

Вагонетка – невеликий вагон для перевезення вантажів по вузькоколії. Складові частини В.: кузов (залізний або дерев'яний), скат і з'єднуюча ці частини рама.

Глуха і перекидна вагонетки поч. 20 ст.

Перші В. з'явилися на рудн. "Саксаганський" у 1887. Ті, що були без відкидних стінок, призначалися для роботи на поверхні, ін. – з відкидними стінками – розвантажувалися за допомогою перекидання. В. вміщала бл. 60 пуд. руди (978 кг). В. рухалися по коліях з відстанню 80 см між ними, які були прокладені по естакадах (див. *Естакада*) і в кар'єрах.

З кін. 19 ст. найбільшого розповсюдження на відкритих роботах отримала перекидна В. ємністю бл. 1 т. Довжина ручної відкотки в кар'єрі від місця навантаження до уклону становила від 30 до 100 м.

На поч. 20 ст. у Кривбасі використовувалася В. ємністю кузова від 0,75 до 2 м³. Вартість такої В. у дореволюційні часи складала 90–180 крб., (залежно від ємності). Кузови таких В. мали форму ящика або ін., прилаштовану до перетину штрека.

У 1935–36 було проведено уніфікацію В. Стандартними були визнані глуха 3-тонна і перекидна – ємністю 1 м³. На шахті ім. Орджонікідзе застосовувалися В. з донним розвантаженням, але ці спроби зазнали невдачі і було введено глуху В. ємністю 5 т.

Скати В. зводилися до 3-х типів: 1) з колесами, що оберталися і нерухомими всіями; 2) з всіями, що оберталися, при наглому закріплених на них колесах; 3) комбінація перших двох типів. Підшипники застосовувалися прості, роликові і шарикові. Найкращими з точки зору продуктивності відкотки виявилися роликові, хоча вони були найбільш дорогими.

Переміщення В. здійснювалося робітниками, кіньми, електровозами, бензовозами, паровозами. У шахтах для електровозів використовувалися 3-тонні і 5-тонні В. При роботі кіньми зчіплювали 2–4 В., а електровозами – складався поїзд.

К-ть В. у Кривбасі:

Рік	К-ть В.	Рік	К-ть В.
1931	2677	1936	3776
1932	3164	1937	2889
1933	3445	1938	2864
1934	3557	1939	2710
1935	3894	1940	2777

Літ.: Долинский Л. Статистические сведения за 1886 и 1887 г. по Юго-западному горному округу. // Горный Журнал, 1888, т. IV; БСЭ, т. 8. М., 1927, с. 560; Малахов Г.М., Шостак А.Г., Стариков Н.И. История горного дела в Криворожском бассейне. К., 1956, с. 136, 142.

Важка атлетика – вид спорту, змагання по підйому штанги, гир. Перші міряння силою серед гірників відбулися з 1 по 10 берез. 1928. В них взяли участь команди рудн. ім. *Леніна*, ім. *Комінтерну*, "*Жовтнево-го*", ім. *Дзержинського* та ім. *Чубаря*. 1-е місце виборола команда рудн. "*Жовтневий*". Ці змагання дали поштовх розвитку В.а. на Криворіжжі. Кращі спортсмени Кривбасу (5 чол.) взяли участь у всеукр. змаганнях у м. Одесі у квіт. 1928. Але з поч. 1929, коли різко погіршилося матеріальне становище населення міста (введення карток на продукти харчування), цей вид спорту прийшов у занепад. Його відродження почалося у 1935 – з 17 по 19 берез. у міському будинку фізкультури пройшли змагання, в яких взяли участь 47 чол. У найлегшій категорії 1-е місце отримав Скоробагатенко, у напівлегкій – Нікітін, у легкій – Снот, у напівсередній – Величко, у середній – Гасаненко (рудн. ім. *Чубаря*), у напівважкій – Гасаненко (*гірничий техн.*).

На цих змаганнях обговорювалося питання відкриття секцій В.а. у Кривому Розі. У лют. 1936 започатковано р-ні першості. Кращим штангістом 1937 став студент педін-ту В. Боб (легка вага), вигравши чемпіонат області (підняв штангу 105 кг). Під час чергових р-них олімпіад 11 лют. 1938 чемпіоном став Кабарді (легка вага), штовхнувши штангу 115 кг і Гасаненко (109,5 кг у жими). З 1939 проходять першості у середині спорт. т-в. Найвидатніших успіхів досягло т-во "Руда", у якому було 11 розрядників. У міських виступах 1939 кращою стала команда гірничого технікуму, 2-е – педін-ту, 3-є – *коксохім. з-ду*. У змаганнях 1940 (12 берез.) взяло участь 9 команд – 9 чол. виконали норми всесоюзної класифікації. 1-е місце отримала команда "Руда". Серед індивідуальних показників у легкій та середній вазі найрезультативнішими були Поляков і Лягман, у важкій – Світличний. У груд. 1939 на змаганнях спорт. т-в "Спартак" у Ленінграді криворізький "спартаківець", викладач фізики СШ №13 В.І. Боб зайняв 4-е місце. Останні передвоєнні міські змагання пройшли 23 берез. 1941 у приміщенні СШ №8. Чемпіоном вийшла команда гірничого ін-ту, 2-е – пед. ін-ту, 3-є – добровільного спорт. т-ва "Спартак". З особистості першості: у найлегшій вазі – Коваль, у напівлегкій – Боб, у середній – Кандиба, у напівважкій – Козовець, у важкій – Світличний.

Літ.: "Красный Горняк", 1928, 16 мар., 11 апр.; "Червоний гірник", 1935, 21 берез.; Там само, 1936, 14 лют., 24 берез.; Там само, 1937, 18 січ.; Там само, 1938, 11 лют.; Там само, 1939, 21 квіт., 11 трав.; Там само, 1940, 15 берез.; Там само, 1941, 4 січ., 25 берез.

Важка промисловість – група підпр-в, що гол. чин.

випускають засоби вироб. На Криворіжжі до В.п. відносять підпр-ва: електроенергетичної, гірничорудної, паливної (див. *Буре вугілля*), чорної металургії (див. *Криворізький металургійний комбінат*, *Гданцівський чавуноливарний з-д*, *Василівського з-д*), машинобудівної і металообробної (див. "*Комуніст*" з-д, "*Пневматик*" з-д) пром-тей.

Дж.: ІМІС УРСР. Дніпропетровська область. К., 1969, сс. 287–303.

Студент 4 курсу КПІ Боб - чемпіон області, 1937

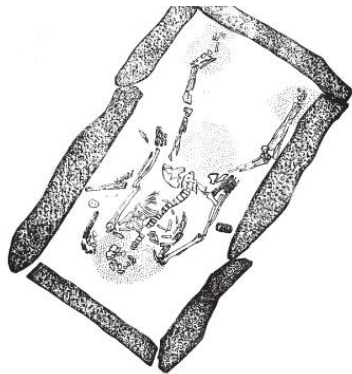

Поч. буд-ва Криворізького металургійного з-ду, 1931, лип.

ВАКОТ - (див. *Всеукраїнського акціонерного тов-ва торгівлі (ВАКОТ) Криворізьке відділення*).

“**Валове № 1**” – курган доби енеоліту–бронзи. Знаходився у центрі однойменного села. Мав висоту 3,2 м. Був оточений кромлехом (діаметр 34 м), який складався з брил червоного граніту висотою 1,5–2,5 м. Вага деяких монолітів досягала 8 т. Досліджувався у 1978–79 (10 поховань доби міді–бронзи). Унікальним виявилось захоронення 1-ї пол. 3-го тис. до н.е., здійснене у кам'яному ящику, загал. розмір якого разом з обкладкою складав 3,4 x 3,1 x 1,2 м. Померлого супроводжував полірований амфіболітовий молот, кремневий ніж, дерев'яна гірлига, флейта з полірованої трубчасті кістки тварини, мідна пластина (прикраса поясу).

Літ.: Мельник А.А. *Кто мы?.. Кривой Рог*, 2003, с. 92.

Курган №1. Основне поховання 27-25 ст. до н.е.

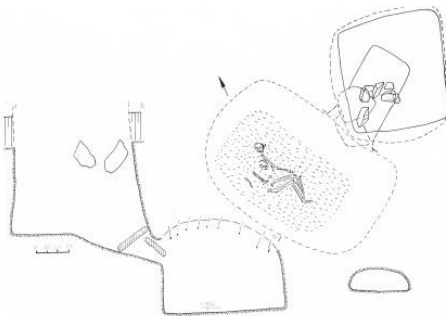
Василовського Броніслава Павловича чавуно- і мідноливарний завод (сел. *Гданцівка*) розпочав роботу у 1897. На поч. 20 ст. тут працювало бл. 90 робітників. У 1920 перейшов у розпорядження Катеринославської губернської ради нар. г-ва і відновив роботу 18 берез. 1921, займаючись ремонтом с-г реманенту, обладнання олійниць і млинів *Криворізького повіту*. На В.з. були відлиті ніжки сидінь для театру совпрофу (Колізей, 1 верес. 1921). У жовт. 1921 В.з. згідно з рішенням РНК передали на баланс *Центрального правління південнорудних підпр-в*, як підсобне. На В.з. відливалися заготовки, які потім оброблювалися на з-ді “*Пневматик*”. З 1924 В.з. перейшов до відділу місцевої пром-ті окрвиконкому, а у верес. 1927 переданий окржитлоспільці, яка пристосувала його для виготовлення дерев'яних комплектуючих будинків (вікон, дверей тощо).

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 2602, Оп. 1, С. 367, А. 46 зв.;

Літ.: СТЭО Херсонской губернии за 1898 г. Херсон, 1900, с. 12; «Криворожское уездное отделение УкрРОСТА», 1921, 18 мар.; «За работу», 1921, 30 сент.; «Красный Горняк», 1927, 6 сент.

“**Ватутіна**” – курганна група, що розташовувалася на однойменній вулиці (Жовтневий р-н м. Кривого Рогу). У 1984 досліджено 5 насипів висотою від 0,3 до 1,3 м, з яких 2 виявилися повністю зруйнованими у ході будівельних робіт. У кургані 1 висотою 1,3 м зафіксовано 5 поховань доби пізньої бронзи. У кургані 2 висотою 0,6 м - 8 зруйнованих поховань доби міді–бронзи. Одне – ранньокатакомбне (20 ст. до н.е.), в очницях знайдено вохрові кулі, а у порожнині носа – грудки смолянистої речовини. Курган 3 – насип зневільовано. Одне скіфське поховання пограбовано у давнину. Знахідки “В”: кістяна пряжка, ліпний посуд, пастові намистини, чаша катакомбного часу.

Літ.: Мельник А.А. *Кто мы?.. Кривой Рог*, 2003, с. 96.

План і розріз пох. 2 вул. Ватутіна, к. 2, 1984

Велике князівство Литовське (ВКЛ) – державне утворення 13–16 ст., до складу якого з кін. 14 ст. до 1569 (до об'єднання ВКЛ з Польщею) номінально входила тер. суч. Криворіжжя, яка була малозаселеною і отримала назву “Дике поле”. Постійної адміністрації тут не існувало. Одночасно землі Криворіжжя з сер. 16 ст. входили до складу вольностей (земель) *Війська Запорізького Низового*.

Літ.: Лаврів Петро. *Історія Південно-східної України*. К., 1996, с. 43–45; ЕІУ, т. 1. К., 2003, с. 460–463.

Велике переселення народів – умовна назва сукупності переселень та масових вторгнень племен на тер. Римської імперії у 4–7 ст. Поч. В.п.н. прийнято вважати 375, коли *гуни* розбили остроготів, які на той час володарювали у наших степах. Поліетнічне утворення, відоме в археології як *черняхівська культура*, сформоване місц. *сарматським*, слов'янським населенням та *готами* (германцями), потрапило в залежність від гунів, які були причиною переміщення народів. Частина тутешньої людності була втягнена у вир їхніх завойовницьких походів до Середньої та Західної Європи.

Літ.: Козак Д.Н. *Гунни*. Николаев, 1997, с. 7–9; Мельник А.А. *Кто мы?.. Кривой Рог*, 2003, с. 62–64.

Великої Вітчизняної війни поч. (до окупації міста 14 серп. 1941). Першими на мітинг по орг-ції опору ворогу вночі з 22 на 23 черв. зібралися 150 студентів і викладачів *пед. ін-ту*. У чисельних зібраннях, які пройшли 23 черв. по всьому Криворізькому басейну, прийняло участь 52 тис. чол. – фактично

Копання протитанкового рову в р-ні вздовж р. Інгулець, 1941, лип.

все доросле населення. Внаслідок великого трудового піднесення, план за 1-е півріччя 1941 було виконано металургамі 23, а гірниками – 25 черв. 24 черв. вийшла постанова міськради про притягнення працездатного населення до трудової повинності по буд-ву оборонних споруд. Студенти *КГПІ* вирушили до сіл на збирання врожаю, на з-ди, на фронт. 24 черв. розпочато масове навчання населення захисту від повітряного і хімічного нападу. Студенти *пед. ін-ту* посилено займалися військ. підготовкою. У кін. черв. 45 чол. отримали звання стрілка-кулеметника, 83 – “ворошилівського стрільця” 1-го ст. і 49 – 2-го.

На підпр-вах розпочинається рух за обслуговування 2–3 верстатів. Знатний бурильник О. Семиволос на 28 черв. завершив план 7 місяців (в середньому 431 % за зміну). 30 черв. гірник шахти ім. Кірова Ткаченко виконав 10 змінних норм. У кін. черв. всіх школярів кинуто на допомогу у збиранні врожаю. Лікарі 1-ї поліклініки вступили у ряди донорів, закликавши всіх жінок міста наслідувати їхній приклад.

На поч. лип. на всіх підпр-вах створено групи по їх охороні. На з-ді “*Комуніст*”, *авторемонтному з-ді* та у ряді великих майстерень орг-но бригади по ремонту танків, автомашин і тракторів.

До дня окупації на 19 великих підпр-вах міста створено робітничі батальйони, куди зараховано 4,5 тис. чол. Міський штаб оборони очолив нач. місц. НКВС Аносов, командиром став *Бурлаков* (заст. дир. КГПІ), комісаром – Співак (нач. пла-

нового від. т-ту ідалень), нач. гарнізону міста – *М.А. Кудрявцев*, нач. буд-ва оборонних споруд – *Г.С. Кірносів*. У лип. у місті сформовано 20-й запасний кавалерійський полк, який по чисельності дорівнював д-зії, і направлений у розпорядження командування Пд.-Зх. фронтом в м. Каховку для оборони лівобережжя Дніпра. Групу кваліфікованих будівельників з 300 чол. відряжено до Києва для спорудження укріплень.

У серп. у місця формування військ. частин послано більше 18 тис. чол. і жін. У Нікополі сформовано Криворізьку стрілецьку д-зію, яка взяла участь в обороні пд.-зх. частини басейну. Крім цього криворіжці влились до складу ще 3-х стрілецьких д-зій, окремого автотранспортного батальйону, батальйону НКВС, полку МППО, 5 польових шпиталів, медсанбату, 4 рухомих автотранспортних майстерень, 3 мобільних хлібоз-дів, 2 буд. батальйонів для створення оборонних укріплень у Прибалтиці. Для підпільної роботи у місті залишено 100 осіб.

У лип. у Кривому Розі розгорнуто 3 шпиталі на 1,4 тис. ліжок.

На буд-ві укріплень, які тягнулись від Жовтих Вод через Широке до Херсонської обл., загальною довжиною 170 км, працювало 440 тис. чол. Перший укріпр-н (від Широкого до Жовтих Вод) споруджувало 150 тис. чол. на чолі з В. Шильманом, другий (від Широкого до Херсонської обл.) будували під кер-вом Г. Кірносів. Було виїнято і переміщено більше 4 млн. м³ ґрунту, споруджено 500 вогневих точок, 20 командних пунктів, 20 пунктів зв'язку та ряд ін. об'єктів. 1 серп. закінчено буд-во військ. аеродрому в р-ні рудоуправління ім. Ілліча. Для бойових дій в тилу ворога у р-ні Нікопольських плавнів залишено партизанський загін з 80 осіб.

8 серп. загашено домни КМЗ, а 13 серп. зірвано копирі 74 шахт і обладнання промислових підпр-в, яке не встигли вивезти. Великих оборонних боїв за Кривий Ріг не велося. 14 серп. передовий загін 14-го танкового корпусу ген. Густава фон *Віттершейна* через гданцевський міст увійшов до Кривого Рогу.

Літ.: “Червоний Гірник”, 1941, 23 черв.; ?, 24 черв.; ?, 28 черв.; ?, 29 черв.; Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Днепропетровск, 1962; Кривому Рогу 200. Днепропетровск, 1975, с. 82–85; ИГИС Украинской ССР. К., 1977, с. 302–303.

Велосипедний спорт

– змагання (гонки на шосе, по пересіченій місцевості). Перший велопробіг Кривий Ріг – Давидівський парк (Долинський р-н Кіровоградської обл.) проведено 22 трав. 1926. Гол. мета – популяризація В.с. У перегонах взяли участь відомі місц. спортсмени-аматори: Котлов, Троїцький, Лямін, Васильєв, Разін, Додукало, Мінухін, Раков. На поч. 1928 вперше отримано (для продажу) спорт. велосипеди нім. фірми “Штейн” і фр. фірми “Пежо”, що прискорило розвиток В.с. Райкоми комсомолу та профспілок у серп. 1929 сформували команду з 7 осіб, яка вирушила по маршруту Кривий Ріг – Москва. Мета – знайомство з розвитком соц. змагання на вир-вах, які трапляються по дорозі. Влітку 1929 зібрана міська велокоманда, яка розпочала тренування на стадіоні “1 Травня” (нині тер. муз. уч-ща). До кін. 1930 велокоманди створено на всіх великих рудн. Кривбасу (9). Велосипедистів регулярно залучали до проведення першотравневих свят, а з 1931 – до всіх ін. держ. праздників. Для координації роботи весною 1932 при міській раді фізкультури орг-но велосекція. Під час голоду 1932–33 велосипедисти міста залучалися до орг-ції оперативного зв'язку між МТС і сільрадами. У 1936 розпочато розвиток В.с. по селах *Криворізького р-ну*. По сільрадах організуються показові велопробіги. Набувають популярності змагання серед допризовників, які проводилися р-ними і міським військкоматами. У верес. 1936 сформовано команду з 47 учасників, які проїхали

Старт велокросу на 50 км, 1937, 24 квіт.

по всіх центрах сільрад р-ну. Всі подібні акції були політизовані і на думку орг-рів повинні були сприяти виробничому підйому і розгортанню масової оборонної роботи. У лип. 1937 команда велосипедистів гірничого технікуму здійснила велопробіг за маршрутом Кривий Ріг – Крим. Мета – пропаганда В.с., вивчення історії громадянської війни і вербування абітурієнтів для технікуму. У тому ж році відбулися і велокроси по Кривому Рогу на 50 км (26 квіт.) і по маршруту Кривий Ріг – Дніпропетровськ (13 черв.). Криворізькі спортсмени взяли участь у велопробігу на 2 400 км по містах України за маршрутом Київ – Київ. Криворожанин Рибальченко став призером змагань на гоночних веломашинах.

Літ.: “Красный Горняк”, 1926, 22 мая; Там само, 1928, 28 сін.; “Червоний Гірник”, 1929, 16 лип., 20 лип., 7 серп.; Там само, 1930, 29 жовт.; Там само, 1931, 24 квіт., 5 лип.; Там само, 1932, 11 квіт.; Там само, 1933, 22 лип.; Там само, 1936, 30 лип., 1 серп.; Там само, 1936, 8 верес., 9 верес.; Там само, 1937, 30 трав., 3 серп.

Вертеп – старовинний укр. ляльковий театр, театральне дійство. Виник у 2-й пол. 17-го і проіснував до поч. 20-го. Вистави склалися з 2-х дій: релігійної, що виникла під впливом різдвяних шк.вних драм і світської (нар.-побутової), яка нагадувала інтермедії. У 1-й дії діалоги персонажів поєднувалися зі співом хору, який роз'яснював і коментував події, моралізував, співчував тощо. У В. хоровими номерами були кантати. У 2-й дії переважали танцювальні номери у виконанні персонажів. В. часто відбувалися на Базарній та Староярмарочній площах (див. *Вулиці*).

Дж.: ЕУ, т. 1. К., 2003, с. 487.

Верхньодніпровське металургійне товариство – допущено до діяльності у Рос. 27 лип. 1897. Уставний капітал – 5 млн. франків. Засновники – група бельгійських бізнесменів. У 1897 В.м.т. розпочало буд-во металургійного з-ду у м. Кам'янську (Дніпродзержинськ).

Літ.: Брандт Ф. *Иностранные капиталы, их влияние на экономическое развитие страны, ч. II. Иностранные капиталы в России. Металлургическая и каменноугольная промышленность*. СПб, 1899, с. 67.

Верхньодніпровський повіт – зх. частина *Катеринославської губернії*, степи і височини з характерними виходами гранітних масивів кристалічної гряди. Ґрунти достатньо плодородні. Пл. – 6 164,3 кв. версти. Великі ріки Дніпро та Інгулець по межах повіту. Найбільша притока Інгульця – Саксагань. Загальна к-ть землі по типу володінь, згідно з переписом 1897, у селянських громад 200 794 дес., держ. – 21 522 дес., у німецьких колоній – 31 756 дес., у церков і монастирів – 4 203 дес., під приватними володіннями – 397 891 дес., з якої дворянської – понад 53 %, міської – 3 180 дес. Всього удобної землі 619 295 дес., лісів і лісних насаджень 13 016 дес., під рудн.ми – 167 дес., неудобних і пісків – 2 200 дес.

В.п. виділений зі складу Катеринославського у 1803. До В.п. входила пн. частина суч. Криворіжжя у складі земель *Веселотернівської, Лозуватської* і частково *Ганнівської волостей*, утворених у 1837.

У В.п. нараховувалось 27 волостей, за якими числилось бл. 493 тис. дес. землі. У 1858 у В.п. проживало 46 507 чоловіків і 47 684 жінок. У 1887 – 88 454 і 88 212. За переписом 1897 населення складалося з 107 632 чол. і 104 523 жін., разом – 212 155 осіб, в т.ч. міського 11 529 осіб. У вказаному році було укладено 2004 шлюбів, народилося 5 426 хлоп. і 5 546 дівч., померло 2 734 чол. і 2 480 жін. Приріст склав 5 828 осіб. Згідно з переписом 1916 у повіті нараховувалось 44 490 селянських г-в, 543 приватних і 4 гуртових. У їхньому розпорядженні було 86 913 коней і 115 148 голів великої рогатої худоби.

Гол. заняття населення – землеробство. Сіяли різні зернові (пшеницю, овес, просо, кукурудзу, жито, гречку, горох, збір станом бл. 8 млн. пуд.), картоплю (1800 тис. пуд.), льон (400 тис. пуд.), коноплі (бл. 50 тис. пуд.). Під посіви у селянських г-вах було зайнято 262 556 дес., в поміщицьких – 70 347. Діяло 12 с-г кооперативів і тов-в.

До складу В.п. входила пн. частина Криворізького залізо-

рудного басейну з багатими покладами сировини. Ф-к і з-дів нараховувалося 333, на них працювало 34 666 робітників, які виробили продукції (1899) на 2 320 тис. крб. Було 2 кінних з-ди. Протягом року відбувалося 74 ярмаки у 26 місцях. Торгували, гол. чин., рогоатою худобою, взуттям, мануфактурою, с-г інвентарем. Було 2 позико-ощадних т-ва з капіталом 26 542 крб. Діяло 6 лікарняних дільниць, 5 лікарень на 25 ліжок кожна. Учбових закладів різних відомств нараховувалося 111, в т.ч. 42 земських (6 070 учнів: 4 889 хлоп. і 1181 дівч.). На нар. освіту у 1899 асигновано 36 тис. крб.

У кількох напрямках В.п. перетинався *Катерининською* і Харківсько-Миколаївською залізницями.

В.п. нараховував 26 волостей і 260 сільс. т-в (1916).

Перед жовтн. переворотом 1917 функціонували такі повітові органи влади:

- управління повітового воїнського начальника
- податкова інспекція
- повітове по промисловому податку «присутствіє»
- міське по державному квартирному податку «присутствіє»
- повітове і міське по державному податку «присутствіє»
- повітовий комітет по народній тверезості
- Верхньодніпровське казначейство
- служба акцизного нагляду
- Верхньодніпровська дворянська опіка
- прокуратура, судові слідчі, судовий пристав, нотаріуси, судовий з'їзд мирових суддів, дільничні мирові судді (6), судові пристави (3), приватні повірені (адвокати 7), волосні судді (27).

У лют. 1919 при утворенні *Криворізького повіту* від В.п. відійшло 9 волостей.

В.п. реорг-но у 1923 при переході до окружної сис-ми управління. Значна частина тер. В.п. відійшла до *Криворізького округу*.

Літ.: Список населених мест Верхнеднепровского уезда. Екатеринослав, 1902, с. 38–39; БЭ. Т. 4. СПб, 1909, с. 694; Екатеринославский адрес-календарь за 1915 год. Екатеринослав, 1915, с. 350–355; Данные сельскохозяйственной переписи 1916 года. Верхнеднепровский уезд. Екатеринослав, 1917, с. 37,42; Государственный архив Днепропетровской области. Путеводитель. К., 1987, с. 277–280.

Верхньодніпровського товариства рудник.

Знаходився на відстані 0,6 км на зх. від ст. Роковата, на держ. землях, заоренованих у 1896 на 90 років, пл. 75 дес. Право на розвідки і видобуток залізної руди на цій ділянці обійшлося т-ву у 340 тис. крб., з яких 190 тис. крб. отримали посередники. Результат поверхневих розвідок – 3 паралельні пластові поклади, які планувалося видобувати методом відкритого розносу. У 1897 розпочато розкрити роботи на одному з кар'єрів. Але помилково кар'єр було закладено на відстані 65 м від виходу на поверхню покладу, який мав кут падіння 84°. Проїшовши 29 м вглиб, до руди так і не дісталися, тоді як товщина наносів становила 8,5 м. Кар'єр обійшовся т-ву у 100 тис. крб., але знайдено було лише кварцити, які протягом пірвоку виплавлялися на *Верхньодніпровському з-ді*, результат був негативний. Вирішено було цей та ін. поклади розробляти у підземний спосіб. Для цього було пройдено 5 шахт глибиною 49–64 м. Обладнані кінними підйомниками,

Вивіз руди із рудн., 1899

вони давали 6,5 млн. пуд. руди на рік (сер. вміст заліза 52 %). 3-й поклад не розроблявся. З поч. кризи 1901 роботи на В.т.р. припинено.

Літ.: По Екатерининской железной дороге. Екатеринослав, 1903, с. 55.

“**Веселий Став**” – поселення доби бронзи, розташоване на відстані 1 км на пн.-зх. від однойменного села Широківського р-ну, на схилі безіменної балки. У 1983 зібрано велику к-ть фрагментів ліпної кераміки. В орнаменті переважає валик, пальцеві вдавлення, нігтеві защіпи, “гудзики”.
Дж.: КІКМ КДФ-12300, А. 15.

“**Веселі Терни**” – курганна група з 2-х насипів, що досліджувалася у 1972 археологом М. Нікітенком. У кургані 1 знайдено 10 поховань доби міді–бронзи: 5 ямних, 2 катакомбних, 2 доби пізньої бронзи, 1 невизначене. Ямні поховання мали прямокутні камери, кістяки знаходилися у скорченому на спині положенні. Інвентар: 1 цілий і 2 фрагментованих горщики, кам'яний розтиральник, шматок вохри. Катакомбні поховання - в овальних камерах, кістяки витягнуті на спині. В одній з могил знайдено фрагмент посудини і бронзове кільце, формована вохра.

У кургані 2 досліджено 5 поховань: 3 ямних і 2 катакомбних. У ямних інвентар відсутній. В одному з катакомбних поховань знайдено орнаментовану чашу.

Літ.: Мельник А.А. Кто мы?.. Кривой Рог, 2003, с. 90.

Веселі Терни, радгосп. Орг-но у січ. 1920 на землях, що належали поміщику *І.М. Харіну*. Перший радгосп на тер. сучасної Дніпроп. обл. Перший дир. – робітник Дмитро Семенович Коржков. Споч. він називався “Агробазою”, згодом (1921) – “Культсадом”, а з 1925 – “В.Т”. Радгоспу передали 7 тис. дес. землі, але для її обробки не вистачало як людей, так і реманенту. Наприкін. 1919 місцеве селянство розтягло живий і мертвий інвентар по своїх г-вах. Залишилась пара волів, пара коней і один осел. За рішенням місц. органів влади у навколишніх селян було вилучено назад 50 коней, транспортні засоби, с-г інвентар та ін.

Неврожай 1920 і 1921 примусив Криворізький повітовий комітет прийняти рішення про передачу частини радгоспних земель робітникам під городи і селянам під посіви. Радгосп почав спеціалізуватися на садівництві. На поч. квіт. за ним числились два сади: гол. (64 дес.) і сад Петрикова (35 дес.), з яких на 5 дес. був розбитий виноградник (за 6 км від гол. (Харінської) садиби).

У 1934 дир. був Дульніченко, з черв. 1936 – Д.Д. Тарасов, з верес. 1937 – П.Т. Кудінов. Площа нових насаджень саду у 1937 складала 45 га, у 1938 – 92,23 га. Загал. площа плодового саду – 432,12 га. Урожай абрикосів за два вказані роки становив 25,7 ц з га. Збереженість молодих дерев - 94,6 %. При радгоспі існувала ферма – 22 корови червоної нім. породи; одна корова давала 2 465,5 л молока на рік.

Дж.: КІКМ, КДФ-19 803(1), Койстренко В.Г. История совхоза «Веселые Терны». Рукопис; ЦДАВОВУ, Ф. 2, Оп. 7, С. 169, А. 9 зв.; ДАДО, Ф. 1, Оп. 1, С. 146, А. 28; ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 7024, А. 163; Там само ..., С. 7185, А. 24.

Веселоіванівський рудник – Закладено у 1898 рудопромисловцем Ф. Львовим, який спільно з гірничим інж. Борущьким заорендував у селян Веселоіванівки 670 дес. землі на 24 роки для розвідок і видобутку руди з платою 0,5 коп. від пуда з гарантією щорічної винагороди не менше 2 тис. крб. У 1899 право на експлуатацію передано С. Михайловському, а той у 1900 передав його бельгійському АТ “*Жовта Річка*”.

В.р. знаходився на пн. Криворізького басейну, займав центральне місце у групі рудн. Жовторіченського родовища, примикав до ст. Жовта Річка. До В.р. було прокладено залізничну гілку (бл. 10 км), яку спорудило анонімне АТ “*Жовта Річка*”, почала експлуатуватися 24 верес. 1902 і обслуговувала рудн. всієї групи.

Руди залягали у вигляді 2-х гнізд. Одне мало неправильну

форму довжиною 380 м, при потужності 21 м заключало у собі до 100 млн. пуд. руди. На поч. 20-го ст. руда розроблялася одним кар'єром глибиною до 19 м і пл. 2,5 га, який було обладнано паровим підйомником потужністю 75 к.с. Згодом встановили 2-й підйомник (60 к.с.). При рудн. діяло 2 кінських барабани. Видобувна спроможність копальні оцінювалася в 10 млн. пуд. на рік. У 1910 розпочато підземний видобуток. У 1912 видано 2 205 650 пуд.; у 1913 – 3 158 465 пуд.; у 1-й пол. 1914 – 2 096 440 пуд. На поч. 1914 працювало 223 підземних робітників і 8 поверхневих. Продуктивність одного підземного робітника складала 55 пуд. за зміну, сер. по рудн. – 45 пуд. Глибина відкритих розробок на 1914 становила 36 м. При рудн. колонії було побудовано 6 казарм на 40 осіб кожна, 5 житлових будинків, баня і лікарня на 6 ліжок.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 39, Оп. 1, С. 2, А. 23.

Літ.: По Екатерининской железной дороге. Екатеринослав, 1903, с. 111–112.

Веселотернівська волость – адм. одиниця *Верхньодніпровського повіту*, створена у 1837. На її тер. розташовані суч. Жовтневий, Тернівський і частково *Дзержинський* р-ни м. Кривого Рогу. На поч. 20 ст. в її межах розміщувалися села: Божедарівка (нині у складі Кривого Рогу), Братськосеменівка, Веселі Терни, Катеринівка, Зеленопіль, Кам'яне Поле, Недайвода, Новогригорівка, Новопавлівка, Новопокровка (два останні нині в межах Кривого Рогу), Петрівка, Петрівка-Рибасово, Покровка, Романівка, Терновий Кут. За переписом 1858 у волості проживало 2 020 чол. і 1 895 жін. У 1897 – 3 953 і 3 650; дворів було 1 450. На цей час селяни володіли 11 284 дес. землі, з якої купленої було 4 598 дес.

У 1915 волосне правління очолював К.З. Бень, писарем був І.К. Шнякін, становим приставом – М.К. Кирилович, нач. телеграфної контори – таємний радник Ів. Маркелович Бусел, помічником – С.В. Біскупський. Священники церкви Архистратига Михаїла – от. Антоній Крамаренко, от. Володимир Курилов і от. Серафим Курилов. В. т-во взаємного кредиту очолював Л.Я. Бродський, судовим приставом був О.А. Литвиненко, секретарем суду – С.Т. Кучерявенко, гол. лікарем В. земської лікарні – М.К. Смородинцев, аптекарем – І.-М. Л. Слуцкій, головою с-г т-ва – П.В. Ніколаєв.

У 1917 головою волосної управи обрано Ф.І. Черкасова, гласними – П.Ф. Кравченка, В.І. Зінченка, Г.Л. Кизила, Н.В. Зайцева (перші два – землевласники, ін. – рудн. робітники).

У 1917 В. споживче т-во обслуговувало 15 населених пунктів, де проживало 7 631 осіб.

В адм.-суд. відношенні В.в. належала до 6-ї дільниці мирового суду, 3-ї дільниці судового слідчого, 4-го земського начальника, 4-ї призовної ділянки, 6-ї дільниці станового пристава, 3-го церковного благочиння.

Серед підпр-в негірничого комплексу найбільшим був з-д с-г машин Фрезе, що знаходився у с. Зелене Поле.

У лют. 1919 В.в. увійшла до складу *Криворізького повіту*, а у 1923 – *Криворізького р-ну*. В середині міського р-нування відносилась до Залізорудного, а з 1939 – до Жовтневого р-ну.

Дж.: Список населених мест Верхнеднепровского уезда. Екатеринослав, 1902, с. 10–12; Екатеринославский адрес-календарь за 1915 год. Екатеринослав, 1915, с. 342–440; Данные сельскохозяйственной переписи 1916 г. Верхнеднепровский уезд. Екатеринослав, 1917; Екатеринославский адрес-календарь за 1917 год. Екатеринослав, 1917, с. 291–295;

Літ.: «Червоний Гірник», 1938, 4 листопад.

Веселотернівська гімназія – перший середній навчальний заклад у пн. частині Криворіжжя. Відкрилась 8 жовт. 1917. До її складу входили 4-класна вища школа змішаного типу (хлопчики і дівчатка) і 5-класна гімназія. Офіційна назва «В. народна гімназія з вищою початковою шк.».

Ініціатори створення – голова В. комітету доктор В.Я. Павлов і Ф.І. Черкасов. Пожертви від приватних осіб склали 1,5 тис. крб., місц. с-г т-во надало 5 тис. крб., селяни Веселих Тернів і Новопавлівки – 7,5 тис. крб., повітове земство – 4,5

тис. крб., Катеринославське губ. земство – 10 тис. крб. Приміщення для гімназії подарував І.М. Харін. Було відкрито 2 перші класи, 3 другі, 1 третій, 2 четверті та 1 п'ятий. Прийнято 392 учні і 18 кандидатів. Навчання безкоштовне. Дир. – Литвинський. Курс В.г. був розрахований на посилене вивчення природничих наук. Учні, які закінчували вищу початкову шк. приймалися до гімназії без іспитів. Навчання велось укр. мовою. У 1919 приміщення В.г. під час боїв денкін.в з махновцями згоріло. Відроджено у 1934 як школу-десятирічку. Літ.: «Верхньодніпровська народна газ.», 1917, 8 жовт.; 21 листопад; 15 груд.; «Народная жизнь», 1917, 17 сент.; «Червоний Гірник», 1939, 4 листопад.

Веселотернівське земство – становий орган місц. самоврядування. Відкрито 27 верес. 1917 у приміщенні кредитного т-ва. Головою земства обрали лікаря Павла Фере, заступником – М.П. Єпішева. Голові встановлено оклад у сумі 350 крб., членам управи – 300, секретарю – 250.

Головою земської управи обрано П.Ф. Кравченку, гласними – П.Є. Вінка, М.В. Климента, М.В. Шарбуна, Н.В. Ячного, кандидатами – І.Д. Каменєва, А.Ф. Михайленка, Н.І. Скидана. Всього було 55 гласних (депутатів).

В.з. проіснувало до лют. 1918. Замінено більшовиками на *Ради*. У період існування *УНР* і *Гетьманської держави* відновило діяльність. Остаточо розпущено рад. владою в лют. 1920.

До видатних заслуг В.з. відноситься відкриття укр. повної гімназії та прийняття рішення про започаткування тех. уч-ща вищого типу у безкоштовно переданому П. Харінін маєтку. Але цей задум не було реалізовано.

Літ.: «Верхньодніпровська народна газ.», 1917, 12 жовт.; 21 листопад.

Ветеринарія – практична діяльність, направлена на попередження захворювань тварин та їх лікування, захист людей від можливого інфекційного ураження від тваринної продукції або хворих тварин.

У 1-й пол. 19 ст. найбільшим лихом була чума великої рогатої худоби, від якої гинуло до 50 % всіх тварин. З 1877 розпочато ознайомлення населення зі способами її лікування. У 1881 для попередження хвороби введено спеціальний збір, який становив 1 % від оцінки вартості кожної тварини. Сис-матичну боротьбу вдалось налагодити лише з 1888, коли було прийнято рішення про обов'язкове забиття зачумленої худоби, введено посаду ветлікаря. До 1890 чуму, в цілому, вдалось подолати. Після цього було розгорнуто профілактику проти сапу коней, сверблячки, сибірської язви та ящура. З 1888 впроваджено обов'язкове страхування великої рогатої худоби, а з 1896 – коней.

Але, у зв'язку зі збитковістю такої сис-ми, 1902 страхування відмінено. 1892 введено заходи по знищенню коней, уражених сапом, та виплату компенсації потерпілим власникам. З 1907 стає обов'язковий ветеринарний огляд коней. В 1909 земством розпочато безкоштовне розповсюдження серед населення популярних видань і плакатів по попередженню та лікуванню поширених хвороб. Завдяки землевласнику Херсонського повіту Г. Садовському, який дав гроші на досліді, з 1908 розпочато щеплення проти септицемії та чуми у свиней, з 1909 – проти рожі у свиней.

При Широкивській ветдільниці лікування тварин почалося у 80-х 19-го. У 1896 у *Кривому Розі* відкрито першу в *Херсонському повіті* ветлікарню: найнято двір з квартирою

40. О приобретении земли для ветеринарных лечеб. Кривомъ-Рога, Ольвіополь и Ново-Архангельскъ, а 'принятія въ даръ земельного участка въ с. Зельцахъ, 1 го уезда.

Губернской управой въ собраніе сессіи 1909 годъ внесенъ докладъ, по которому выражено принципиалъ гласіе собранія на постройку собственнаго аданіи ветеринарныя лечебницы и амбулаторіи и признана нность приобретения усадьбы въ первую очередь въ г.г сенскѣ и Березовскѣ.

Въ послѣдующіе гола приобрѣтены были усадьбы въ названнагохъ городкахъ, причеъ въ первомъ изъ нихъ на уже постройкой собственная лечебница. Въ ука докладѣ управа отмѣтила также неотложную нужду ственнаго помѣщенія подъ скотолечебницы въ г. полѣ и Кривомъ-Рогѣ.

Въ настоящее же время выяснилась крайняя желат

Рішення Херсонського губернського земства про буд-во ветеринарної лікарні, 1913

для фельдшера і окремою кімнатою під аптеку, обладнано конюшню для прийому і лікування хворих тварин. Гол. завданням В. була боротьба із заразними хворобами. Лікарняні практики присвячувались вільний від виїздів на епізотії час. Проводилась робота по покращенню породи коней шляхом закупівлі породистих жеребців і створення злучних пунктів. З цією метою 1896 почато проведення виставок селянських коней з виплатою премії кращим за рахунок земства. Заходи по покращенню порід рогатої худоби і свиней розпочато 1904 – закуповувались породисті виробники і передавались на постійне утримання селянським громадам.

У 1900–05 ветлікарем Криворізької дільниці працював А.С. Фіш, у 1907–10 – М.Д. Курдюмов, з 1914 – М.І. Нікольський.

Протягом 1903 на Криворізькій дільниці забито 87 уражених сапом коней, проти сибірської язви зроблено 1 209 щеплень коням, 3 354 – рогатій худобі, 24 527 – вівцям, 170 – свиням. Лікар А.С. Фіш зробив 183 виїзди, провівши при цьому 247 днів поза домом і проїхавши 7 058 верст. У Криворізькій амбулаторії надано допомогу 1 700 тваринам, а на дому – 701, з них 1 801 порада – безкоштовно. На стаціонарному лікуванні знаходилось 112 тварин, які пробули там 973 доби. Бюджет лікарні у 1903 склав 1994 крб.

За часів рад. влади відродження В. йшло дуже повільними темпами, гол. причиною була нестача коштів для розгортання мережі ветлікарень і ветпунктів. На довосний рівень вдалося вийти лише у 1927. На 1 жовт. 1926 у Криворізькому окрузі працювало 7 лікарень і 8 амбулаторій. Серед поширених хвороб в 1-й пол. 20-х найбільш поширеним був сап – кожен третю захворівшу тварину доводилось забивати. Місц. ветеринари наглядали за забоєм худоби на 12 окружних різницях і за пересуванням тварин по ґрунтових і залізничних шляхах. У 1926 на розвиток В. асигновано лише 8 тис. крб. У 1927 ветлікарні відкрито в Божедарівському, Долинському і Нікопольському р-нах, відновлено щорічний профілактичний огляд коней і читку лекцій для населення з профілактики інфекційних захворювань тварин. Гол. прикметою року стала боротьба з шестю бацилярної рожі у свиней. У 1-му півріччі 1928, внаслідок незадовільного обладнання ветдільниць і нестачі кваліфікованого персоналу, в окрузі від хвороб загинуло 3 014 коней і 1 390 голів рогатої худоби. Стан планувалось виправити за рахунок відкриття (трав. 1928) діагностичного кабінету. Для накопичення необхідних для розвитку В. коштів у січ. 1929 значно підвищено розцінки за ветеринарну допомогу. За рахунок цього планувалось ввести в р-ах посаду другого ветлікаря. У великих селах почали відкривати ветпункти за рахунок самообкладання. Збільшено к-ть профілактичних щеплень, посилено карантинні заходи, зросли розміри кормового клину для раціональної годівлі худоби. У січ.–лют. 1931 міська рада провела місячник боротьби з поширеними серед тварин. У листоп. 1932 затверджено перелік заходів, спрямованих на покращення стану з В. у р-ні. На цей час велика к-ть коней та рогатої худоби пала від виснаження та неякісного харчування. Щоб зберегти ветеринарні кадри, 40 фахівців і 20 їхніх утриманців взято на 1-й список постачання. В голодному 1933 багато сил приклали для врятування колгоспної худоби ветеринари Лукашов, Павлов, Демиденко, Труханенко, ветліком Гражданін. У жовт. 1933 всі ветлікарі і ветфельдшери, що працювали не за фахом, відізані і кинуті на село для відродження тваринництва після голоду. Розгорнути мережу міських і сільських ветпунктів і налагодити роботу у необхідному обсязі вдалося лише у 1940.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 3, С. 1289, А. 49; Там само, Оп. 5, С. 636, А. 101,118; ?, Оп. 7, С. 709, А. 185; Там само, Ф. 8, Оп. 1, С. 308, А. 75, 450–451;

Літ.: Отчет по Криворожскому ветеринарному участку. СХЗ, 1904, № 5, с. 112–121; Деятельность земства в Херсонском уезде за 50-летие 1864–1913 гг. Херсон, 1914, с. 144–160; «Красный Горняк», 1927, 13 мая, 22 сент.; 1928, 17 июн.; 31 июл.; «Червоний Гірник», 1933, 28 трав.; 9 жовт.; 1 листоп.; 1940, 6 квіт.

Вечірній Кут – залізнична ст. 4-го класу на відтинку ст. Карнаватка – ст. Роковата (бл. 17 км). Почала діяти у

1893. Знаходилася у *Веселотернівській волості Верхньодніпровського повіту* на відстані 16 км від ст. Долгінцево. Назву отримала від однойменного села (воно ж Покровське). В.К. обслуговувала 4 рудн.: *Ростковський*, *“Новоросійський”* і 2 т-ва *“Дубова Балка”*. На поч. 20-го ст. на ній загрузалося 200–245 вагонів за добу. Левова частина вантажів – залізна руда. У 1908 на ст. В.К. було 2-е вагонних вагів сис-ми Жіліковського на 3 тис. пуд. кожні і 1 сис-ми Фербенкса на 1 825 пуд. У 1909 встановлено ваги сис-ми Гесса на 4,2 тис. пуд. Пропускна спроможність ділянки становила 18 пар поїздів, з яких 2 пари – пасажирські.

Основні показники роботи ст. В.К. за 1908: відправлено вантажів малої швидкості – 40 049 329 пуд.; прийнято – 1 056 377 пуд. Пропущено поїздів місц. і наскрізних великої і середньої швидкості – 1 507; малої швидкості – 4 720. Причеплено товарних вагонів – 44 764, відчеплено – 45 029. Подано на приватні гілки і з-ди – 22 747. Навантажено – 40 382 192 пуд.; розвантажено – 1 153 712 пуд. Продано пасажирських квитків – 21 811. Видано – 477 одиниць багажу; отримано – 598. Передано телеграм – 3 437 приватних і 82 505 службових. Загалом до каси ст. надійшло 176 815 крб.

З 1921 В.К. працювала, гол. чин., як рудонавантажувальна. До неї було прикріплено рудн. *ім. Жовтневої революції*, *“Більшовик”*, *ім. Фрунзе*, згодом *ім. Комінтерну*. Вона також обслуговувала КРЕС. Була найбільшою серед рудних ст. Долгінцевського вузла – щоденно відправлялося 380–450 вагонів. У жовт. 1934 (нач. ст. Пацановський) визнана однією з найкращих вантажних ст. СРСР. У 1935 на ст. збудовано вагоноремонтний пункт на 200 вагонів.

Персонал ст. В.К. у лип. 1940 виступив ініціатором виробничого змагання між колективами шахт-клієнтів ст., рудонавантажувальних служб рудн. та залізничників ст. за перевиконання плану відвантаження руди. Узгодження дій всіх зацікавлених служб дало можливість покращити показники роботи. Досвід передової ст. було поширено на Долгінцевський відділ Сталінської залізниці. Метод отримав назву єдиного технологічного процесу по обробці і відправці поїздів.

Дж.: *Материали по обследованию Екатерининской железной дороги*. СПб, 1910, с. 197–198.

Літ.: По Екатерининской железной дороге. Екатеринослав, 1903, с. 89–90; *“Червоний Гірник”*, 1933, 27 листоп.; Те ж саме, 1934, 9 лип.; Те ж саме, 1935, 27 верес.; Те ж саме, 1941, 15 лют., 29 берез.

Вечорниці (досвітки) – традиційна форма молодіжного дозвілля в укр. селах. На Криворіжжі В. існували до 1929. Проводилися у зимовий час (у дорад. період) – від релігійного свята Миколи “зимнього” (19 (6) груд.) до поч. Великого посту. Приміщення для В., як правило, наймалося у самотньої вдовиці або солдатки. Господиню величали паніматкою. Брати участь у В. мала право лише неодружена молодь. Під час В. дівчата вишивали, прями, супроводжуючи роботу співом. Витрати брали на себе хлопці: опалення хати, частування (горілка), музика та ін. Страви готували дівчата. У святкові дні влаштовувалися гуляння (місц. назва “грище”), які могли тривати до 3-х днів на Водохреща (з 19 по 21 січ.). Коли В. зята-

Сільська молодь на вечорницях, поч. ХХ ст.

гувалися до світання, то називалися Д. Юнаки з давали “іспити” на право відвідування В. Наприклад, перестрибували через кий, який високо тримали два парубки. Якщо кандидат з

якихось причин був небажаним, то у момент стрибка кий різко підіймали. У такому разі претендент мав ставити частування для всього гурту. Музикантів приймали без "іспитів". Недопущення на В. або вигнання з них вважалося великою ганьбою. Гол. соціальна сутність В. – дати можливість молоді у дошлюбний період вільно спілкуватися одне з одним, щоб підібрати пару для майбутньої сім'ї. За рад. доби, щоб зруйнувати традиційну селянську мораль і індивідуалістичну психологію, було оголошено "війну досвіткам" за допомогою комсомолу. З цією метою центр культурно-освітньої роботи перенесено до хат-читалень, де планувалося "прищиплювати" молоді комуністичну ідеологію. Комсомольський актив, який повинен був орг-ти дозвілля молоді, у більшості випадків нічого не робив і хати-читальні перетворювалися на місце проведення В. Відсутність нагляду з боку дорослих (паніматка) призвело до значної аморалізації. Частина батьків не дозволяла своїм дітям відвідувати подібні В., тому ті продовжували винаймати традиційну "хату вдовиці". Вихід з-під контролю влади частини молоді викликав адм.-судові заходи (стягнення або примусові роботи) проти осіб, які здавали свої хати для В. Д. як елемент соціального життя місц. сільс. молоді зникли з поч. масової колективізації.

Дж.: ЦДАГОУ, ДАДО, Ф. 5, Оп. 1, С. 132, А. 46; Там само, С. 183, А. 162; Ф. 1, Оп. 20, С. 2994, А. 64 зв.;

Літ.: "Червоний Гірник", 1929, 27 жовт.; Воропай О. Звичаї нашого народу. К., 1993, с. 28–38; Історичний фольклор Криворіжжя, Кривий Ріг, 2002, с. 247–248.

Взаємного кредиту Криворізьке товариство. Організоване у 1907. Знаходилося на вул. Поштової у будинку Федоренка. У 1913 головою правління був А.І. Юдович, чл.

Криворізьке тов-во взаємного кредиту
по вул. Карла Маркса

правління – А.М. Федоренко, М.С. Фельдман, головою ради – І.Є. Рехес, депутатами ради – М.М. Гланц, Д.А. Пекарський, В.С. Рабинович, Д.А. Уманський, Л.О. Ножик, С.П. Переверзев, А.М. Пінус, бухгалтером – Г.Л. Гольдін, касиром – М.О. Івлєв. Т-во В.к. у с. Веселі Терни утворено у 1913. Головою правління був Л.Я. Бродський. Відновило діяльність у 1924 під назвою *Криворізьке т-во В.к.* "Розничник". Гол. правління був П.М. Медведовський, чл. правління – Ш.Є. Шмін, П.М. Шевченко, С.Ю. Вербицький. Ліквідовано у трав. 1930 при згортанні непу.

Літ.: Деловой и коммерческий Кривой Рог. Кременчуг, 1914, с. 123; Екатеринославский адрес-календарь на 1917 г. Екатеринослав, 1917; "Червоний Гірник", 1930, 28 квіт.; Там само, 1930, 10 трав.

Взаємодопомоги каса. Створено на підставі урядового рішення від 1884 стосовно положення робітників на приватних промислах з метою полегшення їх становища шляхом надання допомоги, гол. чин. фінансової. Першим підприємством, де була створена В.к., у 1890 стало АТ *Криворізьких залізних руд*. На поч. 20-го ст. такі каси існували на всіх великих і середніх рудн. Криворізького басейну. Капітал кас складався з відрахувань від зарплати, стягнень, що накладалися на

працюючих протягом року. Розподіляло кошти виборне правління. Частина грошей йшла на загал. потреби працюючих, зокрема на покращення побуту. Після 1905 В.к. переходять у розпорядження профспілок. На кін. 1924 на рудн. Кривбасу діяло 9 В.к., 1 при міжр-ному бюро *інж.-тех. силі* і 1 при *гірничому технікумі*. В рудн. В.к. у 1926 нараховувалося 7 093 чл., з яких 1 083 подали заяви на отримання допомоги на суму 25,5 тис. крб. Підмогу отримало 627 осіб на суму 10,9 тис. крб. У 1927 з 6 518 чл. В.к. заявки подали 1 516 на суму 33,6 тис. крб. Видано 1 093 особам допомоги на 20 тис. крб. Робітники не повертали позики своєчасно, багато разів доводилося їх примушувати через суд робити це. У 1927 відбулася реорганізація В.к., в результаті якої к-ть учасників на деяких підприємствах знизилася у 2 рази. На поч. 1941 В.к. існували на всіх підприємствах та установах міста (163).

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 2602, Оп. 1, С. 730, А. 7 зв.; Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с V по VI окружной съезд (13.02.1926 – 28.05.1927). Кривой Рог, 1927, с. 17; "Червоний Гірник", 1941, 9 трав.

Літ.: Об учреждении вспомогательных касс пособий горнорабочим. В ж.: «Горный журнал», 1892, № 3.

Вибори. Виборче право – визначення осіб до керівних органів влади шляхом голосування частини або загалу громадян, правоздатних до волевиявлення. За часів Рос. імперії В. по становому принципу проводилися при визначенні *волосного правління, волосного старшини, сільських старост, збірників податків і волосного писаря. Волосний суд*, що складався з цих осіб та представників сільс. населення (1 від 10 дворів), вибирав місц. осіб, кандидатів до повітових

Читка газ. з матеріалами про кандидатів до ВР СРСР
(Рудн. Ілліча), 1937

земств, а також до волосного суду. *Волость* як адм. одиниця проіснувала до берез. 1923.

Перші парламентські В. (до 1-ї Держ. Думи) за становою системою (землевласники, селяни, робітники), у яких активну участь взяло місц. населення, відбулися у 1906. В. від окремих курій були нерівні: для селян - 4-ступеневі, для робітників - 3-ступеневі, для землевласників - 2-ступеневі. В. депутатів до Держ. Думи проводилися на спільних губернських В. зборх представників усіх станів. Але переважало дворянство. Так, 18 берез. 1906 у Верхньодніпровську пройшов з'їзд уповноважених від волостей, на якому обрали 2-х представників від селян повіту - М. Жужмана з *Жовтянської вол.* і Ф. Морейка з *Софіївської вол.* 21 берез. від міщан обрано лікаря В.С.Татарінова та інж. рудн. Колачевського В.І. Арандаренка. В. до 3-ї і 4-ї Держ. Думи (1907 і 1912) відбулися за новим законом – збільшено представництво дворян за рахунок робітників і селян. На В. 1912 уповноваженими від волостей, що входили до тої частини Криворіжжя, яка відносилася до *Херсонської губ.*, були обрані 23 робітники, в т.ч.: А.Н. Артеменко (*Євгенівський рудн.*), Г.К. Бицюк (*Лихманівський рудн.*), А.М. Бурак

(рудн. “Червоний”), А.І. Захар’єв (рудн. “Червоний”), С.М. Іваницький (рудн. *Копилова*), Я.Р. Кочерга (рудн. “Карнаватка”). Від волостей і робітників вибирали по 4 представника. Землевласники (залежно від частини майнового цензу вони ділилися на 4 категорії), проводили свої попередні з’їзди. Із жителів волостей суч. Криворіжжя до виборників потрапив Митрофан Семенович Калениченко (с. Миколаївка, поблизу м. Інгулець), із землевласників – 26 осіб. Від Херсонської губ. у Держ. Думу вибиралося 10 представників. Від Криворіжжя до 4-ї Держ. Думи обрано М.К. Куровського.

У 2-й пол. 19-го ст. В. до земств були також кілька ступе-

Передвиборчі збори інженеро-технічних працівників рудн. ім. Дзержинського.

Справа голова Дзержинської рудради В. Л. Зайцев

невими, перевага надавалася дворянству і представникам великих АТ.

За часів УЦР у листоп. 1917 на Криворіжжі проведено В. до Всерос. Установчих Зборів, які надали перевагу блоку укр. партій (69 %). В. відбулися на підставі загал., прямого, рівного, пропорційного і таємного голосування. У таких самих принципах базувалися й В. до Укр. Установчих Зборів. Так, з 5 610 виборців Криворізької 2-ї волості за списком № 5 (блок укр. партій) проголосувало 4 848 (86,5 %). Згідно з законом УЦР від 29 листоп. 1917 активне і пасивне В.п. належало особам обох статей, яким виповнилося 20 років на момент В. До всенародних зборів обирався 1 депутат від 100 тис. населення з 3-річним терміном повноважень.

За доби рад. влади В. сис-ма базувалася на статтях Конституції 1919, 1928 і 1929 років, на ступеневому та становому В.п. Безпосередній характер носили лише В. до сільс., селищних та міських рад. Волосні (з 1923 – р-ні), повітові (з 1923 – округові), губернські (скасовані у 1925) та Всеукр. з’їзди Рад вибиралися представниками нижчих рад. органів. В. не були ні загал., ні рівними. Велика к-ть людей (5–12 % від сумарного числа виборців) була позбавлена В.п. як “антирадянські” і “соціально-чужді” (нетрудові) елементи. Депутати з’їзду Рад СРСР вибиралися за нерівними нормами представництва: 1 на 25 тис. виборців у містах і 1 на 125 тис. на селі. Для виборців Всеукр. з’їзду Рад у 1920 було встановлено норми: 10 і 50 тис. відповідно. Вік пасивного і активного В.п. – 18 років. В. проводилися відкрито у виборчих одиницях: на підпр-вах, в установах, на сільс. зборах і лише винятково на В. дільницях. Активність виборців до 1937 була невисокою (від 40 до 70 %). За Конституцією УРСР 1937 В. проводилися на основі “загал., прямого, рівного виборчого права при таємному голосуванні” (ст. 114). Всі ради (сільс., селищні, р-ні, міські, обласні, ВР УРСР і СРСР) вибиралися безпосередньо. В. вік до ВР СРСР становив 18 (активний), 23 (пасивний); до ВР УРСР – 18 і 21; до ін. Рад – 18. В. відбувалися по В. округах. Кожен округ висував 1 депутата від 300 тис. населення до ВР СРСР, 1 від 100 тис. – до ВР УРСР, 1 від 15 тис. (але не менше, ніж 70 депутатів) – до обл. ради, 1 на 1 тис. (але не менше, ніж 35 і не більше, ніж 60 депутатів) – до р-ної ради, 1 від 350 душ (але не менше, ніж 35 і не більше,

ніж 250 депутатів) – до міської ради. До сільс. і селищних Рад висувався 1 від 100 душ, але не менше, ніж 15 і не більше, ніж 35. В. вважалися дійсними, якщо проголосувало не менше 50 % виборців. Вибраним вважався той, хто отримав абсолютну більшість голосів. Кандидатів виставляли органи КП(б)У і керовані нею громадські орг-ції (профспілкові, комсомольські, кооперативні, культурні) або керованими партією зборах робітників і службовців на підпр-вах, в установах та у колгоспах. Наявність лише одного кандидата перетворювала В. на примусову формальність і унеможливлювала дійсно нар. представництво. Так, у В. до ВР СРСР 12 груд. 1937 у *Криворізькому р-ні* з 143 025 виборців проголосувало 140 626 (98,4 %). До роботи на В. дільницях було залучено 5 176 пропагандистів і агітаторів. До дня В. спеціально влаштували ряд виробничих рекордів. Так, на рудн. “*Першотравневий*” батько і син Калініченки виконали по 8 змінних норм. При всій ретельності підготовки і контролі виявилось, що 916 осіб занесено до списків двічі, а 3 751 – вже давно виїхали з Криворіжжя. Всі недоліки списані на “шкідництво” з боку колиш. голови міськради.

Дж.: ДАДО, Ф. 19, Оп. 2, С. 727, А. 58–59;

Літ.: “Добра порада”, 1906, 24 берез., 31 берез.; “Херсонские губернские ведомости”, 1912, 28 сент., 1 окт., 7 окт., 17 окт., 23 нояб.; “Известия Криворогского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов”, 1917, № 30, нояб.; “Народная жизнь”, 1917, 28 нояб.; ЕУ, т. 1. Львів, 1993, с. 240–243, 314; Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920–1941 роках. Кривий Ріг, 2005, с. 25–45.

Вибори до міської ради. Перші В. відбулися у верес. 1920 в атмосфері напруженої боротьби між більшовиками і соціал-демократами (рос. і укр.). Більшість виборців підтримала есерів. Зі 150 депутатів лише 50 були комуністами. У груд. 1920 більшовики домоглися перевиборів, щоб виправити стан і отримати більшість. Але знову перевага виявилася за опозиціонерами, хоча до президії увійшли виключно комуністи. Згідно із законом від жовт. 1921 виборчих прав були позбавлені громадяни, які займалися промислами, орендою, торгівлею і робітниками, які не були чл. профспілок. Право голосу мали особи, яким виповнилося 19 років. Виборчими одиницями вважалися підпр-ва, орг-ції, учбові заклади, військ. частини. В. були прямими, спосіб голосування визначався зборами: закриті (записки) або відкриті (піднесення руки). У 1920 термін перевиборів законодавством передбачався кожні 3 місяці, з берез. – раз на 6 місяців, далі – 1 раз на рік, потім раз в 2 роки. У 1920-х В. у середньому тривали бл. місяця. Потім цей строк скоротився до тижня, а у 1939 – до одного дня. Квота представництва у 1921 була така: 1 депутат від 1 000 селян і 1 – від 50 робітників. Ради 2-х перевиборів 1921 дотерміново розпускалися, щоб позбавитися опозиціонерів. Дати В. у 1920-тих встановлювалися повітовою, а потім окружною виконавчою владою. Зазвичай їх проводили разом з В. делегатів на з’їзди Рад. Найчастіше проведення В. відбувалося у кін. року. Активність виборців тривалий час залишалася низькою (у %):

Передвиборчі збори у Центрально-Міському р-ні, 1939, груд.

1922	1922	1924-25	1925-26	1926-27	1928-29	1930-31	1934-35	1939-40
33	50	42,7	55	57	52	87	98	98,7

Гол. причинами малої явки були: голод 1921–23, кризи збуту, соціальна апатія. З 1923 набула розповсюдженя практика дачі наказів майбутнім депутатам. Ці накази склалися під контролем парт. органів. У 1923 змінився модус представництва – тепер по одному депутату вибирали від 20 робітників і від 100 селян. У верес. 1924 право голосу повер-

нули кустарям та ремісникам. Введено в практику складання списків виборців і заведення карток на кожного, які стали документами суворої звітності. У В. 1924 взяло участь 12,9 тис. осіб, а число позбавлених права голосу зменшилося з 1 060 до 863. До складу міськради обрано 133 чл., в т.ч. 20 жін. Згідно з новим законом про В. від 16 січ. 1925 вони вважалися недійсними, якщо у голосуванні взяло участь менше 35 % виборців. У груд. 1925 цей показник підвищився до 45 %. На цей час к-ть позбавленців складала лише 5,3 % від тих, хто мав право голосу, бо до В. допустили всіх, хто займався дрібною торгівлею і не використовував наймані праці. Під час перевиборів 1925–26 вперше було проведено широку звітну кампанію, що дозволило виборцям оцінити результати роботи депутатів. У кін. 1926 повторно позбавили права голосу тих, хто торгував по 1-му патенту, деяких кустарів, представників кліру тощо. У результаті к-ть позбавленців у 1927 збільшилася до 1 912 (11,2 % від числа виборців. Цей показник значно перевищував середній рівень по Україні (7,7%). Для удосконалення процедури В. у лют. 1926 місто розділили на 12 дільниць, роботою яких керували комісії з 3-х осіб. У 1928 до міськради обрано 165 депутатів. В. 1928 згідно з директивами центру відмінили, таким чином повноваження міськради подовжилися до 2-х років (на цей час право голосу мало бл. 17 тис. осіб). Відміна була пов'язана з хлібозаготівельною кризою і згортанням непу, отже демократичні В. могли призвести до появи нової опозиції. З 1928 квота стала однаковою для всіх станів – 1 депутат від 200 виборців (позбавленців було бл. 2,2 тис. (бл. 12 %). З 1929 до передвиборчої кампанії почали широко залучати профспілки і комсомол, між дільницями влаштовували соц. змагання. З 1930 голова міськради також очолював і міську виборчу комісію. Доповіді і звіти перед виборцями тривали 3 тижні. Контроль над ходом В. повністю перейшов до міського парт. комітету, а головами виборчих комісій призначали номенклатурних працівників. Визначенням кандидатів у депутати також займалися парт. функціонери, у руках яких у 1930-х була зосереджена вся повнота влади. За рознарядкою комуністів серед депутатів повинно було бути не менше 50 %, робітників-ударників – 78 %, жінок – 25 %. Якщо це не виконувалося, то МПК відмінював результати В. під різними надуманими причинами. На 1930 з 25,8 тис. виборців 2 470 (9 %) були позбавлені виборчих прав (середній показник по Укр. – 5 %). Списки лишенців по кожній дільниці затверджувалися на зборах виборців. Завдяки інтенсивній підготовці та адм. тиску різко зросла активність виборців – 87 %. На момент виборчої кампанії 1934 к-ть позбавленців у місті склала 1 766 осіб і 577 на селі. Ще у 2 тис. осіб було віднято право голосу у результаті чистки парт. і рад. апарату. Під час звітних зборів виборці критикували роботу міськради і її секцій (санітарної, освіти, благоустрою, медобслуговування тощо) і записували недоліки до наказів. В. 1934 пройшли з 20 листоп. по 10 груд. Проголосувало 42 632 особи з 45 806 тих, хто мав право голосу. До складу міськради обрали 914 депутатів, з них 440 комуністів. На цей час передвиборчі кампанії вже носили характер демонстрації вірності лінії ЦК ВКП(б) і особисто Сталіну. Конституція 1937 змінила виборчу сис-му. Замість багаторівневих введено прями і таємні В. Ліквідовано ін-т позбавленців, яких до цього відносили до експлуататорського класу. Згідно з новими законами, В. проводилися не по виборчих, а по тер. округах при обов'язковому таємному голосуванні. Але розрекламовані принципи демократії при монополії на владу парт. номенклатури у громадсько-політичному житті реально не забезпечувалися. На одне місце був лише один претендент, призначений парт. комітетом. Він виступав від імені “блоку комуністів і безпартійних”. У таких умовах бажаючих викреслити єдине прізвище, знаючи про наслідки, було мало. Міськрада не мала реальної влади, що викликало невіру у можливість щось змінити, посилювало апатію як серед виборців, так і серед депутатів.

В. до міськради 1939–40 передувало 2 кампанії тривалість по 2 тижні кожна. На грудн. В. 1939 депутати обласних, р-них, міських, селищних і сільських Рад вибиралися вже одночасно. До передвиборчої кампанії було залучено тисячі агітаторів.

Так, у Дзержинському р-ні їх щоденно працювало 330, у Центрально-Міському – 775, загалом у Кривому Розі – 3,8 тис., у т.ч. 1 750 комуністів. Було створено 7 585 гуртків по вивченню “Положення про вибори”, діяло 23 постійних семінари, у роботі яких брало участь 1 400 агітаторів. В. тривали 1 день (24 груд.) На 376 дільницях зі 116 тис. виборців побувало 114 тис. Вибрали 376 депутатів, з них 190 комуністів.

Літ.: Мельник О.О., Криворізька міськрада в 1920–1941 роках. Кривий Ріг, 2005, с. 25–45.

Вивезення нечистот і прибирання вулиць. Для координації роботи по підтриманню необхідного санітарного стану міста і боротьби з загрозою епідемії було створено повітову надзвичайну комісію, яка своїм розпорядженням від 22 лип. 1922 наказала військ. нараді виділити комунгоспу пару коней для орг-ції похоронного бюро і асенізаційного обозу.

На поч. 1923 введено ін-т двірників і нічних сторожів, але згодом відмінено через нестачу коштів. Відсутність грошей також призвела до того, що у 1923 в асобозі працювало лише 2 чол. Це не дозволяло забезпечувати навіть мінімальні потреби міста. У 1924 було виділено 1 тис. крб. на утримання обозу та 288 крб. на впорядкування гноїщ. Згідно з планом на 1926 рік, затвердженого міськрадою 21 груд. 1925, з 30 черв. 1926 відновився ін-т двірників, який згодом знову відмінено. У серп. 1926 спілка комунальників звернулася до міськради з проханням узаконити двірників у *Кривому Розі*, оскільки цією справою вже фактично займалося бл. 50 осіб. Також було розширено до 3-х кадубів асобоз, який з жовт. 1925 по верес. 1926 вивіз нечистот 2 513 діжок, за що отримав 2 306 крб. У кін. серп. міськрада переглянула свою попередню постанову про ліквідацію ін-ту двірників, яких знову було офіційно визнано і введено до штату комунгоспу.

Весною 1930 загострилася ситуація з асенізаційним обозом, який знаходився в оренді у громадянина Кільштейна, бо міськомунгосп не придбав спеціальних помп для відкачки нечистот. Чисельні звалища, що оточували місто, було закрито і визначено кілька спеціальних.

Протягом 1932 значних зусиль було докладено у напрямку налагодження роботи асобозу та укріплення його матеріальної бази. Зокрема йому передано майно деяких розкуркулених та неплатників податків, виділено додаткові фургони, робітників віднесено до 1-го списку постачання, що було дуже важливо в умовах голоду.

У груд. 1932 міськрада вперше підняла питання про спорудження централізованої каналізації у Кривому Розі, але відсутність необхідних коштів не дала можливості виконати передпроектні розробки. Т-т “*Руда*” знаходився у глибокому “прориві” і також нічим не міг допомогти місту з цього питання.

Після голодного 1933 робота поступово налагоджувалась. Асобоз впровадив сис-му попередніх заявок і продажу талонів на вивезення бруду. Важлива робота проводилася по боротьбі з забрудненням р. Саксагані та Інгульця, особливо зі скиданням нечистот у воду. Винних штрафували на 100 крб. і притягали до суду. Багато нарікань комунгосп продовжував отримувати на роботу асобозу, який невчасно вивозив сміття з житлокоопів та орг-цій.

У 1937 продовжувалися нарікання з боку санітарного нагляду на роботу асобозу, особливо на занедбаність дворових вбиралень, помийних ям та несвоєчасний вивіз сміття. Ставилося питання про перехід міста на планомірну санітарну сис-му. Стан погіршувався через відсутність у асобозу механізмів для вивозу сміття (користувалися гужовим транспортом з примітивним обладнанням). Дорога, що вела до міського звалища, була необладнана і весною нею неможливо було проїхати. Ціни за послуги асобозу були високими і більшість домоуправлінь (15 з 20) вивозили сміття своїми силами.

Літ.: Мельник О.О., Криворізька міськрада в 1920–1941 роках. Кривий Ріг, 2005, с. 138–143.

Визвольні змагання, 1919–23. Один з яскравих проявів В.з. – опір держ. аграрній і хлібозаготівельній політиці, який у рад. історіографії отримав назву “політичний бандитизм”.

Костя Степовий-Блакитний, 1920

Ще на поч. 1919 на Криворіжжі активно діяли повстанські загони отаманів Іллі Іванова, Мелашка, Козакова, Котика, Ткаченка. У 1920 нар. г-во *Криворізького повіту* перебувало у глибокому занепаді. Сума збитків на поч. 1921 оцінювалася у 400,2 млн. золотих крб. (55,5 млрд у рад. грошах). Не зважаючи на суттєве (20–25 %) скорочення посівних площ, поголів'я худоби тощо, рад. влада продовжувала практику примусового вилучення продовольства з села без будь-якої компенсації. Подібне явище викликало гостре незадоволення селян і на цьому ґрунті значно посилювався повстанський рух. Утворювалися великі загони. Так, у Степовій д-зії Костя Пестушка нараховувалося бл. 20 тис. бійців, у загоні отамана Клепача (Палій) – бл. 10 тис., кілька гармат, 3 броневих автомобілі, у Хмари–Пухальського – бл. 1,5 тис., у Федорченка – бл. 500 бійців. У берез. 1920 при спробі отамана Мелашка захопити Кривий Ріг розгромлено один із його загонів під командуванням отамана Шаповала. У тому ж місяці вчинено повторний, уже вдалий захват міста загонами отаманів Мелашка і Гладченка.

20 квіт. 1920 РНК УСРР затвердив “Коротку інструкцію боротьби з бандитизмом і куркульськими повстанцями”, згідно з якою за відкритий прояв ворожості до рад. влади, відмову видавати повстанців, здавати зброю тощо передбачалося знищення сіл, арешт і ув'язнення всього дорослого чоловічого населення, майнові і продовольчі контрибуції. Того ж місяця у Криворізькому повіті орг-но комендатуру тилу Пд.–Зх. фронту, якій доручено боротьбу з повстанцями. Почали створюватися “надзвичайні трійки” і каральні загони. Нарощування сил більшовиків призвело до демобілізації Степової д-зії і загибелі її командира (черв. 1921).

У кін. черв. 1920 селянські виступи вибухнули у *Саксаганській* і *Петровській* волостях, а 5 лип. повстали мобілізовані до Червоної армії с. Софієгейківка під кер-вом голів Лозуватської і Христофорівської сільрад. Загін отамана Клепача 19 лип. роззброїв міліцію *Софіївської волості*, розгромив волосні виконком і військкомат, а 20 лип. Софієгейківську міліцію, 22 лип. – міліцію с. Тернівка. У лип. 1920 бунтівники почали утворювати тимчасові об'єднані загони для великих операцій (загін отаманів Клепача - Іванова - Чирви - Федорченка). Лише протягом лип. 1920 в середньому за день відбувалося по 2–3 напади на села, метою яких було роззброєння міліції, нищення діловодства у сільрадах (списки призовників та боржників по хлібозаготівлі та ін.). Після захоплення населених пунктів командири загонів проводили мітинги, на яких закликали селян до виступів проти рад. влади за незалежну Україну, агітували вступати до своїх загонів. На одному з мітингів, жителі с. Казанка пообіцяли надати повстанцям при необхідності 1 200 бійців. Загони часто руйнували залізничні колії, аби не допустити проїзду в/ч і вивезення хліба за межі повіту.

У лип. 1920 під проводом отамана Клепача і Скляра готував виступ по всьому Криворізькому повіту. Деякі з учасників обіймали посади у повітовому виконкомі. Але НК розкрила змову напередодні. Виконком розпустили, всіх безпартійних чл. замінили комуністами. З уцілілих бійців Клепач-Скляр створив партизанський загін (600 шабель).

У цій боротьбі супротивники часом не знали жалю один до одного. Виключенням був отаман Г. Іванов, який не брав заручників і не страчував полонених за вбивство своїх бійців.

Всеукр. центр. комісія по боротьбі з дезертирством 23 серп. 1920 видала наказ про створення ін-ту т.зв. п'яти- і десятихатників, які автоматично ставали заручниками у випадку супротиву діям рад. влади на селі. З метою придрушення опору до Криворізького повіту направлено підрозділи 6-ї Чонгарської д-зії. На той момент тут уже діяли війська внутрішньої охорони (ВОХР) і внутрішньої служби (ВНУС), а також *частини особливого призначення* (ЧОН, рос.), *міліція*, загони незаможників. Так. чин. громадянська війна на Криворіжжі поступово перетворилася на боротьбу більшовицького режиму проти селянських мас. Підрахувати к-ть повстанських загонів повіту неможливо – вони часто переходили в ін. повіти та губернії, деякі нищилися або розпадалися, виникали нові. За приблизними підрахунками - їх чисельний склад коливався від 300 до 5 тис. бійців.

З 1921 повстанську боротьбу селян почали називати “політичним бандитизмом”, під яким нова влада розуміла будь-яку форму підпільної або збройної діяльності, хоча “політична опозиція” правильніший термін. Вл. намаг. спантелити людей, не називаючи справжніх причин селянських виступів. Так, у резолюції 2-ї повітової конференції КП(б)У самогонуваріння визначено “гол. коренем зла розвитку бандитизму”. Повстанський збройний рух часто мав антидержавницьке спрямування. Визначено що їхні гасла мали переважно екон. характер. Лише через свою остаточну перемогу більшовики стали гол. ворогом місц. бунтівників. Причина - госп. перетворення нової влади на селі. Повстанці виступали як проти червоних і білих, так і проти армії УНР. За лояльність до нової влади незаможникам роздавалося майно “куркулів” і повстанців. Розвитку повстанства також сприяла велика к-ть зброї, що знаходилася у населення (див. *Викачка зброї*). Місц. чекісти вказували на “жовто-блакитне (або петлюрівське) забарвлення” криворізького повстанства. Учасники виступів у своїй більшості не були заможними, у їх середовищі переважали середняки.

У черв. 1921 у повіті створено спеціальний орган по боротьбі з повстанством – *воєнна нарада*. До її складу ввійшли представники повітпарткому і військ. командування. Взято курс на посилення репресивно-каральних заходів. Тепер заручників могли стратити за неповідомлення про повстанців або підозрілих (нових) осіб, що з'явилися у селі. Виконання спец. завдань покладалося на НК. Надзвичайним трійкам дозволено протягом 24 годин знищувати на місці по спрощеній процедурі “злісних ворогів радянської влади”. Вирок виконувався без санкції Надзвичкому. Фактично, Криворіжжя опинилося на військ. стані. Для боротьби з “політичним бандитизмом” влада створила загін незаможників, боєздатність якого виявилася дуже низькою і його після перших сутічок перевели на несення охорони.

Введення продподатку у 1921, який за розмірами мало відрізнявся від продрозкладки, призвело до тотального голоду і ще більшого незадоволення селян. Стан загострювався і свавільними діями каральних загонів. Так, у берез. 1921 заарештовано склад особливого посту 1-ї Кінної армії, з яких 8 чол. згодом розстріляно за вбивства жителів з метою власного збагачення. Для боротьби з повстанцями у депо Долгінцево спеціально побудували бронепоезд з 4-х пульманівських вагонів. У повіті постійно нарощувалася к-ть регулярних військ. Тих, хто не здавав зброю, розстрілювали привселюдно.

У відповідь на військовий терор у повіті почали орг-ся загони, які знищували незаможників і комуністів. Ліквідація селянських угруповань, що отримала назву “боротьби з бандитизмом” набула жорстоких форм. Селянство, у свою чергу, як могло підтримувало борців, находячись у заплілі. Так, загін Іванова (Григорій Тишанін) було знищено кілька разів, але через 2–3 дні він знову відроджувався за рахунок добровольців. Після загибелі отамана було заарештовано бл. 500 чл. орг-ції, яка поставляла йому нових бійців.

Постановою РНК УСРР від 19 трав. 1921 надзвичайним трійкам по боротьбі з бандитизмом надано право розстрілу на місці. Військові наради отримали право направляти каральні

загони і експедиції в охоплені непокорюю волості. Важливе значення для ліквідації озброєного опору мало рішення 4-го Всеукр. з'їзду Рад (берез. 1921) про амністію учасникам повстанського руху. У результаті цієї акції владі вдалося понад 300 криворізьких повстанців. До тих, хто капітулював після закінчення терміну амністії (15 трав.), дозволялося застосовувати заходи "відповідно до місц. умов". Повітовий з'їзд КНС (19 серп. 1921) оголосив "хрестовий похід проти куркуля і бандитизму шляхом вербовки добровольців з надійних незаможників", а також зобов'язав своїх членів всіма силами допомагати НК і міліції шляхом подання негайних відомостей про місц. повстанців, доставляти усіх підозрілих до міліції або НК.

Гол. повстанські загони отаманів Іванова і Шевченка першими змінили тактику: замість великих угруповань створено ряд маневрових (20–30 шабель), які могли швидко пересуватися і переховуватися у середовищі місц. населення. Але при необхідності ці групи об'єднувалися, як при наступі на Кривий Ріг у трав. 1921 (бл. 500 бійців). Для боротьби із загоном Іванова, який користувався великим авторитетом у місц. селян, у листоп. 1921 з Харкова прибув 3-й полк спецпризначення 15-ї бригади. Найпоширеніші репресивні заходи того часу – введення військ. стану, обшуки, облоги, обмеження пересування громадян, використання заручників, створення ін-ту відповідачів, кругова порука, арешти, ув'язнення і розстріли. Значно збільшилася к-ть агентури і добровільних інформаторів НК, які були у кожному селі і збирали дані про повстанців і тих, хто їм допомагає. На кін. верес. 1921 у повіті продовжували активну боротьбу лише загони Іванова і Чорного Ворона, а після загибелі Іванова (23 груд. 1921) повстанський рух пішов на спад.

Починаючи з 1922 каральні загони 30-ї д-зії та міліції під керівм Воробйова і Яновського нещадно грабували села, які підтримували повстанців і розстрілювали без причини – для остраху. У берез. під час бою згоріли у хаті вояки отамана Бойка разом з командиром. У цей період у повіті почали діяти 2 невеликих загони (11 і 12 чол.), імена командирів невідомі. Група Чорного Ворона (Федір Довженко) скоротилася до 15–17 чол. (берез.). У лип. у загоні нараховувалося 13 шабель і 11 штиків. Свого часу цей отаман командував підрозділом у загоні Свища. Остання згадка про хороброго командира і його невеличкий загін датуються 14 жовт. 1922.

Отаман Свищ у сер. 1922 об'єднав залишки загону Іванова (бл. 10 чол.) і продовжував відчайдушну боротьбу. Йому вдалося забезпечити загін кінями і тачанками і довести к-ть бійців до 40. Помічником Свища був колиш. заступник Іванова – Медведєв (загинув 15 трав. 1922). Повстанці нищили списки здачі продподатку, громили установи рад. влади. НК вдалося заарештувати помічницю Свища – Марченко, яка 16 лип. 1922 видала 28 соратників з місц. населення.

З верес. 1921 за даними ДПУ виступи набули політичного забарвлення: вбивства рад. працівників, співробітників ДПУ, профактивістів, напади на поїзди з продовольчими вантажами тощо. Під кін. 1921 активність повстанського руху почала спадати. Ліквідовано загони отаманів Архангела, Тимофія Барандича. Опір продовжував лише Свищ, який почав пускати під укіс поїзди.

У 1923 поч. екон. стабілізації сприяв суттєвому зниженню рухові опору. Запровадження непу, послаблення податкового тягара, розвиток кооперації поступово відвернуло селян від підтримки збройної опозиції. У лют. 1923 знищено залишки загону Чорного Ворона. Останнім було розгромлено загін Свища у трав. 1923.

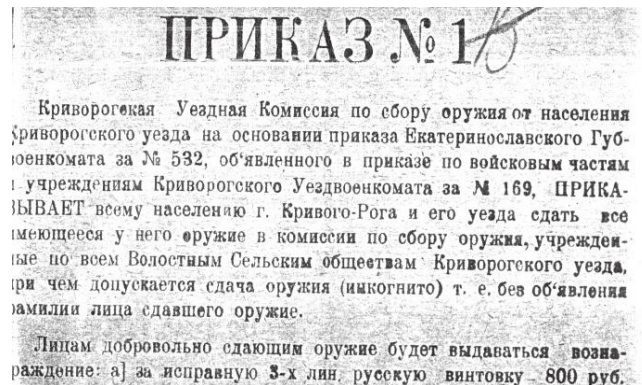
У звіті ДПУ ще за берез. 1923 заявлено, що "політичного бандитизму у Криворізькому повіті вже немає. Проте окремі спроби збройних виступів проти існуючого режиму стихійно відбувалися у Криворізькому окрузі до кін. 1920-х.

Ціна цього кривавого протистояння виявилася високою: тисячі загиблих з обох боків. Лише на поч. 1920 повстанцями вбито 9 нач. міліції, 80 міліціонерів, 23 уповноважених повітової комісії, бл. 300 чл. КНС. Втраті повстанців за цей період майже у 2 рази вищі.

Дж.: ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 238, А. 53, 86, 130–134, 160–165; Там само, С. 359, А. 163; Там само, С. 196, А. 14; Там само, С. 448, А. 29; Там само, С. 616, А. 24; Там само, С. 718, А. 20; Там само, С. 1305, А. 57, 126, 144, 253; Там само, С. 1757, А. 4; ДАДО, Ф. Р3225, Оп. 1, С. 850, А. 19; Там само, С. 1109, А. 12; Там само, Ф. Р3225, С. 53 А. 17, 24; Там само, С. 59, А. 64; Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января 1920 по 1 окт. 1921 г. Днепропетровск, 1994, с. 137; КІКМ, КФФ–8608, А. 65, Пахомов А.Г. История ленинского комсомола на Криворожье. Рукопис.

Літ.: "Криворожское отделение УкрРОСТА", 1921, 7 мар.; "Криворожское отделение РАТАУ", 1921, 6 июл.; "За работу", 1921, 19 авг.; Архирейский Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-і рр. В ж.: 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, 1999, № 1/2, с. 87–105; Капустян Г. Опір українського селянства політиці правлячого режиму наприкін. 1920 р. В ж.: 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, 2003, № 1, с. 60–63; "Саксагань", 2005, № 1, с. 65–67.

Викачка зброї – термін, яким позначалися адм.-каральні заходи по вилученню зброї у населення. Проводилися починаючи з 1920 і до сер. 1923 у вигляді кампаній: двотижневики та місячники. Створювалися спец. трійки по В.з., до яких входили представники повітового парт. комітету, *ревкому*, а згодом повітвосенкому і міліції. Від імені трійки роздруковувалися накази, в яких наводилися розцінки за добровільну здачу: рос. трюхлініка – 800 крб.; іноземна – 500 крб. Їх розповсюджували серед населення *волості* або волостей, де оголошувалася В.з. Так, у черв. 1921 у *Новокриворізькій волості* населення добровільно здало 59 гвинтівок, 20 обрізів ("куцаків"), і 4 нагани. Особам, які вкажуть у кого схована зброя, гарантувалися нерозголошення і винагорода: за кулемет – 1 200 крб., (за несправний – 600), за гвинтівку – 600

крб. Під час В.з., яка проводилася у масштабах *Криворізького повіту* з 5 трав. по 5 черв. 1922, у мешканців вилучено 280 гвинтівок, 218 обрізів, 13 револьверів, 13 гранат, 14 снарядів, 10 мисливських гвинтівок, 23 шаблі, 6 штиків. Особливо ретельними були В.з. у 1923; їх провели у січ., берез. і листоп. Мета – унеможливлення у майбутньому збройного опору. Так, під час березн. В.з. конфісковано 1 451 гвинтівку, 1 127 обрізів, 607 револьверів, 207 гранат, 30 600 патронів.

Дж.: ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 2, С. 238, А. 108; Там само, С. 644, А. 29; Там само, С. 1690, А. 96; ДАДО, Ф. Р3225, Оп. 1, С. 53, А. 178; Там само, Ф. 3650, Оп. 1, С. 431, А. 81.

Виклики – спосіб заклику через пресу до внесення грошей у різні фонди (сількорів, робкорів, допомоги дітям, на боротьбу з неписьменністю, на буд-во літаків, танків, підводних човнів,

Будуймо підводного човна

На будівництво підводного човна внесли:	
Держинський райком АКСМ	1800 крб. —
Криворізький " "	1338 " 80 коп.
Николаївський " "	563 " 55 "
Долинський " "	170 " —

Останні райкоми комсомолу ще не внесли жодної копійки. Треба зробити рішучий перелам і взяті на себе зобов'язання виконати.

А ну лиш підтягніться, хто ж скоріше?

Оголошення про збір грошей, 1931

дирижаблів тощо). Принцип В. зводився до публікації у газеті індивідуального заклику типу: "Я, Іванов, здаю 5 крб. на буд-во танку "Комсомолец Криворіжжя" і викликаю на це..." Далі йшов перелік колег та знайомих. Ін. форма – колективний заклик від імені виробничих, учбових, кооперативних, громадських та ін. орг-цій. Колектив оголошував своє рішення здати у такий-то фонд певну суму грошей і закликає ін. орг-ції (перелік) наслідувати цей приклад. Така форма збору коштів мала широке застосування з сер. 1920-х до поч. 1930-х. Літ.: "Красный Горняк", 1925, 5 сент.; "Червоний Гірник", 1930, 27 берез.; Там само, 1933, 12 груд.

Виконавчі комітети районних Рад депутатів трудящих (райвиконкоми), 1923–41, з 1944. Створені згідно з постановою ВУЦВКу від 7 берез. 1923 у зв'язку з новим тер. поділом. До 1937 називалися виконавчими комітетами *Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів* і вибиралися на р-них з'їздах Рад. З 1923 по 1930 підпорядковувалися окр-виконкому, а після його ліквідації безпосередньо ВУЦВКу; з лют. 1932 – облвиконкому. У 1923–30 у *Криворізькій округ* входило 14 р-нів. У 1924–25 нараховувалося 246 чл. Р., з яких: 219 чол. і 27 жін.; 80 чл. КП(б)У, 40 кандидатів, 126 позапартійних; 107 селян-бідняків, 38 середняків, 59 робітників, 32 службовці, 1 червоноармієць, 9 інтелігентів.

Згідно з Конституцією УРСР – Р. вищий орган влади на тер. р-ну. Основний напрямок діяльності – відновлення і розвиток с-г, пром-ті, нар. освіти, торгівлі та побутового обслуговування населення, житлово-побутове і соціально-культурне буд-во, благоустрій, електрифікація, радіофікація і газифікація населених пунктів. Займалися питаннями перевиборів Рад, меліоративних, посівних, збиральних робіт, хлібозаготівельних кампаній. Контролювали порядок створення, збереження і використання насінневого фонду, шляхове буд-во, орг-цію культурного шефства над в/ч (1923–28). Створювали комісії з націоналізації землі (1923–26). Проводили тех. наради, загал. збори громадян, вели з ними листування, розробляли схеми землеустрою, планували с-г буд-во. Орг-ли с-г колективи (артілі, комуни, машино-тракторні т-ва), пром.-кооперативні артілі, сільс. споживчі т-ва, затверджували статuti т-в зі спільної обробки землі. Перевіряли створення і витрачання неподільних фондів колгоспів, затверджували кандидатів на Всесоюзні с-г виставки. Здійснювали нагляд за станом місц. пром-ті і комунального г-ва. Контролювали політико-виховну роботу на селі, проведення в життя декрету про відділення церкви від держави і шк. від церкви. Займалися питаннями ліквідації неграмотності, орг-ції дитячих будинків, боротьби з безпритульністю дітей, ремонту та буд-ва шк., лікарень, санаторно-курортного лікування робітників і селян, кінофікації сіл. Орг-ли фізкультурний рух, контролювали роботу "Осоавіахіму" і "Повітрофлоту" (1920–30). Проводили огляди екон. стану р-нів, заходи по укріпленню колгоспів, обстеження роботи сільрад. Створювали постійні комісії Р. та їх відділів. Займалися орг-цією соціалістичних змагань між сільс. і селищними радами. Подавали списки кандидатів до держ. нагород. Опікувалися госп. устроєм українців, які прибули з Польщі та Зх. Укр. (1946–51). Склали акти збитків, спричинених фашистськими загарбниками, списки громадян, заарештованих у Німеччину. Збирали свідчення про братські могили воїнів, загиблих в період ВВВ на тер. р-ну.

Дж.: ДАДО, Ф. Р4081, Оп. 1, С. 1, А. 87; Там само, С. 3, А. 141; ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 2, С. 3662, А. 42–44; Там само, С. 1430, А. 15, 19; Там само, Оп. 3, С. 1289, А. 14–15; Там само, Оп. 7, С. 709, А. 169–170.

Виконкоми (виконавчі комітети) – виконавчі й розпорядчі органи рад. влади на різних етапах адм.-тер. розвитку Криворіжжя. Перший В. *Криворізької ради робітничих, солдатських і селянських депутатів* створено у берез. 1917. Проіснував до квіт. 1918, потім замінений В. *Криворізької ради робітничих депутатів*. Селяни ж були об'єднані у "Селянську спілку" зі своїм В. Перший Криворізький волосний В. обрано у трав. 1917.

З лют. 1919 по берез. 1923 існували *повітовий* і *волосні В.* З берез. 1923 по кін. 1930 – *окружний* і *р-ні В.* Окружний В.

Адмінвідділ криворізького повітвиконкому, 1922

з лют. 1931 передав свої функції президії міськради до повторної орг-ції Криворізького райвиконкому у лют. 1939 (див. *Адміністративно-територіальний поділ Криворіжжя*).

Сільс. Ради остаточно організовані у 1920, а селищні – у 1926–28. Чл. В. вибирали відповідні Ради депутатів. Діяльність В. була повністю централізована, відділи і управління знаходилися у подвійному підпорядкуванні – своїм радам депутатів і спец. відділам вищих В., а фактично цілком залежали від парт. комітетів відповідного рівня.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 7, С. 709, А. 154, 158, 170; ДАДО, Ф. 1, Оп. 1, С. 112, А. 1.; Там само, С. 121, А. 16.

Літ.: "Известия Криворожского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов", 1917, № 1, мар., № 3, май.

Винахідництво – творчий процес, що приводить до нового вирішення тех. завдань, проблем культури, охорони здоров'я тощо. За роки рад. влади В. носило плановий характер, а з 1930 робилися спроби зробити його масовим.

Окружний фонд В. (200 крб.) створено 28 черв. 1927 із сум непередбачених витрат. Централізоване фінансування розпочато з 1 жовт. 1927. З берез. 1928 орг-ся осередки у всіх великих адм. і госп. орг-ціях. Округне бюро сприяння робітничому В. засновано у берез. 1928; здійснило реєстрацію всіх винахідників округу. Після ліквідації округу у 1930 створено р-не бюро В. Гол. завдання – зробити В. масовим. Допомагати у цьому повинні були профспілкові, комсомольські, парт. орг-ції. Плани по В. склалися у шахтоуправліннях, на з-дах і загал. у масштабах міста. З сер. 1930-х В. починають об'єднувати з *раціоналізацією*. Проводяться спільні збори і заходи по їх розвитку. 23–24 листоп. 1937 відбувся пленум Дніпропетровської обл. ради винахідників, на якому констатувалося, що Криворізька рада В. працює кволо, особливо погано впроваджуються винаходи на рудн. ім. *Дзержинського* та ім. *Кагановича*.

Особливо значну увагу В. і раціоналізації та їх фінансуванню почали приділяти з 1940. На урядовому та місц. рівнях прийнято кілька важливих постанов з цього питання. Так, у 1940 інж. Л.Н. Супруненко з т-ту "*Дзержинськрудд*" створив вібраторний автоподатчик; інж. шахти "*Більшовик*" Варакута удосконалив вантажну машину ПМЛ-3, зблокувавши її зі скрепером, що збільшило продуктивність до 50 тонн на год.; інж. *Коксохім*. з-ду Веднір винайшов пристрій, що прискорював циркуляцію розчинів (річна економія – 24 тис. крб.).

У верес. 1940 у т-ті "*Ленінрудд*" відбулася конференція винахідників і раціоналізаторів разом зі стахановцями та інж.-тех. працівниками, на якій вироблено план подальшого розвитку В. на шахтах. У "кутках винахідників" проходили наради, провідні фахівці вир-ва регулярно надавали консультації. В. направлялося у русло розв'язання конкретних проблем вир-ва, кожного шахтоуправління і цеху. Найвагоміші винаходи: пневмоподатчик Бочарова, новий варіант сис-ми підповерхових штреків Малахова, автоматичний рудовловлювач при перекидних клітях Каптана, прохідки гезенка з розрізної

свердловини понад 30 м Бусова. Лише по т-ту "Ленінруда" за 9 місяців 1939 від впровадження винаходів економія склала понад 700 тис. крб., а за 1-е півріччя 1940 – понад 200 тис. крб. У 1940 найважливіші винаходи: навантажувальна машина з електроприводом Софтенка; бурильний верстат Б–КАЧ–1 Чернишенка; бурильний верстат з пневмоподатчиком Бочарова; робоча направляюча рама для скреперної лебідки Чернишенка, скреперний блочок нової конструкції Жушмана, електровозний пантограф Компанійця для роботи у виробках малого перетину та ін.

Дж.: ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 7185, А. 148.

Літ.: "Красный Горняк", 1927, 28 июн.; Там само, 1928, 16 берез.; "Червоний Гірник", 1940, 19 лип., 31 серп., 6 верес., 24 верес.

Винищувальні батальйони – рад. збройні регулярні формування періоду ВВВ 1941–45 для боротьби проти ворожих диверсантів, охорони оборонних об'єктів, врожаю, засобів комунікацій, забезпечення порядку у прифронтовій зоні. З поч. війни і до окупації *Кривого Рогу* (14 серп. 1941) у місті створено 19 В.б. (4,5 тис. чол.). Один з В.б. 12 серп. вів бої за Лозуватський міст через Інгулець, а 14 серп. був евакуйований до Нікополя, де об'єднався із загonom Криворізької міліції і потім займався патрулюванням у Дніпропетровську. Більшість бійців згодом загинула при переправі через Дніпро (в кін. серп. 1941 (р-н Амур-Нижньодніпровск).

Дж.: Кривому Рогу - 200. Днепропетровск, 1975, с. 84-85.

Літ.: Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Днепропетровск, 1962.

Виноградарство – вирощування винограду, одна з найдавніших галузей садівництва, вимагає інтенсивної праці, дає високий прибуток. Першими на Криворіжжі виноград почали вирощувати євреї-колоністи с. Інгулець (засн. 1809). Лозу виписували із Франції, звідти приїздив і консультант. У Верхньодніпровській ч. Криворіжжя В. почало культивуватися з 1890. Справа розвивалася дуже повільно – не було відповідних фахівців. Власники-аматори не отримували таких врожаїв, які стимулювали б розвиток. На 1897 у поміщика І.О. Коломойцева площа насаджень складала 0,25 дес. Один з найбільших виноградників – 2 дес. – був у кн. В. Кочубея (с. Ганнівка). На поч. 20 ст. виноградник на пл. 1 дес. розвів С.М. Колачевський. Згодом, у 1910, його пл. подвоїлася. У *Херсонському повіті* умови для В. були сприятливішими. Врожаї досягали 100–300 пуд. з дес. (1912). Середня ціна за пуд – 2,33 крб., а за відро вина – 4,12 – 4, 19 крб. Щоб сприяти поширенню В. *земство* часто роздавало чубуки безкоштовно або за низьку плату (5 коп.). У 1891 500 кущів було посаджено на присадибній ділянці *Ямчитської с-г шк.* У 1913 середній урожай склав 150–300 пуд. з дес. У 1914 у *Кривому Розі* вже працював дільничний садівник, який мав всі необхідні матеріали і апарати для боротьби з хворобами винограду. На 1914 на Криворіжжі загальна пл. виноградників становила 45 дес. Внаслідок Першої світової і громадянської війн вона скоротилася майже вдвічі, значно знизилася врожайність. Навесні 1926 у *Криворізькому р-ні* було 38 г-в, які мали 2 дес., де росло 3 510 кущів, а у *Криворізькому окрузі* – 505 г-в, 82,35 дес., бл. 172 тис. кущів. На кін. 1927 виноградом було зайнято 300 дес. Внаслідок колективізації 1930–31 В. знову скоротилося (на 50 %). Нове піднесення розпочалося у 1936 завдяки адм. заходам з боку держави, яка примушувала до цього колгоспи і радгоспи. Так, у 1941 артіль "*Харчосільпром*" заклала виноградник на пл. 20 га.

Дж.: Отчет ВУЗУ за 1894 г. Верхнеднепровск, 1895, с. 29–30; Отчет ВУЗУ за 1897 г. Верхнеднепровск, 1898, с. 40–41; СТЭО Херсонской губернии за 1912 г. Херсон, 1914, с. 76; СТЭО Херсонского уезда за 1913 г. Херсон, 1914, с.33; Отчет о агрономической помощи населению Херсонской губернии в 1914 г. Херсон, 1916, с. 56; Статистика Криворожья, 1927, № 1.

Літ.: "До нового села", 1927, 6 листоп.; "Червоний Гірник", 1941, 30 трав.

Виробнича гімнастика – комплекс простих фізичних вправ, включений у режим робочого дня з метою підвищення працездатності. Широке впровадження на вир-ві та серед конторських працівників розпочато у кін. 1933. До 1940 у біль-

шості установ та пром. підпр-в введено т. зв. "фізкультурні хвилини". Літ.: "Червоний Гірник", 1938, 1 квіт.; Там само, 1940, 24 трав.

Виробничі наради

– одна з форм практичного залучення трудящих до управління і контролю за вир-вом. Декрет про орг-цію В.н. прийнято у 1923. На Криворіжжі почали застосовуватися у 1925, але належним чином робота розгорнута у 1926. Найактивнішим періодом у роботі В.н. були 1927–29. Пожвавленню сприяв огляд, проведений газ. "Правда" у 2-й пол. груд. 1928. Роботою В.н. керували профспілки.

Зростання к-ті В.н. і учасників (по Кривбасу):

Період	к-ть В.н.	мали бути присутні	було присутніх	% відвідування	сер. к-ть на 1 В.н.
1927	126	107 320	9 123	8,5	72
1928 (до 1 жовт.)	169	106 623	22 222	20,8	131
1928/29	292	136 770	39 000	28,6	134

Виконання пропозицій В.н.:

Періоди	к-ть пропозицій	виконано пропоз.	% виконання
1927	1 003	530	52,8
1928 (до 1 жовт.)	1 144	652	57,0
1928/29	2 203	1 486	67,4

Із недоліків роботи вказувалося на нерегулярність скликання цехових, змінних і дільничних В.н., періодичність надання інформації по виконанню пропозицій, слабе залучення до участі у В.н. нових робітників, недостатній облік ефективності від впровадження заходів. За надані пропозиції у 1928–29 операційному році 36 осіб отримали премії (17 203 крб.), у т.ч. 26 робітників (11 472 крб.). Розмір винагород коливався від 5 до 500 крб. Участь у В.н. ІТР за вказаний період збільшилася у 26 разів. Для забезпечення виконання наказів робітників і рішень В.н. і *виробничих комісій*, тіснішого зв'язку між адм. і органами робітничої самодіяльності кер-во *ЛПРТ* видало директиву про призначення голів В. комісій помічниками управління комісії. Для кер-ва В.н. на 4-х найбільших рудн. створено В. комісії, які працювали під началом шахтних профспілкових комітетів.

Дж.: Спілка гірників СРСР. Всеукраїнський комітет. IV Всеукраїнський з'їзд гірників. Звіт про роботу за два роки: 1927–1929. Х., 1929, с. 112–116.

Літ.: "Червоний Гірник", 1928, 28 листоп.; Там само, 1929, 24 лют.

Вислання – примусове видалення з місця постійного проживання осіб, визнаних за небезпечних для режиму. Висланим особам забороняється перебування у певних місцевостях, тоді як засланим призначається місце перебування. За царату В. на Криворіжжі застосовувалося по відношенню до членів революційних гуртків або підозрюваних у цьому осіб. У СРСР масове виселення родин "куркулів" розпочато у 1929. Тоді було вислано за межі *Криворізького округу* більше 400 колиш. поміщиків, хоча на той час їхнє майно вже було повністю конфісковане. Наймасовіше В. селянських родин відбулося на поч. 1930 під час проведення суцільної колективізації. За станом на 12 берез. 1930 з Криворізького округу депортовано 1 163 родини (5 747 осіб). Під час голоду 1932–33, згідно з постановою Дніпроп. обкому КП(б)У у груд. 1932 розпочато масове показове В. на Пн. селян *Криворізького р-ну* "за злісний саботаж хлібозаготівель". Виселено 30 сімей селян, 25 сімей одноосібників і 50 осіб. "комуністів-саботажників". Всього за вказаний період з р-ну В. бл. 700 осіб. Практика В. по-антирадянському налаштованих осіб продовжувалась і у 2-й пол. 30-х, але вже не була такою масовою.

Дж.: ЦДАК, Ф. 313, Оп. 2, С. 2217, А. 7, 96; Там само, Ф. 419, Оп. 1, С. 3226; ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 5, С. 636, А. 119;

Літ.: Вінниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. К., 1994, с. 20; Мельник О. Голод. Хроніка, документи та матеріали

Фізкультурна хвилина в цеху №1-Криворізький кооператив швейного ремонту

голоду 1921–1923, 1932–1933 років на Криворіжжі. Кривий Ріг, 2003, с. 175–178.

Високопільська волость – адм.-тер. одиниця Криворізького повіту з 1919 по берез. 1923. У квіт. 1921 нараховувалося 936г-в, які мали 7 000 дес. землі, середній наділ складав 8 дес. Населення: 2 660 чол. і 2 782 жін. Діяли: лікарня і аптека, 2 фельдшера. У 13-ти початкових шк. працювало 28 викладачів училося 132 дітей. 2 б-ки мали 1500 книг, читальню відвідувало в середньому 50 осіб на день. Відчувалася гостра потреба в медичних препаратах і періодичній пресі.

Відношення населення до рад. влади характеризувалося як очікувальне, до компартії – невизначене, до комуністів, яких нараховувалося 6 осіб, – негативне. Загал. стан визначився як боязливий.

Дж.: ДАДО, Ф. Р3650, Оп. 1, С. 329, А. 38.

Виставки промислові та сільськогосподарські 19-го – 20-го ст. Початковою формою В. в регіоні були невеликі локальні конкурси, на яких разом з с-г продукцією представлялися і вироби місц. ремісників. Тутешні землевласники поступово почали приймати участь у щорічних конкурсах з хліборобства і випробовування с-г знарядь, які орг-ло т-во с-г Пд. Росії у 1831–56. Активну участь у 2-й пол. 19-го – поч. 20-го у катеринославських і херсонських с-г виставках брали місц. землевласники В. Кочубей, С. Колачевський, М. Харін, В. Добровольський, А. Яницький та ін. У 1882 у Всерос. худ.-пром. В. у Москві вперше взяло участь АТ Криворізьких залізних руд, яке надало 24 експонати.

На тер. Криворіжжя у добу рад. влади у верес. 1926 рішенням окружного виконавчого комітету було орг-но першу окружну (у Кривому Розі) і р-ні с-г В. Р-ні діяли з 19 верес. до 15 жовт., їх було приурочено до "дня врожаю". На В. були відділи: 1) обробки ґрунту; 2) скотарства; 3) с-г машин і знарядь; 4) землеустрою; 5) кустарно-промислового вир-ва; 6) переробки с-г продуктів; 7) спеціальних культур; 8) боротьби зі шкідниками. Окружна В. проведена 19–21 верес. 1926. Демонструвалися експонати садівництва, виноградарства тощо. На кожній В. переможці отримували грошову або натуральну винагороду та почесні дипломи. У верес. 1936 політвідділ Кагановичського (нині Долгінцевського) відділу залізниці провів у Долгінцево В. садово-городніх культур, вирощених працівниками залізничного вузла. Мета – заохочення широкого загалу залізничників до розвитку цих напрямків г-ва. У перших числах верес. 1939 згідно з рішенням міськради проведено В. товарів широкого вжитку. Учасники: 21 промислова артіль, 9 підпр-в місц. пром-ті, цехи ширвжитку Криворізьбуду та Південважбуду. Представлено понад 500 експонатів. У листоп. 1939 у палаці культури ім. Дзержинського пройшла вироб.-тех. В. (12 розділів). Крім зразків нової техніки та буд. технологій були представлені мінеральні багатства краю. В. щодня відвідувало бл. 250 глядачів. У лют. 1940 у парку культури ім. Дзержинського пройшла вироб.-тех. В. "За 60 тисяч тонн", орг-на Будинком техніки. На ній провідні фахівці Кривбасу прочитали ряд лекцій та доповідей з актуальних питань розвитку басейну.

Дж.: СХЗ, 1900, № 12.

Літ.: "ГЖ", 1883, № 1, с. 59; "Красный Горняк", 1926, 9 сент.; "Червоний Гірник", 1936, 8 верес.; Там само, 1939, 28 серп., 20 листоп.; Там само, 1940, 22 лют.

Висуванство – спосіб формування у 1920-х–30-х управлінських кадрів з метою заміни старого корпусу керівників усіх ланок кер-ва людьми, які беззастережно підтримували рад. владу. Найбільшого розмаху набуло у 1920-ті, коли за рішенням ВКП(б) було проведено кілька кампаній з визначенням контрольних цифр і напрямків висування управлінських кадрів. Пріоритет надавався соціальному походженню, а не освіті і фаху. У результаті В. різко зменшилась к-ть управлінців з вищою освітою, а половина, згідно з переписом 1939, мала лише нижчу освіту. У Криворізькому окрузі під час передвибірної кампанії до сільрад було висунуто на низову рад. роботу 53 особи (10,5%). За період з лют. 1926 по трав.

РАДАПАРАТ ЧЕКАС НА КРАЩИХ ПРОЛЕТАРІВ ВИРОБНИЦТВА ГЕТЬ З ДОРОГИ ТИХ, ХТО СТОПТЬ НА ШЛЯХУ ОРОБОЧЕННЯ РАДЯНСЬКОГО АПАРАТУ ПЛЯНОВИМ ВИСУВАННЯМ ЗАБЕЗПЕЧИМО ТВЕРДУ КЛАСОВУ ЛІНІЮ В РОБОТІ НАШИХ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ

Як „висувають“ висуванців... Батьківське „висування“... Поза увагою шахткою... Рубрика в ЧГ присвячена висуванцям, 1930, 23 берез.

1927 по лінії профспілок В. 331 чол., з них: 95 гірників, 23 залізничника, 213 представників ін. професій. Загал. розподіл висуванців з гірників ділився таким чином: з чорнової роботи на кваліфіковану – 23, жінок на профспілкову роботу – 19, на адм.-госп. роботу – 43, на рад. роботу – 3, на кооперативну – 3. По ін. спілкам на кваліфіковану роботу направлено 29 осіб, на профроботу – 178, адм.-госп. – 22, рад. – 4, кооперативну – 5. У верес. 1927 у ідальні, що мали відкритися, на посаду завідувачих призначено 18 робітників. Президія Криворізького окрвиконкому 24 серп. 1929 прийняла рішення про заміну висуванцями всіх „вичищених“ або визнаних під час чистки 1929 „соціально чужими“. Запланована цифра к-ті претендентів на В. склала 203 чол. Протягом 1928 висунуто 212 чол. У 1928–29 операційному році загал. цифра на В., встановлена ОПК, дорівнювала 740.

РПК у 1930 взяли курс на те, щоб висуванців з робітників і батраків було на відповідальних посадах не менше 60%. Велику к-ть пролетарів було поставлено на роботу зав. крамницями, а їхніх дружин – на продавців. Після 3-місячних курсів висуванців розподіляли по орг-ція та установа. Практика В. широко застосовувалась і на підпр-вах Кривбасу. На великих рудн. їх нараховувалось від 15 до 30 осіб. Малокваліфікованість та низький загальноосвітній рівень більшість став причиною недовіри до них ряду керівників та тех. інтелігенції. У пресі того часу рясніють повідомлення про затискання висуванців та погане до них ставлення з боку адміністрації. Але урядова політика будувалась на їх підтримці. Страх бути звинуваченим у „затисканні“ висуванців відводив від них будь-яку критику, що сприяло посиленню загальної відсталості у видобутку залізної руди. З листоп. 1930 почали проводити р-ні конф. висуванців, де ті доповідали про результати своєї діяльності.

Нова хвиля В. відбулася у 1938, після „великої чистки“, коли звільнили з роботи і репресували як ворогів народу велику к-ть управлінців. Зазвичай на „вичищених“ місця ставили стахановців. На лютнев. зльоті стахановців Кривбасу було заявлено, що протягом 1937–38 на керівні посади, починаючи з бригадира, висунуто бл. 9 тис. чол. Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 3, С. 1289, А. 17; ДАДО, Ф. 81, Оп. 1, С. 153, А. 22, 28 зв.; Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с V по VI съезд (13.02.1926 – 28.05.1927). Кривой Рог, 1927, с. 34–35; Літ.: «Красный Горняк», 1927, 23 сент.; «Червоний Гірник», 1930, 23 берез.; 5 черв.; 26 черв.; 29 верес.; 938, 10 січ.; 1939, 28 лют.

Вищі учбові заклади. Перший вуз на Криворіжжі – вечірній гірничий технікум - відкрито у 1922. Згідно з нормативами того часу він мав статус ВШ. Криворізький залізничний ін-т (згодом гірничорудний) започатковано у 1929. У жовт. 1930 почав діяти Криворізький ін-т професійної освіти (профосу), який у 1933 перейменовано на пед. ін-т. З 1938 при пед. ін-ті почав працювати заочний учительський ін-т у складі трьох факультетів.

ВШ у 1920-ті знаходилась під управлінням Народного

Комісаріату освіти (НКО УРСР), наряду з дир. призначали комісара, потім дир. почали ставити лише з комуністів, життям факультетів керували призначені декани. Вузи були закриті для вихідців з “нетрудових класів”. Вступ міг відбутися лише при наявності рекомендації або відрядження парт., комсомольських або профспілкових орг-цій. Перевага надавалася робітникам і селянам. Для прискореної підготовки до вступу було створено мережу *робітничих факультетів*. Студентам, насамперед робітникам і комуністам, надавалося житло, харчування, а з кін. 1929 – стипендія. Однак умови життя для більшості навчавшихся у криворізьких вузах залишалися важкими. Для “пролетаризації” студентів з кін. 1920-х і у 1930-х проводилися мобілізації комуністів і комсомольців. Проходили постійні перевірки з метою виявлення тих, хто приховав своє соціальне походження. В КГРІ викладали на рос. мові, в КДПІ – на укр. Слабка попередня підготовка контингенту, добраного за соціальним станом, брак підручників, перевантаження програм соціально-екоп. предметами, важкі матеріальні умови тощо призводили до низької проф. кваліфікації випускників. З ін. боку курс на прискорену індустріалізацію вимагав великої к-ті нових спеціалістів. У 1930 у зв'язку з реформою ВШ і її уніфікацією залізничний ін-т підпорядковано Наркомату важкої пром-сті, а пед. – залишено у розпорядженні НКО УСРР.

Незадовільний рівень знань студентів на поч. 1930-х викликав посилення вимог при вступних іспитах. У верес. 1932 відмінено бригадно-лабораторну форму навчання, студентським орг-ціям заборонено вмішуватись у хід учбового процесу і управління. Встановлено суворий навчальний режим з точним проходженням всієї програми, певну к-ть семестрів, сесій, дипломних праць або проектів, виробничу практику тощо. При кафедрах розпочато науково-дослідні роботи згідно затверджених планів і введено контроль за кожним співробітником. У кін. 1935 скасовано всі обмеження, пов'язані з соціальним походженням абітурієнтів. Посилено вимоги до засвоєння навчального матеріалу. Успішність стимулюється стипендіями. Після закінчення випускники відсилаються на роботу згідно плану.

На 1 січ. 1936 в 2-х вузах Кривого Рогу навчалось 1 093 осіб. На обласній нараді викладачів ВШ у січ. 1937 гол. завданням для вузів Криворіжжя визначена боротьба за якість навчального процесу і підвищення успішності студентів. Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 2602, Оп. 1, С. 442, А. 167; ДАДО, Ф. 1, Оп. 1, С. 1887, А. 39; Там само, Ф. 19, Оп. 1, С. 191, А. 2,4,23,36; ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 7022, А. 12; Там само, С. 7029, А. 49; Літ.; Культурне буд-во в Українській РСР. К., 1940, с. 92, 182; *Варгачук П.Л.* Криворіжжя. Дніпропетровськ, 1969, с. 120–121; Е.У, т. 1. Львів, 1993, с. 254.

Відділ комунального господарства міської Ради депутатів трудящих (міськомунгосп, комунгосп). Створений у 1920 на підставі постанови Тимчасового робітничо-селянського уряду Укр. від 8 лют. 1919. Споч. називався “комунальна секція міськради”. Займався питаннями благоустрою міста і робітничих селищ. З цією метою регулярно приймав обов'язкові постанови: про буд-во поліклініки, кінотеатру (ім. *Леніна*), про озеленення *Соцміста* і старого центру, про підготовку підпр-в-споживачів до прийому ел. енергії з *КРЕСУ* та Дніпрогесу, про покращення комунального господарства і житлового буд-ва. Займався складанням перспективних планів розвитку комун. г-ва на п'ятиріччя, створенням балансової комісії для розгляду річних звітів підпорядкованих підпр-в, складанням виробничо-фінансових планів, планів підвідомчих підпр-в по праці, фонду заробітної плати, фінансуванню, титульних списків капітального буд-ва. До обов'язків також входила статистична звітність про к-ть наявної загальної площі міської землі, забудованих земель, парків та зелених насаджень, робота з кадрами, складання актів збитків, нанесених під час фашистської окупації міському г-ву, роботи по відновленню г-ва, орг-ція і контроль за “соцзмаганням” на підконтрольних підпр-вах.

З моменту свого створення Криворізька міськрада найважливішим напрямком роботи вважала відновлення та розвиток

М.г.: житлового фонду, енергетичного забезпечення, мережі М. транспорту, водопостачання, каналізації, благоустрою та покращення санітарного стану міста. Постійно у колі зору знаходилися питання створення відповідної соціально-побутової інфраструктури – бань, пралень, готелів; збільшення к-ті торговельно-складських приміщень і розширення ринків. Значна увага також приділялася розвитку М. земельного г., будівництву доріг, тротуарів, мостів, протипожежній справі, плануванню та забудові міста.

У результаті Першої світової та громадянської війн М. населення зменшилося на третину, а 20 % житлового фонду було повністю зруйновано. Всі ін. будівлі потребували середнього і капітального ремонту. На відродження міста по кошторису було необхідно 414 827 золотих крб.

1 лют. 1921 було створено повітовий комунгосп, а згодом і комунальну секцію при міськраді. Споч. її завідуючим був Зав'ялов (його зняли за відпуск електроенергії для церкв міста та за продаж ім ламп), потім – Б. Рейніш, якого наприкін. року змінив Фащеленко.

У 1924/25 М. бюджет було затверджено у сумі 108 351 крб., а виконано на 181 478 крб.; у 1925/26 він за планом складав 251 866 крб., а реалізований на 255 595 крб. У витратній частині кошторису найбільша сума припадала на буд-во: при плані 217 104 крб. видано 213 539 крб.

У черв. 1927 окружний відділ місц. г. спільно з міськрадою почали клопотання перед НКВС про відпуск кредитів на комунальне буд-во у 1927/28 у сумі 940 507 крб.

У 1929 житлова криза у басейні досягла великого загострення. Одна з причин незначного буд-ва – малі кредити. Доклалась багато зусиль, щоб “Цекомбанк” збільшив їх розмір, а також відпустив кошти на розширення водогону. М. комунгоспу було поставлено завдання: поліпшити санітарний стан міста, збільшити число вуличних ліхтарів по дорогах до залізничних вокзалів “Кривий Ріг” та “Карнаватка”.

У 1929 у житті міста відбулася дуже важлива подія. Згідно з урядовим рішенням у Донбасі і на Криворіжжі здійснено як експеримент передачу комунального майна підпр-в селищним радам і введення з 1 лют. 1930 плати за комунальні послуги та житло. У компенсацію планувалося підвищити зарплату. Для здійснення передачі землі та приміщень при міськраді було створено спеціальну приймальну комісію. 1-м у списку стояв рудн. ім. *Дзержинського*. На своєму засіданні 13 груд. 1929 міськрада відмічала, що роботу цю у більшій частині закінчено, створено апарат для обслуговування житлового фонду.

Комунальну до 1931 постійно перебував на дотації у зв'язку з великою к-тю різних категорій працівників та значними затратами на ремонт будинків. Так, заборгованість по 1929 складала 35 261 крб., яку за пропозицією міськради було списано на поч. 1930-го.

У кін. берез. 1930 міськрада затвердила штати комунгоспів при селищних радах, які залежали від розмірів житлового фонду. На поч. квіт. створено міжвідомчу комісію при ВУЦВК для передачі від *ПРТ* майна селищним радам. Процедура з різних причин і, зокрема, через небажання ПРТ передавати майно радам, затримувалася. Лише 16 трав. було підписано 1-у угоду з рудн.ом ім. *Дзержинського* про прийняття майна.

Ліквідацію відставання комунального г. у 1931 було проголошено “бойовим невідкладним завданням”. Поряд з буд-вом *Соцміста*, яке розпочалося у лип., велику увагу було приділено старому центру, зокрема, покращенню санітарного стану та встановленню регулярного пасажирського зв'язку з рудн.ми.

Стан житлового фонду у місті був незадовільний. Особливо це стосувалося будинків кооперації, де панувала “неприпустима безгосподарність, розхлябаність, через яку будинки руйнувалися”, – так характеризувала комісія міськради діяльність кооперативів по збереженню житла. Залишалося першочерговим завданням “викорінення бруду і сміття з вулиць і дворів”.

З метою розгортання роботи по впорядкуванню 20 лип.

проведено пленуми селищних Рад спільно з профактивом, на яких було вироблено плани докорінного поліпшення М.г., спираючись на широке залучення всієї громадськості та проведення спеціальних суботників, тижневиків та місячників благоустрою.

Але на практиці не все виходило так добре, як на папері. Графік буд-ва "Робжитлобуд" зірвав. Не вистачало буд. матеріалів. Наряди "Наркомкомунт-ту" на сировину виконано не було. План ремонту будинків вдалося втілити лише на 60 %. Відсутність каналізації призводила до того, що навіть у центрі міста нечистоти виливалися на вулицю. Не збудували також запроєктований лазнево-пральний комбінат через брак цегли та цементу. Різка загострилася проблема водопостачання, денні норми відпуску води рішенням міськради було зведено до мінімуму. Не кращим був стан і з електропостачанням, – електростанцію не збудували у встановлений термін. Не прибули і об'їзні С. Орджонікідзе 2 автобуси для орг-ції пасажирського руху.

На 3-й сесії ВУЦВК (груд. 1931) секретар Криворізького МПК Фукс у своєму виступі звернув увагу на надзвичайне відставання комунального г. Криворіжжя. Зокрема він підкреслив, що у місті забруковано лише 9 % вулиць, а на рудн. – 4 %, немає ні трамвайного, ні автобусного сполучення. Фукс зауважив, що ці питання басейн своїми силами не вирішить, необхідна допомога центру.

У зв'язку з поч. буд-ва у місті великого металургійного комбінату питання житлового комунального буд-ва висунулося на 1-е місце. Міськрада на своєму засіданні 21 груд. вказувала, що стан М.г. не відповідає ні екон., ні політичному значенню басейну, ні зростаючим потребам гірників. Так, споживання води по Україні складало 2,5 відра у добу на людину, а у Кривбасі – 1,7 відра. Подібна картина була і з електроенергією: по Україні в середньому за рік на людину виходило 50 кВт, а у Кривому Розі – 8 кВт. На 1 жителя міста у 1931 припадало 4,0 м² жилої площі, а середній показник по Україні – 6,0 м², тоді як 1927 цей показник був 5,4 м², а на рудн. 3,5 м² та 5,2 м² відповідно.

У січ. 1932 міськрада провела самоперевірку по кер-ву комунальним г. міста, зокрема, по виконанню власних рішень. Виявилось, що однією з гол. причин відставання у розвитку цієї сфери була неузгодженість дій різних ланок М. влади та зацікавлених орг-цій. Для усунення цієї проблеми у лип. було створено т. зв. "силово-єднальну конфліктну комісію".

Внаслідок відсутності будівельних матеріалів і без того обмежені асигнування було використано лише на 31,7 %, а у порівнянні з річним обсягом – лише на 9,8 %. Причому, капітальовкладення освоєно тільки на 4,3 %.

На засіданні 13 січ. 1932 міськрада дійшла висновку, що кошти, виділені облпланом на поточний рік, – 392 000 крб. капітальних вкладень у комунальне г. міста і 1 087 000 крб. – на його розвиток, – є недостатніми для реалізації першочергових потреб. Пропонувалося затвердити для Кривого Рогу кошти в сумі 2 279 000 крб.

Весною 1934 комунгосп провів кампанію по заміні на центральних вулицях всіх старих вивісок на більш естетичні скляні, які обов'язково було замовляти у худ. майстерні.

На 1935 з бюджету на розвиток комунального г. міста виділили 2 млн. крб., але ця сума була практично у 2 рази меншою за потрібну.

У наступному році було благоустроєно пл. Українська (нині Визволення), зокрема розбито сквер. Ще один сквер насаджено біля міськради (нині сквер ім. Михлика).

Великі кошти на розвиток М.г. було виділено на 1937. Так, на розширення та прокладання нових гілок водогону – 1 050 000 крб., на буд-во каналізації – 1 285 000 крб., на придбання нових трамвайних вагонів та розширення трамвайного г. – 375 000 крб., на збільшення довжини ліній електромережі – 125 000 крб., на замощення шляхів – 152 000 крб.

Але виконання робіт із різних причин, включаючи і репресії кер-ва міськради і комунгоспу, просувалося дуже повільно. Так, на поч. серп. асигнування по комунгоспу в цілому виконано лише на 31,2 %, по санітарних заходах – на 30 %. На 25 %

освоєно коштів на трамвайному буд-ві, на брукуванні вулиць та спорудженні тротуарів – 252 000 крб. Всього у Кривому Розі на кін. року виявилось невитраченими на благоустрій по всіх показниках 695 000 крб.

Велику роботу по озелененню міста розгорнули навесні 1938. На цю справу міськрада відпустила найбільшу за всі часи свого існування суму – 270 000 крб.

У роки 2-ї п'ятирічки (1933–37) у комунальне г. було вкладено 36 млн. крб.. Збудовано трамвайну лінію довжиною 20 км (в однокільному рахуванні), лазнево-пральний комбінат, 24 км водогінної магістралі, каналізацію на *Соцмісті* та розпочато її буд-во у старому місті. Житла здано 244 тис. м² на суму 50 млн. крб. Площа зелених насаджень збільшилася у 4 рази. Споруджено стадіон "Спартак" у парку ім. газ. "Правда", 18 3-поверхових шк. на 9 тис. учнів.

З метою збереження житлового фонду і поліпшення стану комунального г., згідно з постановою ЦВК СРСР від 1 січ. 1938 ліквідовано житло-орендну і буд. кооперації. Безпосереднє управління держ. житловим фондом і відповідальність за його цілісність покладено на міськраду. Замість міськжитлоспілки при міськраді створено житлове управління, рембудконттору, міськжитлопостачторг та 20 будинкоуправлінь.

У 1938 на капремонт житлового фонду виділено 512 000 крб. і 108 000 крб. – на поточний ремонт (у 1937 314 000 крб. і 37 000 крб. відповідно).

У 1939 на комунальне г. міста було витрачено 8 240 000 крб. Збільшено на 3 км водогінну мережу, на електрифікацію асигновано 135 000 крб. і розпочато буд-во холодильника вартістю 2,5 млн. крб. На комунальне житлове буд-во передбачалося витратити 925 000 крб. Проведено капітальний ремонт по трамвайному г., здійснено буд-во очисних споруд по каналізації. На благоустрій з бюджету виділено 1 703 900 крб. крім місц. фондів.

Але по-старому залишалася проблема забрудненості центральних вулиць міста. Особливо багато нарікань було на велику к-ть пилу.

Встановлено 2 громадські годинники, щоправда, більшу частину часу вони не йшли.

На розширення М.г. у 1940 відпущено 737 000 крб. Значна частина коштів – 300 000 крб. – пішла на буд-во каналізації. Водогінна мережа збільшилася на 2,1 км, на це відпущено 212 000 крб. На розширення трамвайного г. асигновано 225 000 крб., з яких 120 000 – на буд-во трамвайних ліній та 105 000 крб. – на придбання вагонів.

У 1940 було закінчено спорудження шляху з Кривого Рогу до Лозуватки. Також здано в експлуатацію очисні споруди вартістю понад 4 млн. крб. Водогінну магістраль подовжено на 10 км, мережу електропередач – на 20 км. Понад 2,5 млн. крб. вкладено в брукування вулиць. Побудовано 2 мости: через р. Інгулець на *Гданцівку* та через р. Саксагань на вул. Українську. На прокладання шляхів та їх експлуатацію відпущено 165 000 крб. на покращення санітарного стану міста асигновано 105 000 крб.

У 1941 заплановано витратити 3 220 000 крб. на комунальне і житлове буд-во та благоустрій міста. На капітальний ремонт будинків з М. бюджету виділено 600 000 крб.

У трав. виконком міськради прийняв постанову про благоустрій міста. Вона зобов'язувала керівників установ і орг-цій та мешканців утримувати місто у належному санітарному стані. Але бідною виконавчої влади був недостатній контроль за впровадженням в життя прийнятих рішень.

Літ.: Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920–1941 роках. Кривий Ріг, 2005, с. 127–131.

Відділ народної освіти виконавчого комітету міської Ради депутатів трудящих (**міськвно**). Створений в 1919 на підставі постанови РНК УРСР від 8 лют. 1919. Здійснював педагогічне і методичне кер-во н.о., вів наукову і політично-виховну роботу серед учнів і населення, розподіляв вчителів середніх шк. і вихователів дошкільних установ.

У 1919 займався питаннями трудового навчання, створення трудових шк., контролем за роботою шк. і початкових

уч-щ. Орг-вав комісії по ліквідації неграмотності (1927–32). Складав плани навчально-виховної та методичної роботи, роботи шк. передового досвіду, кращих вихователів дошкільних закладів, штатний розклад шк. Здійснював контроль за станом комсомольської, піонерської та позакласної роботи у школах. Проводив роботу з кадрами, займався їх підбором і розстановкою. Орг-вав зльоти вчителів-ударників (1932–34), наради з дир. шк. Займався складанням довідки про розвиток дитячих закладів за 20 років рад. Здійснював контроль за рухом спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою. Орг-вав соц. змагання. Нагороджував почесними грамотами та значками “Відмінник народної освіти”. Подавав прохання до урядових установ про нагородження кращих вчителів. Проводив різноманітні кампанії (календарні та окремі).

Дж.: ДАДО, Ф. Р4863, Опис фонду.

Літ.: Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920–1941 роках. Кривий Ріг, 2005, с. 255–275.

Відділ народної освіти виконавчого комітету р-ної Ради депутатів трудящих (р-но), 1931, 1939–1941, з 1944. Створений на підставі постанови ВУЦВК і РНК УРСР від 15 лип. 1931. Його попередником був В.н.о., що входило до структури райвиконкомів Криворізького округу. Займався орг-цією методичної роботи у шк., створенням ради по нар. освіті при районо, проведенням конференцій, нарад дир. і учителів шк. Здійснював заходи по підвищенню ефективності навчального процесу та успішності. Складав характеристики на працівників н.о., висунутих до урядових нагород. Вів фінансову звітність і контроль за виконанням планів загальноосвітніх шк. та шк. робітничої молоді. Здійснював контроль за ходом виконання рішень уряду по розвитку освіти. Проводив заходи до календарних та ініціативних зборів дат.

Дж.: ДАДО, Ф. Р4334, Опис фонду.

Літ.: Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920–1941 роках. Кривий Ріг, 2005, с. 261–275.

Відділ охорони здоров'я виконавчого комітету міської Ради депутатів трудящих (міськздороввідділ), 1920–41, з 1944. Створений у верес. 1920 на підставі постанови Наркомату охорони здоров'я України від 27 лют. 1919. Споч. називався секція охорони здоров'я Криворізької міськради, а з 1931 – В.о.з. міськради, з 1940 – В.о.з. виконавчого комітету (див. *Охорона здоров'я*). Гол. завдання від. – всебічний розвиток охорони здоров'я населення міста, здійснення профілактичних заходів, укомплектування кваліфікованими кадрами лікарняно-профілактичних установ. Займався проведенням місячників боротьби з захворюваннями, створенням комісій по ліквідації пошестей, влаштуванням семінарів лікарів по покращенню мед. обслуговування підпр-в гірничої та металургійної пром-ті, нарад санітарних комісій, засідань мед. рад. Розробляв заходи по покращенню мед. обслуговування населення міста, пропаганді санітарно-мед. знань. Орг-вав методичну роботу та впроваджував результати закінчених робіт в практику охорони здоров'я. Здійснював контроль за роботою і відчитністю про діяльність лікарняних і санітарних закладів, дитячих установ, звітністю по виконанню планів по праці, впровадженням в установах охорони здоров'я НОП, фінансовою звітністю. Проводив профілактичну роботу серед гірників басейну, роботу з кадрами, спостерігав за рухом спеціалістів. Орг-вав та контролював соц. змагання, висував кращих працівників до урядових нагород.

Дж.: ДАДО, Ф. Р4879, Опис фонду.

Літ.: Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920–1941 роках. Кривий Ріг, 2005, с. 212–227.

Відділ охорони здоров'я виконавчого комітету р-ної ради (райздороввідділ), 1939–41, з 1944. Створений у берез. 1939 як інспектура О.з., пізніше перейменована у В. Займався проведенням лікувально-профілактичних і санітарно-оздоровчих заходів, налагодженням роботи служб і відділень, роботою по зниженню захворюваності серед населення р-ну, створенням перспективних планів розвитку охорони здоров'я і спеціальної мед. допомоги, питаннями підвищення кваліфікації лікарів,

орг-цією засідань мед. рад лікарень. Складав акти збитків, нанесених фашистами лікарняним закладам Криворізького р-ну. Проводив звітно-виборні профспілкові конференції та засідання місц. комітетів.

Дж.: ДАДО, Ф. Р4756, Перший опис фонду.

Відділ управління виконавчого комітету Криворізької повітової Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, 1919–23. Створено при повітовому виконкомі на підставі указу Тимчасового робітничо-селянського уряду Укр. в лют. 1919. Здійснював допомогу і сприяння місц. органам влади на території повіту. Контролював виконання декретів і законів рад. влади, рішення виконкому, роботу міліції. Займався проведенням засідань волосних і сільських Рад, комітетів бідноти, загальн. зборів профспілок і жителів сіл повіту, орг-цією діяльності *волосних виконкомів*, волосної міліції, нар. судів, від. соц. забезпечення, розподілом землі між селянами-бідняками, обкладенням контрибуцією “куркулів” і спекулянтів, боротьбою з “контрреволюцією”, постачанням продовольством Червоної армії, допомогою сім'ям загиблих на фронті червоноармійців, виборами делегатів на губернські і всеукр. з'їзди та давав накази делегатам, орг-цією доповідей делегатів на *волосних з'їздах Рад і комбідів*. У складі У.в. діяв інформаційно-інструкторський підвідділ виконкому, який, в основному, займався роботою на селі. Першим завідувачем був О.П. Пронін, з жовт. 1920 - Л.П. Голобородько, з черв. 1921 - О.П. Петров, січ. 1922 - І.С. Куцєвол.

Ліквідовано у 1923 у зв'язку з адм. реформою.

Дж.: ДАДО, Ф. 1, Оп. 1, С. 112, А. 1, 89, 114; ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 52, А. 4.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 4, С. 765.

Відділення Всеукраїнської ради промислово-кооперативних товариств (Вукооппромрада), 1923–34. З 1923 по 1931 на Криворіжжі діяло окружне відділення, у 1931–34 – р-не. За ініціативою держaparату УРСР, Укркустспілки, ВРНГ і Українбанку 15 січ. 1923 у Харкові засновано Укр. АТ по експорту виробів кустарної пром-ті та імпорту для неї матеріалів – Кустекспорт. У 1927 Кустекспорт реорг-но у Всеукр. спілку промислово-кредитних об'єднань – Вукооп-промкредитспілку, що об'єднувала пром. кооперацію Укр., керувала її діяльністю, обслуговувала її кредитом, комісійно-посередницькими операціями, орг-ла експорт продукції та імпорт матеріалів. У верес. 1931 Вукооппромкредитспілка перейменована у В.-В.

На Криворіжжі здійснювала планування вир-ва товарів широкого вжитку, проведенням с-г кампаній. Займалась розглядом статутів кооперативних орг-цій, орг-цією роботи кустарної пром-ті та реалізацією її продукції. Проводила нагляд за вир-вом експортних товарів, орг-цією пром. артілей, раціоналізацією і винахідництвом, розгортанням соц. змагань. Орг-ла масово-культурну роботу серед кустарів, підготовку та розподіл кадрів для промкооперації.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 828, Описи №№ 1-3 фонду.

Літ.: “Красный Горняк”, 1926, 13 нояб.; 29 груд.

Відділення Транспортного управління Всеукраїнської спілки споживчих кооперативних орг-цій (Вукооптранс), 1921–35. 1 січ. 1921 на підставі постанови Вукоопспілки у Харкові створено транспортну контору Вукоопспілки – В., статут якої затверджено 27 листоп. 1921. У берез. 1925 згідно з постановою Вукоопспілки і В. злилась з госп. підвідділом Вукоопспілки і припинила своє існування. 21 трав. 1931 знову виділилась в госп. підвідділ і існувала як самостійне галузеве об'єднання у сис-мі Вукоопспілки. На підставі постанови Вукоопспілки від 5 листоп. 1933 В. перейменована в Транспортно-тарне управління (Цукотранс), а постановою Вукоопспілки від 21 квіт. 1935 реорганізоване Транспортне управління Вукоопспілки.

Криворізька контора В. займалась перевезенням вантажів залізничним і гужовим транспортом, заготівлею фуражу і його розподілом між р-нами, контролем за веденням торгових книг торговельними підпр-вами.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 4132, Оп. 1–3, С. 37.

Відділення Українського управління місцевого транспорту (Укрмут), 1921–28. Утворено за постановою ВУЦВКУ від 13 лип. 1921 з метою кер-ва всіма видами т. УРСР. Містилося у Харкові і підпорядковалося Центральному управлінню місц. т. Наркому шляхів РРФСР, а після утворення союзного наркомату – Наркому шляхів СРСР. Ліквідовано у листоп. 1928.

Криворізьке в. займалося буд-вом шляхів м. значення, реорг-цією м. транспортного г-ва, мобілізацією коштів на покращення стану шляхів і у. м. тр-ом, обліком м. авто-мототранспорту.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 186, Оп. 1, С. 73;
Літ.: “Красный Горняк”, 1928, 12 апр.

Відділення Української спілки житлових кооперативів (Уркжитлоспілка), 1925–36. Утворено у Харкові згідно з постановою установчого з'їзду житлоспілок Укр. від 15 квіт. 1925 з метою кер-ва і госп. обслуговування сис-ми житлової кооперації. Ліквідовано 27 берез. 1935 (фактична ліквідація завершилася у 1936). Криворізьке відділення займалося орг-цією діяльності кооперативних спілок, передачею житлового фонду в оренду або власність кооперативам, відпуском спеціальних коштів для фінансування комунально-житлового буд-ва, боротьбою з розтратами на буд-ві. Здійснювало контроль за технікою безпеки і охороною праці у виробничих кооперативах. Страхувало майно кооперативних орг-цій. Займалося мобілізацією коштів на потреби кооперативних орг-цій.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 4, С. 765, А. 58; Там само, Ф. 1, Оп. 9, С. 138, А. 511;

Літ.: “Красный Горняк”, 1926, 19 апр.; Там само, 1927, 14 жовт.; “Червоный Гірник”, 1932, 17 черв.

Відповідачів інститут – засіб тиску на селян з боку рад. влади для боротьби з повстанством та для розшарування села. У квіт. 1921 замість кругової поруки в селах почали вводити В.і. щодо осіб, які співчували повстанцям. При невиконанні чисельних пунктів зобов'язань відносно рад. влади в. заарештовували і утримували в якості заручників. У випадку збівства представників влади, комуністів, комнезаможників або активістів частину заручників, яких гол. чин. брали від заможного селянства або сільс. інтелігенції, страчували. Повністю В.і. у *Криворізькому повіті* було впроваджено з серп. 1921. За кожного вбитого представника влади розстрілювали 5 заручників. Зазвичай від волості бралось від 15 до 25 заручників.

Літ.: Мельник О.О. Хроніка, документи та матеріали голоду 1921–1923, 1932–1933 років на Криворіжжі. Кривий Ріг, 2003, с. 25, 33, 40, 45.

Відрізки – насильно відрізані на користь поміщиків від селянських наділів землі під час проведення *селянської реформи 1861*. У відповідності до Положення, за яким проходила реформа, поміщикам надавалися права забирати у селян т.зв. лишки землі без їхньої згоди, якщо їхні наділи перевищували норми або коли після виділення селянських наділів у поміщика залишалося менше половини земельної площі, порівняно з тою, що належала йому до реформи. Оскільки норми селянських володінь, встановлені реформою (5,5 дес.), були нижчими за реально існуючі на цей час, то поміщики використовували своє право. В. на Криворіжжі становили 25 % селянських земель. Малоземельні селяни змушені орендувати у поміщиків В. за відрібок. Селяни практично півстоліття вимагали повернути їм В. До реформи 1861 у більшості селян суч. Криворіжжя розмір наділу коливався від 5 до 11 десятин. На кін. 1880-х такою к-тю землі володіло 72 % від загал. числа г-в. Вони мали 84% всієї селянської землі. Обділених землею т-в було 24 %. Середній розмір наділу в ній складав 2,8 дес. і їм належало 17 % колиш. поміщицької землі.

Літ.: Матеріали по оцінці земель Херсонської губернії, т. VI. Херсон, 1890, с. 186–187; Лещенко М.Н., Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму. К., 1970, с. 120–121; ЕІУ, т. 1. К., 2003, с. 530.

Відробітки – перехідна (від кріпосницької до капіталістичної) форма економічних відносин в аграрному секторі. Набула поширення після реформи 1861. Економічною передумовою була концентрація землі у поміщиків при відсутності необхідної к-ті засобів вир-ва. З другого боку – малоземелля селян, неможливість сплати податкових платежів як необхідної умови переходу на викуп, нестача продуктів харчування, толок, водопоїв тощо. Поміщики залучали селян до робіт з умовою відробітку за викупні платежі, за надання землі в користування тощо. В. впроваджувались і шляхом орендних угод: селяни або селянські громади за отриману землю змушені були виконувати повну роботу для поміщика, використовуючи свій реманент і тягло. Ця практика забезпечувала землевласників дешевою робочою силою і обмежувала господарчу самостійність селян. З часом сис-ма В. була витіснена сис-мою вільного найму, яка з 80-х 19-го стала переважаючою. Особливо потерпали від малоземелля колиш. поміщицькі селяни. Так, у *Мусіївській та Софієгейківській волостях* на 1888 до 70 % орендованої землі було взято за В. У *Шестерянській, Широковській, Криворізькій, Златоустівській волостях*, які тепер знаходяться у межах Криворізького басейну, селяни відробляли від третини до половини врожаю з десятини.

Літ.: Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії. Александрійський уезд, т. III. Херсон, 1888, с. 219; Матеріали по оцінці земель Херсонської губернії. Херсонський уезд, т. VI. Херсон, 1890, с. 384–385; ЕІУ, т. 1. К., 2003, с. 530.

Відхідництво – масовий тимчасовий відхід селян з місць постійного проживання на заробітки в р-ни розвинутої пром-ті та с-г. В основі В. було безземелля та малоземелля селян, обмежені можливості заробити гроші на місці. В. було засобом додаткового, а інколи єдиного прибутку г-ва, сприяло швидкому втягненню селянства у ринкові відносини. Великого розмаху В. набуло з 1880-х, коли почали працювати перші рудн. Селяни наймали на с-г і рудн. роботи. Підряжатися на роботу до *Херсонського повіту* приходили мешканці Полтавської, Київської, Чернігівської, Могилівської, Орловської, Курської, Смоленської, Гродненської, Волинської, Калузької, і Подільської губерній. Перші партії прийшлих робітників з'являлися вже в 2-й пол. квіт., а основні маси – після 1 трав. Групи найчастіше наймали на літо, а одиноки – на рік, помісячно і поденно. Набір партії завжди проводився через предводителя (отамана). Письменний договір з робітниками укладався рідко. У 1897 у *Верхньодніпровському повіті* відхідників було найнято 20 тис., а місц. селян лише 6 тис., тобто на одного місц. жителя приходилося бл. 2,5 відхідників. У 1903 до *Криворізького лікувально-продовольчого пункту* для прийшлих робітників з 4 трав. по 30 лип. звернулося 1 411 осіб і 153 хворих. А у 1904 з 1 по 15 черв. у згаданому пункті зареєстровано 242 відхідники з *Херсонської губернії*, 202 – з Київської, 193 – з Полтавської, 40 – з Чернігівської, 11 – з Орловської, 10 – з *Катеринославської* та бл. 10 – з Курської, Тульської, Віленської, Воронежської.

Літ.: Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії, т. VI. Херсонський уезд. Херсон, 1890, с. 262–265; Отчет ВУЗУ за 1897 г. Верхнеднепровск, 1898, с. 35–36; Земская медицина в Херсонском уезде в 1903 г. Херсон, 1904, с. 52; «Врачебная хроника Херсонской губернии», 1904, № 11.

Відхідництво з колгоспів на рудн. і з-ди Кривбасу – сис-ма вербування робочої сили з колгоспів, запроваджена у роки 1-ї п'ятирічки (1929–32). Колгоспникам та одноосібникам, що уклали договори про відхідництво, надавали пільги, звільняючи від різноманітних податків, забезпечували роботою після повернення, сплачували проїзд, надавали житло і добові (2 крб. 50 коп.) тощо. Вербування відбувалося гол. чином за рахунок місц. сільс. населення. У черв. 1931 опубліковано відозву МПК–міськради до всіх колгоспів і колгоспників про орг-цію допомоги по ліквідації “прориву” у видобутку руди. Так, Веселотернівська сільрада направила на постійну роботу до рудн. колгоспників – 55 чоловіків і 9 жінок, одноосібників – 10 і 5. 15 черв. 1931 оголошено про поч. “загальноколгоспного гужового конвеєру”. Згідно з яким кожен колгосп повинен

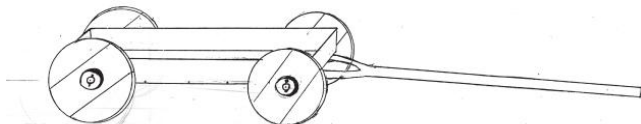
був виділити завчасно розверстану певну к-ть робочої сили. Практика В. з к. остаточно визнана необхідною у постанові ЦВК та РНК СРСР "Про відхідництво" від 30 черв. 1931.

З 17 берез. 1933 затверджено нову постанову "Про порядок відхідництва". Постановою РНК УССР та ЦК КП(б)У від 9 квіт. 1933 відхід колгоспника дозволявся на підставі договору, зареєстрованого в правлінні колгоспу, договору з держ. органами при письмовій згоді колгоспу і на конкретно визначений термін. В. з к. надавало можливість селянам отримати паспорт, таким чином у майбутньому вони могли влаштуватися на роботу без договору.
Літ.: "Червоний Гірник", 1931, 13 черв.; 16 черв.; ЕІУ, т. 1. К., 2003, с. 533–534.

Віз давньоямний – транспортний засіб для перевезення людей і вантажів під час сезонних перекочувань. У деяких випадках В. використовувався для перевезення померлих до місця поховання і як елемент поховального обряду, – В. розбирався і застосовувався як перекриття камери.

Найбільшого поширення набрали в 26-20 ст. до н.е. На Криворіжжі на 2006 відкрито 8 поховань із залишками частин В.

Конструкція В.д. складалася з каркасу (кузову), до якого кріпилися колеса на дерев'яних вісях (див. *Колесо*), дишла довжиною не менше 3 м, кибітки з шатровою частиною. Основними деталями конструкції були тесані жердини, які скріплювалися шплінтами та шкіряними ремінцями. Проблемною залишається наявність поворотного механізму. На думку більшості фахівців він був відсутній. При розкопках кургану "Камова Могила" (с. Радіонівка, 1986), у ямному похованні було знайдено підкововидну дерев'яну деталь, яку О. Мельник інтерпретував як поворотний механізм. У 2-х похованнях знайдено примітивні рамочні ярма, але, ймовірно, найбільш поширеним було кріплення дишла до рогів биків (волів) за допомогою поперечної перекладки. Колеса дерев'яні, 3-складові, середня частина зроблена разом зі ступицею. Скріплювалися сегменти за допомогою штифтів. Основний матеріал для В. – дуб. Вантажопідйомність – бл. 1,5 т.

Графічна реконструкція возу ямної культури, 24-23 ст. до н. е.

Неповнота і погана збереженість В.д. утруднює їх повну реконструкцію та інтерпретацію окремих деталей та В.
Літ.: Мельник А.А., Сердюкова І.Л. Реконструкція погребальної повозки ямної культури. В кн.: *Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины*. К., 1988, с. 118–124.

Війни Радянської України проти УНР період (1917–18) на Криворіжжі. 24–25 груд. 1917 на 1-му Всеукр. з'їзді Рад проголошено утворення РУ. На К. під проводом більшовицьких орг-цій розпочато підготовку до захоплення влади, спираючись на загони Червоної гвардії та солдатів, що повернулися з фронтів. Наступ рос. військ під командуванням Антонова-Овсієнка йшов з Донбасу на Катеринослав. 17 січ. 1918 Нар. секретаріат РУ оголосив війну Генеральному секретаріатові УНР. 24–26 груд. робітничі загони на чолі з більшовиками здійснили обстріл приміщення *Криворізької Ради* і почали роззброювати гайдамацькі курені. Чисельність Червоної гвардії досягла 550 чол. У зв'язку з наступом рад. військ з Катеринослава (Дніпропетровська) на П'ятихатки всі частини армії УНР з К. було перекинуто на фронт. Це полегшило захоплення влади більшовикам і за підтримкою регулярних частин ЧА, які 9 січ. зайняли К., остаточно укріпити рад. владу.

Дж.: "Звезда", 1917, 26 дек.; "Газ. Временного рабоче-крестьянского правительства", 1918, 16 янв.; *История городов и сел Украинской*

ССР. Днепропетровская область. К., 1977, с. 293; Тимченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – берез. 1918). К.–Львів, 1996, с. 46, 204.

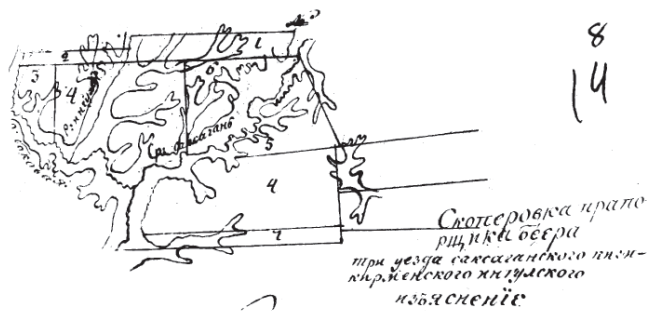
Війни РСФРР і УНР в період 1918–19 на Криворіжжі. Друга в. РСФРР і УНР була розв'язана 20 груд. 1918 командуванням прорадянських укр формувань без оголошення в. Директорії, яка у цей час вела боротьбу з гетьманськими підрозділами. Командувачем військ Директорії, що базувалися у межах суч. К., був генерал-хорунжий О. Греков. Наступ новоутвореного радянського Укр. фронту розпочався 4 січ. 1919. Чисельні повстанські загони, що діяли на К., розділилися – одні підтримали Директорію, інш. – ЧА. Бойові дії йшли на Херсонському і Нікопольському напрямках. Суттєво погіршився стан республіканських військ після переходу на бік червоних отамана Н. Григорєва, де знаходилося понад 200 криворіжців. Ситуація ускладнювалася тим, що одночасно велася боротьба проти білої армії ген. А. Денікіна і проти рад. військ. Нечисельні підрозділи Директорії не могли контролювати територію К., де діяло багато повстанських загонів анархо-комуністичного спрямування. Загальне погіршення ситуації на фронтах змусило республіканські частини на поч. лют. 1919 залишити територію К. і відступити у напрямку Долинської і Апостолово. 10 лют. місц. ревком оголосив про відновлення рад. влади. Повністю територія басейну була очищена від військ УНР 18 лют. 1919 за допомогою частин 2-ї Укр. Рад. дивізії. Рад. влада протрималася до 8 лип. 1919, коли у місто вступили підрозділи Добровольчої армії.
Дж.: КІКМ, КП 27749, А. 181, Пахомов А.Г. *Очерк из истории пролетарской революции и гражданской войны на Криворожье (1917–1922)*. Машинопис; Кривому Рогу 200. Днепропетровск, 1975, с. 46–47.

Військо Запорізьке Низове (ВЗН). Криворіжжя з кін. 16-го ст. входило до земель ВЗН і залишалося в цих межах до ліквідації Січі (1775). З поч. нац. революції 1648–76 Криворіжжя разом з тер. *Запорізької Січі* увійшло до складу Української козацької держави – *Гетьманщини*. За часів гетьманства І. Виговського (1657–59) Січ знову оголосила себе автономною. Згідно з Андрусівським договором (1667) Запорізька Січ визнавалася як окрема і незалежна від Гетьманщини тер. з формальною залежністю від Речі Посполитої. Після підписання "Вічного миру" (1686) землі Запоріжжя перейшли під протекторат московського царя. Поступово автономія Запоріжжя обмежувалася, аж до ліквідації. Земля у ВЗН була спільною власністю. Кріпосного права тут не існувало. Населення, що проживало в межах суч. Криворіжжя, займалося мисливством, рибальством, скотарством та землеробством. На поч. 18 ст. тер. Криворіжжя розподілялася між трьома паланками: пд. частина по лівобережжю Інгульця входила до складу *Інгульської*, пн. – вище злиття Інгульця і Саксагані – до *Кодацької*, землі по правій бік Інгульця – до *Бугогардівської*. Згідно з підрахунками Н. Ченцова в межах суч. Криворіжжя у 2-й пол. 18 ст. нараховувалося не менше 10 *зимівників*.
Літ.: Яворницький Д.І., *Історія запорізьких козаків*, т. 1. Львів, 1990, с. 14–24; Ченцова Н.В. *Документи Коша Нової Запорізької Січі як джерела до історії Катеринослава*. А.р. кін. Дніпропетровськ, 2002, с. 11–12; ЕІУ, т. 1. К., 2003, с. 628–629.

Військова слобода Кривий Ріг - поселення колиш. запорізьких козаків, які отримали від уряду податкові пільги і звільнення від деяких повинностей. В.с. сформувалася на базі козацького зимівника К. Р., документальні відомості про який відносяться до поч. 60-х 18-го, а в деяких історичних виданнях – до сер. 18 ст. У 1779, згідно з планом межувальника прапорщика Беєра, В.с. К. Р. відведено 21 тис. дес. землі. У 1781 прапорщик межувальної експедиції І. Редильський розподілив землі між селянами під 450 садіб. На цей час у К. Р. було 34 двори і ще 23 двори переселенців зі слободи Калантаєвська Єлисаветградської провінції. У наступному році проведено перший перепис (ревізію) населення і визначення його економічного стану. Повідомлялося, що К. Р. стоїть на перетині 8 доріг. У 1783 В.с. К. Р. перетворено на центр Інгульського повіту (до цього Інгульської паланки) з перейменуванням його на Криворізький. Але чергова адм. реформа 1784 поклала

край існування повіту. К. Р. увійшов до складу *Херсонського повіту Херсонської губернії*. На 1785 в В.с. проживало 204 чоловіки і 165 жін. У тому ж році розпочалося буд-во нової дерев'яної церкви св. Миколая замість спаленої татарами у 1769. У 1786 розпочато розробки азбестового сланцю, який вивозився до Миколаєва і використовувався для покриття дахів, підлоги, заощення вулиць. Це робилося за прямою вказівкою кн. Г. Потьомкіна для запобігання пожеж. З черв. 1787, повертаючись з Криму у Петербург, через В.с. К. Р. проїздила Катерина II і тут обідала. Того ж року за наказом князя Потьомкіна слободу відвідав проф. В. Леванов, який знайшов тут залізні руди, срібло, мармур, азбест, кам'яне вугілля, різноманітні фарби. У берез. 1789 К. Р. отримав нову "Книгу сільського устроєнія". Згідно з нею штат місцевої адм. складався зі старости, старшини, 4 виборних і 5 збирачів. Дворів нараховувалося 73. Великі труднощі випали на долю місц. хліборобів у 1793 і 1794, коли у результаті суворих зим вимерло багато худоби. Подібні катаклізми повторилися у 1795–96, а 30 черв. 1798 було велике нашестя сарани, яка знищила більшу частину врожаю. У 1799–1800 через надзвичайну спеку всохло багато дерев. У 1802 до К.Р. прибув акад. В. Ізмайлов, а у наступному – гірничий майстер Василь Піленко.

На поч. 1805 у К.Р. проживало 1 623 особи. У 1812 була велика епідемія чуми. До 1813 встановили карантинні кордони. Зима того року також видалася важкою, – був великий голод. Їли жолуді, хліб випікали з меленого курау, перемішаного з борошном. Літо видалося бездощове. Померла велика к-ть людей.

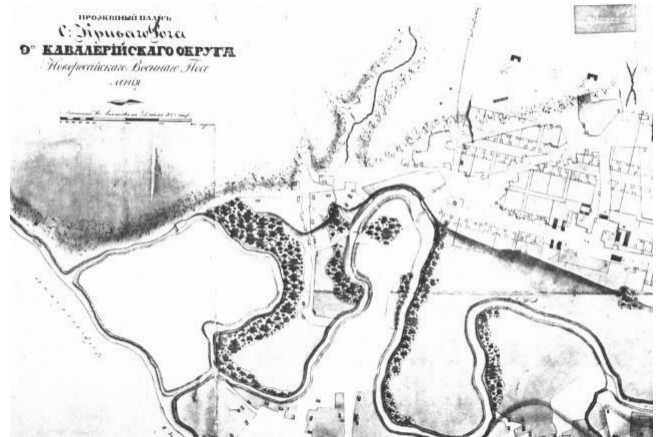
Длямь алексійской вл. воеостъ
Карта прапорщика Беєра, 1779

Згідно з переписом 1814 у К.Р. нараховувалося 482 двори, проживало 1 335 чол. і 849 жін. Щомісячно проводилось 2 ярмарки – 9 і 15 серп. - тривалістю по 2 дні. У 1819 начислювалось 1 072 "малоросійських козаки", 245 ін. поселенців, 94 монастирських селянина, разом – 1 411 ревізьких душ. З 1821 згідно з розпорядженням Херсонського губернатора розпочато обсадження доріг деревами. Останнє уточнення і визначення меж земельних угідь В.с.К.Р. відбулося у 1823. Напередодні переведення К.Р. у статус *військового поселення* (груд. 1828) тут нараховувалося 539 дворів, 1 582 чоловіки і

1 574 жінки. В селянських г-вах було 111 коней, 1 188 волів, 814 голів ін. худоби.

Дж.: ДАХО, Ф. 14, Оп. 1, С. 79, А. 16;
Літ.: "Саксагань", 2000, № 2, с. 10–12; Тернавский Н.Н. Из истории Запорожского края. Екатеринослав 1904, с. 36–37.

Військове поселення – елемент орг-ції частин військових сил Російської імперії часів *кріпацтва*, коли військова служба поєднувалася з господарчою діяльністю. Підготовчий процес формування В.п. тривав з 1817 по 1826 і був пов'язаний з перетворенням Бугського козацького війська на уланську д-зію. Казенні села Криворіжжя *Кривий Ріг*, *Широке* і *Шестерня*, переведені до розряду В.п. указом від 6 груд. 1828 і відійшли до командування Бугської уланської д-зії. Апарат управління новостворених поселень подібний до армійського, але з особливостями для вирішення 2-х гол. завдань: здійснення військової підготовки ескадронів і госп. влаштування округів. Штаб 3-го ескадрону під командуванням ротмістра Соболевського знаходився у Широкому. Населення В.п. мало самостійно відтворювати склад армії за рахунок солдатських дітей. Хлопчиків з 7-річного віку навчали військовій справі. Їх називали кантоністами. З 1857 Новоросійське поселення почало ліквідуватися, а з січня 1858 відійшло до сис-ми Херсонських південних поселень, які проіснували до 1866 за виключенням Кривого Рогу, яке у кін. 1860 стало містечком. В.п. розбудовувалися згідно з розробленим типовим проектом, в основу якого покладено вуличне планування. Г-во В.п. було базою для продовольства діючих частин кавалерії,

Частина плану військового поселення міста Кривого Рогу, 1842

тому його розвиткові приділялась особлива увага. З ін. боку недостатня к-ть реманенту, різноманітні повинності і служби постійно відволікали поселенців від с-г робіт на власних ділянках. Основу г-ва поселенців складало землеробство і тваринництво. На тер. В.п. розвивалася ярмарково-базарна торгівля, ремесла: теслярство, кравецтво, ковальство. Серед поселенців від самого поч. не було майнової і соціальної рівності. Г-ва поділялися на 1-й і 2-й розряди, залежно від к-ті худоби, на господарів і які визначались за к-тю належавшої їм худоби, негосподарів і постояльців – солдатів діючих ескадронів (по 2 взводи на поселення, інваліди, кантоністи). Кожен господар приймав до себе на харчування і проживання не менше 2-х солдатів. Поселенці господарі 1-го розряду становили 6,6 %, 2-го – 14,1 %, негосподарі – 79,3 %. Життя і діяльність поселенців були жорстко регламентовані. Вони страждали ще й від свавілля офіцерів і унтер-офіцерів. Незадоволення селян проявилось, зокрема, в участі у т.зв. поході "в Таврії за волею" у 1856.

Медичне обслуговування населення здійснювали окружні лікарі, фельдшери. Тяжко хворих лікували в окружному шпиталі (Новомиргород). У 1841 для догляду за людьми похилого віку при церквах відкрито богодільні. В.п. звільня-

лися від рекрутських поборів, держ. повинностей, зате всі здатні до військової служби зачислялися з 18-річного віку до своїх полків. Поселянам видавалися гвинтівки, амуніція і форма, яку вони носили постійно. Регулярно відбувалися заняття з муштри і ружейних прийомів. Навчання проводилося круглий рік за виключенням 6 тижнів – з 1 лип. по 15 серп. і жовт.– час збору врожаю. По досягненні 45-річного віку, при нездатності далі нести службу по хворобі чи з ін. причин поселення зараховувалися до інвалідів і отримували від держ. пенсію і провіант.

При всіх церквах започатковано невеликі шк., де викладали сільські священики. Хлопчиків навчали грамоті ще й у кантонійських ескадронах. У 1844 у Широкому при волосному штабі створено школу церковного співу.

Для періоду існування В.п. характерне інтенсивне буд-во. Так, на 1847 у Широкому побудовано шпиталь, 19 казенних споруд, 5 економічних; у Шестерні – 15 казенних, 5 економічних; у Кривому Розі – 26 і 6; у Новокурському (зачислено до В.п. у 1829) – 3 і 3.

Дж.: ЦДАК, Ф. 12, КМФ, Оп. 1, С. 111, А. 22; Там само, С. 109, А. 11; Літ.: ПЗЗ, в. 2, т. 37. СПб, 1886, С. 1093; ВЭ, т. VI. СПб, 1912, с. 608–611; Цубенко В.Л., Історія Новоросійських (Херсонських) військових поселень кавалерії. 1817–1857 рр. А.р. к.і.н. Одеса, 2003, с. 9–12.

Військове поселення Кривий Ріг. *Військова слобода* Кривий Ріг переведено до розряду В.п. 6 груд. 1828 разом з Широким і Шестернею. Їх віднесено до 3-ї волості 9-го округу Новоросійського В.п. У В.п. К.Р. розташовувалися 3-й і 4-й взводи 3-го ескадрону, якими у 30-х 19-го командував ротмістр Соболевський. Командиром 1-го Бугського уланського полку був полковник Міллер, д-зії – генерал-майор Селехов. У 1833 проживало 1 582 чол., 1 587 жін. Господарів (селян, що мали не менше 2-х пар волів) було 190, помічників (1 пара волів) – 358, кантоністів старшого віку – 16, середнього – 222, молодшого – 500, службовців – 50, неслужбовців (інваліди і пенсіонери-військові) – 319. У г-вах нараховувалося 111 коней, 1 188 волів, 814 голів неробочої худоби, 2 630 овець; поселенських будинків було 539, вітряків – 28. З 1841 по 1848 побудовано манеж, будинки для офіцерів, священика, пожежної команди, ряд лавок, будинки для нижчих чинів і комітету, 8 взводних конюшень. З 1847 у В.п. К.Р. розташовувався штаб 5-ї кінно-артилерійської бригади. Військово-поселенських будинків нараховувалося 554.

На 1852 вже було 12 будинків для офіцерів, швацька, столярна, малярна і слюсарна майстерні, баня, 8 взводних конюшень зі складами при них, трубнічеська шк., полковий манеж, кузня, лавки, сарай для гармат, магазин, 91 будинок для нижчих чинів.

Під кін. існування В.п. (1856) У К.Р. проживало 1 621 чол., 1 591 жін. Хазяїв було 63, помічників – 305, кантоністів старшого віку (15–17 років) – 75, середнього – 198, молодшого – 494, військовослужбовців регулярної армії – 41, військових інвалідів і пенсіонерів – 425. У г-вах нараховувалося: коней – 91, волів – 944, великої рогатої худоби – 610, овець – 1 318, поселенських будинків – 634, вітряків і млинів – 22. Командиром 3-го ескадрону був штаб-ротмістр Бутенко, командиром полку – майор Міроніч.

Дж.: ЦДАК, Ф. 12, КМФ, Оп. 1, С. 127, А. 22; Там само, С. 111, А. 22; ЦДВІАР, Ф. 411, Оп. 1, С. 893, А. 1841; Там само, С. 900, А. 39; Літ.: ПЗЗ, в. 2, т. 43. СПб, 1830, с. 1093.

Військові наради Криворізького повіту – сис-ма збройних формувань, створених для придушення селянського повстанського руху і зміцнення нової влади через встановлення контролю над селом та його ресурсами. Повітову н. утворено 25 лют. 1921 у складі представників: від повітпарткому – Монахов, военний комісар Далінкевич, начальник політбюро Тинок, голова повітпосівкому Олексієнко, голова повітової продовольчої комісії Розанов, начальник 6-ї кавалерійської д-зії 1 К.А. Гордованов, военний комісар д-зії Іванов, голова ревтрибуналу Смірнов, голова особливого відділу Костюченко, заступник начальника дивізії Стащенко. Головою В.н. обрано Ол.К. Фесенка. До сис-ми наради також входили

ли низові надзвичайні і виконавчі органи влади. Це два *польових штаби*, які базувалися у селах Ганнівка і Гурівка. ПШ № 1 10 берез. 1921 очолив Островський, потім Б. Рейнш (квіт.) і С.Тинок (трав.). Головою ПШ № 2 став О. Фесенко, який керував також і р-ною “триюкою” по боротьбі з повстанцями. Місце базування ПШ №2 часто змінювалося. *Бойові дільниці* – *Криворізька і Миколакозельська*, різні “триюки” у складі голів повітвиконкому, повітпродкому і повітпосівкому, ін-тут уповноважених осіб, з якими взаємодіяли *комітети незаможних селян* (КНС), місц. Ради

і *виконкоми* (або *ревкоми*), повітова надзвичайна комісія, органи міліції, ін. орг-ції. В.н. були наділені широкими повноваженнями і мали багатофункціональне спрямування. Гол. їхнім завданням вважалося встановлення і зміцнення рад. режиму у волостях і р-нах повіту, охоплених повстанським рухом. Це досягалося заміною старої адм., більшовизацією вже існуючих органів влади, підривом традиційного селянського самоврядування. Продовольчі завдання наради було спрямовано на вилучення хлібних запасів селян за допомогою збройної сили (т.зв. виконання продрозверстки), боротьбу за успішне проведення посівних кампаній. Особливою функцією В.н. стала боротьба зі збройними виступами, каральні заходи проти цивільного населення, які здійснювалися суто військовими методами: розвідка, бойові дії, блокада повстанських р-нів, затримання і арешт підозрілих, роззброєння населення (див. *Викачка зброї*), створення бойових загонів КНС, сил сільської *самооборони* тощо, а також боротьба за дезертирством. До обов’язків В.н. входила охорона військово-стратегічних об’єктів, комунікацій, залізниць, продовольчих складів. Особливим завданням був збір інформації, охорона лісів і транспортів з дорогами, здійснення трудових і військово-тер. мобілізацій. За своєю формою та особливостями впливу на населення методи В.н. розділялися на політико-ідеологічні та карально-репресивні. До перших належали такі засоби, як агітація і пропаганда, оголошення амністії повстанцям, розгляд скарг селян, позбавлення виборчих прав. Перелічені заходи повинні були впливати на свідомість населення, примушуючи його підтримувати рад. владу. Найширше застосовувалися репресивно-каральні дії. Серед них оголошення військового стану в деяких р-нах повіту, проведення облав і обшуків, арешти та ув’язнення, конфіскації та реквізиції, штрафні санкції, створення ін-тів заручників та відповідачів, а також 5-ти і 10-хатників, примусові мобілізації (населення). Ці методи можна поділити на такі, які обмежували права громадян (ліміт пересування, позбавлення волі або певних станових прав, особистого житла тощо) і такі, які загрожували майну (продовольчі та речові реквізиції та конфіскації, грошові штрафи, примусове утримання військ на постой, нищення нерухомості) та людському здоров’ю і життю (голод, розстріли тощо). Репресії інтенсивно руйнували сталі селянські традиції та зв’язки, нищили споконвічну культуру укр. села. Випробувані у ті роки карально-репресивні методи в подальшому продовжували використовуватися більшовицькою партією.

Дж.: ДАДО, Ф. РЗ225, Оп. 1, С. 20, А. 4, 6, 8 зв., 13, 18, 27, 29; Там само, С. 13, А. 7; Там само, С. 20, А. 10, 16; Там само, С. 12, А. 4; Літ.: Архрейський Д.В. Діяльність воєнних нарад України в 1920–1921 рр. (Південні губернії). А.р. к.і.н. Запоріжжя, 2000, с. 10–11.

Військові повинності – комплекс заходів для забез-

ПРИКАЗ

Криворізького Уездвоєначальника і Начальника боевого участка Криворізького уезда.

§ 1.
На основании постановления Уездвоєначальника, от 19 мая 1921 г. объявляю учет и мобилизацию тащачей, овец и принадежности к ним.

Приказываю всем управленным, управляемым и заводским крестьянам так и помещикам, а также и гражданам, имеющимся в городе Кривом-Розе и его окрестностях. У кого имеются животные по на былье, овец, тащачей и овец, представить тащачей на сборный пункт в Кривом-Розе, Барнава площадь в среду 25 мая 4 г. в 10 часов утра по официальному времени.

§ 2.
Всем заводскопоселенцам, в двудневный срок с момента получения сего приказа произвести учет и мобилизацию имеющегося в § 1 сего приказа. На предмет тащачей и овец составить особый список с указанием породы, породы, цвета и принадлежности к ним, а также фамилии заводского, представить вместе с тащачей, овец и с принадежностями к ним в отдел снабжения Уездвоєначальника.

§ 3.
От настоящего мобилизации тащачей и овец, где бы таковые не находились от мобилизации не освобождается.

Примечание. Освобождается от мобилизации только животное, часть которого находится в собственности другого лица, а также в виде и т.д.

§ 4.
За неисполнение настоящего приказа в установленный срок, а также за неисполнение приказа в установленный срок, виновные будут привлечены к ответственности в соответствии с законами Украины.

Председатель Уездвоєначальника ДУС.

Начальник боевого участка Криворізького уезда

СОЛОВЬЕВ

Наказ Криворізької В. н.

від 1921, 19 трав.

печення армії всім необхідним як у мирний, так і у воєнний час. В.п. могли отримуватися у вигляді натурі від населення за плату, чи безкоштовно, або у вигляді грошей, які йшли на потреби війська. До 1874 на жителів лежала постійна В.п., яка заключалася в обов'язкові пускати безкоштовно на постій вояків, які розташовувалися в населеному пункті. Крім постійної В.п. до 1871 на людині лежала В.п. забезпечувати війська печенням хлібом, за який давали часткову компенсацію провіантом (т.зв. приварок). Після реформи 1871 за хліб з мешканцями розраховувалися грошми. Квартирна В.п. з 1874 відбувалася за гроші, якщо постій перевищував 3 дні (для мирного часу). Підводна В.п. заключалася в обов'язку надавати військам за плату підводи з візниками, винагорода за це велася спеціальними контрамарками або грошми. Контрамарки мали вартість 1 крб. або 75 коп. (залежно від пори року) за 25 верст прогону. Продовольча В.п. з 1871 зводилася до обов'язку жителів забезпечувати нештатні команди під час переміщення, якщо вони не отримували хліб і гарячу їжу від військ. Якщо їжа давалася 2 рази на день, то населенню платився т. зв. повний кормовий оклад, залежно від к-ті отриманих харчів. Під час мобілізації вводилася кінська В.п. – поставка коней для діючої армії, а часом ще й возів та упряжі (1919–21). За кожного коня на приймальному пункті власнику за рахунок держави (казни) видавалася винагорода залежно від коня, згідно з існуючими в даній місцевості цін і надбавкою 10 %. Для поставок коней повіті ділилися на воєнно-кінські дільниці. На кожній дільниці визначався “згонний” пункт для збору коней, куди повинні були представлятися всі коні робочого віку (4–15 років). Протягом дня тут могли оглянути бл. 600 коней і 300 возів. За часів царату за поставку відповідало місцеве по В.п. «присутствие», а за часів рад. влади – волосні і повітовий військові комісари. Повітовий комісар призначав завідуючих воєнно-кінськими дільницями терміном на 3 роки. Під час війни додавалася підводна В.п. (поставка возів). Одночасово з воєнно-кінським переписком складалися списки возів і упряжі, придатних для В.п. З оголошенням мобілізації власники возів і упряжі, занесених до списків, доставляли їх на збірні пункти на огляд завідуючого дільницею, який вибирав більш менш придатні в потрібній к-ті і відправляв на приймальні пункти для огляду спеціальної комісії. Власники майна отримували гроші згідно з існуючими розцінками з надбавкою 10 %. На поч. 20-х 20-го ст. рад. влада повністю зберігала створену за часів царату структуру В.п. Але часто замість грошей видавалися боргові розписки, по яких власники в майбутньому могли отримати грошову компенсацію або знизку податків. Діяли також В.п., передбачені спеціальними законами: зобов'язання приймати за особливу винагороду поранених та доглядати за ними, сприяти військовим командам, опікуватися сім'ями призваних на війну, виховувати дітей-сиріт офіцерів і солдатів тощо. При необхідності за спеціальним наказом в місцях, оголошених на військовому стані, могли проводитися ревізії.

Дж.: ДАДО, Ф. Р3225, Оп. 1, С. 82, А. 135, 171; Там само, С. 29, А. 86; Літ.: Отчет ВУЗУ за 1908 г. Верхнеднепровск, 1909, с. 245–247; ВЗ, т. 1. СПб, 1912, с. 605–607; Сис-матический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания. 1900–1914 г.г., т. 4. Херсон, 1918, с. 284–285, 298.

Військовополонені на рудн. Криворізького басейну. У зв'язку з призовом до лав діючої армії 60 % робітників-гірників у 2-й пол. 1914 спостерігався значний спад видобутку руди (390 млн. пуд. у 1913, 293 млн. пуд. у 1914). Тому постало питання про використання праці В. на рудн. На кін. 1915 з 18 647 робітників 7 799 були В. На 1 листоп. 1916 в басейні працювало 10 844 російських підданих і 13 987 В. Це дозволило збільшити видобуток до 314 млн. пуд. У 1917 В. продовжували працювати на рудн. Криворіжжя. Зокрема на *Галковському* рудн. працювало 136 чол. Частина В. використовували на с-г роботах, при цьому їх заробітна платня становила 50 % від платні російських робітників. З груд. 1917 В. почали відправляти на батьківщину.

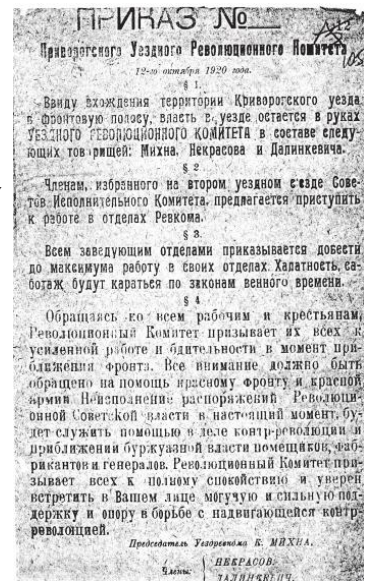
Дж.: ЦДІАК, Ф. 2161, Оп. 2, С. 44, А. 36, 39; Літ.: ?, № 17, серп.; «Известия Криворожского Совета рабочих, сол-

датских и крестьянских депутатов», 1917, № 26, окт.

Військово-революційні комітети (ревкоми) – тимчасові надзвичайні органи рад. влади, що існували на Криворіжжі у 1917–21. Створювалися на основі декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду Укр. від 14 січ. 1919 “Про орг-цію влади на місцях”. Були елементами диктатури, проводили підготовчу роботу до виборів постійних органів влади (*Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів*). Офіційно припинили діяльність у лют. 1920 після виборів до Ради, але на Криворіжжі періодично орг-лися влітку 1920 та у лип. 1921. Р. займалися питаннями мобілізації буржуазії для виконання повинностей, зокрема трудової. Вводили осадний стан при наступі армії Денікіна та Врангеля: орг-ли збір врожаю та його охорону, націоналізували млини, розподіляли фінанси; проводили засідання по підготовці до виборів повітової Ради; орг-ли боротьбу з повстанським рухом. Р. створив Надзвичайну комісію по боротьбі зі спекуляцією (ЧК, рос.), адм. та госп. органи, загін по самообороні міста; розглядав справи осіб, звинувачених у контрреволюційних діях; складав огляди політичного стану у *Кривому Розі* і повіті. Вів підрахунок збитків, спричинених у процесі боротьби з повстанцями. Вирішував питання перевезення господарчих вантажів. Випускав відозви з висвітленням внутрішнього і міжнародного стану в республіці, укріплення органів рад. влади на місцях, боротьби з загонами отамана Григор'єва, Махна, військовими частинами Денікіна. Вів ділове листування з органами місцевої влади, міліцією, профспілками про заготівлю палива для потреб рудн. та зі штабом Другої Кінармії про заборону самовільних ревізій коней. Конфіскував майно “куркулів”-повстанців. Впроваджував заходи по збору продрозкладки (податку). Брав участь у створенні відділу нар. освіти. Керував діяльністю *комбідів*, надавав допомогу їх членам, сприяв бідності у збиранні врожаю. Перший місц. Р. орг-но у груд. 1917 для підготовки збройного повстання при підході до міста рад. військ. На *Долгінцево* Р. створено у берез. 1918 при наступі австро-угорських військ. Його членами були: М. Семібратов, Г. Ляшенко, Т. Скрипченко. Під час підготовки антигетьманського повстання створено підпільний Р., який 10 лют. 1919 оголосив про відновлення рад. влади. При розгортанні наступу Добровольчої армії для орг-ції оборони і підтримки порядку у лип. 1919 створено Р. у складі Р. Зорте, Б. Рейніша і Ф. Романовського. 5 лют. 1920 для боротьби з повстанням і укріплення рад. влади виділено повітовий Р. з 5 чол. на чолі з Олексіємком. Одночасно у Долгінцево діяв залізничний Р., куди входили М. Семібратов, І. Білінов, С. Уманський. Повторно Р. створено у черв.

1920 з метою встановлення твердого порядку і припинення масових розкрадань у Криворізькому басейні. Р. підлягав повітовому виконкому. У зв'язку зі входженням тер. *Криворізького повіту* до прифронтової смуги 11 жовт. 1920 створено Р. у складі: К. Міхна, Некрасов, Далінкевич, до якого перейшла вся повітова влада. З метою прискорення відновлювальних робіт та боротьби з розкраданням майна на рудн. 10 лип. 1921 створено Р. залізорудного р-ну на чолі з Г. Мацилецьким. Ліквідовано 18 верес. 1921.

Дж.: ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 227, А. 62; Там само, С. 228, А. 31; Там само, С. 236, А. 100, 105; ЦДАВОВУ, Ф. 2602, Оп. 1, С. 367, А. 41;

Наказ Криворізького повітового РВК від 12 жовт. 1920

Літ.: Кривому Рогу 200. Дніпропетровськ, 1975, с. 42, 45, 47.

Військкомати (військові комісаріати) – органи місц. військ. управління в СРСР. Займалися військ.-мобілізаційною і обліково-призовною роботою.

У берез. 1919 створено *Криворізький повітовий* В. і мережу волосних (34). Серед волосних найбільшим був Веселотернівський (з квіт. 1920 очолював М.Д. Довгаль). У квіт. 1921 волосні В. перетворено на відділи виконкомів, які утримувалися за рахунок місц. бюджету. Гол. завданням повітового В. був облік військовозобов'язаних і їх своєчасна мобілізація до діючої армії. Так, у *Кривому Розі* на 1 січ. 1920 нараховувалося воєнно-зобов'язаних 2 994, з яких 349 піхотинців, 99 кавалеристів, 49 артилеристів, не проходили військової служби 1 591. У *Криворізькому повіті* на 1 черв. 1920 по групі "А" (призвані на військову службу) нараховувалося 4 288 осіб (1 518 піхотинців, 127 кавалеристів, 79 артилеристів, 49 інженерів-техніків, 30 кулеметників, 2 320 нестройовиків, 34 флотських). По групі "Б" (непризовного віку) числилося 7 583 особи, по групі "В" (допризовного віку) – 154. Всіх військовозобов'язаних у повіті нараховувалося 12 059. З січ. 1921 Криворізькому військкомату передані частини 20-ї бригади військ ВНУС для боротьби з повстанським рухом. Наприкін. лют. 1921 повітовий В. створив комісію по вилученню з рядів Червоної армії "випадкових і навмисно потрапивших ворожих елементів".

З берез. 1921 при повітовому В. розпочала діяти фельдгерська пошта. В. займалися ревізіціями і закупівлею коней у населення для потреб армії, формуванням загонів по вилученню зброї у мешканців і збору продподатку, трудовими мобілізаціями, контролем за виконанням положення про мілітаризацію держ. установ. Криворізькому В. підлягали загоны по боротьбі з повстанством, конвойна команда, місц. команда при повітовому В., загін по боротьбі з дезертирством, банно-пральний загін. Військовими комісарами Криворізького повіту у 1921 були: Рубін, Далінкевич, Соловйов, Загорський, Рассадін. У 1922: Лещинський, Галочкін. З кін. лип. 1922 штат повітового В. скорочено до 20 осіб. Повітовий В. ліквідовано у берез. 1923 у зв'язку з адм. реформою.

Криворізький окружний В. створено у відповідності до постанови ВУЦИК від 7 берез. 1923. Розташовувався по вул. Глінки, 42 і 48. Крім обліку та призову військовозобов'язаних займався збором коштів для підшефного Алатирського полку з метою покращення культурно-побутових умов, ліквідацією неграмотності серед допризовників, обліком партизанів та колиш. червоногвардійців, орг-цією щорічних комісій по святкуванню Дня Червоної армії, проведенням щорічних оглядів коней округу, допризовною підготовкою молоді шляхом регулярних зборів. Крім того до компетенції В. входив розгляд скарг червоноармійців, які надходили з місць служби (гол. чин. про відсутність допомоги сім'ям). Діяла також комісія сприяння інвалідам армії та демобілізованим червоноармійцям і їхнім сім'ям. Так, у 1926 поміч надано 609 особам на суму 1 869 крб. (в середньому 3 крб. на чол.). Зокрема комісія допомагала працевлаштуватися звільненим у запас. На 1 січ. 1926 окружний В. складався з 15 осіб начальницького складу і 16 червоноармійців. У 1924–25 діяло 16 навчальних пунктів, на яких пройшли підготовку 1 792 чол. (з них неграмотними виявилось 169). У ленінських кімнатах було 18 гуртків політграмоти. В. провів 35 зборів і мітингів, випустив 25 стіннівок, отримав 1 365 газет, організував 6 пересувних б-к (1 244 книги), провів 65 лекцій і бесід, організував 18 концертів. У 1924 окрвійськкомом був Наральний, у 1925–26 – Трусов, у 1927 – Глушко, у 1928 – Мухарський, у 1929 – Кирилов, у 1930 – Глушко.

Окружний В. ліквідовано у верес. 1930 при

На міському військово-учбовому пункті

розформуванні *Криворізького округу*. У лют. 1931 створено Криворізький р-ний В., який очолив Кирилов. Функції В. залишилися аналогічними, але більшу увагу стали приділяти вербуванню молоді до військових уч-щ, проведеному зборів і навчань, особливо з протихімічної та протиповітряної оборони. В. у різні роки очолювали: у 1932 – Глушко, у 1933 – Сіденко і Теряєв, у 1934 – Фіскінд, у 1935–36 – Яблонський, у 1940–41 – Балашов. У 1940, після створення *Криворізького сільс. р-ну*, орг-но міський В.

Дж.: ДАДО, Ф. Р3650, Оп. 1, С. 844, А. 4 зв., 16; Там само, С. 66, А. 89; Там само, С. 65, А. 164; Там само, С. 844, А. 1, 10, 13, 18; Там само, С. 477, А. 205; Там само, С. 484, А. 102 зв.; Там само, С. 443, А. 27; Там само, Ф. Р3651, Оп. 1, С. 47, А. 89; Там само, Ф. 19, Оп. 1, С. 790, А. 41–42, 113, 114, 333; ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 3, С. 1289, А. 86–86 зв.; Там само, С. 1284, А. 68; Там само, Оп. 6, С. 709, А. 152; ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 2287, А. 37; Літ.: "Червоный Грник", 1933, 26 серп., 17 верес.; Там само, 1935, 16 січ.; Там само, 1941, 20 лют.

Вільне козацтво – нац. добровільні військово-міліцейські формування у 1917–18. Створювалися за тер. принципом, гол. чином для охорони громадського порядку. На Криворіжжі осередки В.к. почали орг-тися у черв. 1917. У м. *Кривий Ріг* існувала одна громада В.к., до якої могли вступити особи будь-якої національності і статі. Крім захисту громадського порядку та спокою населення, майна громадян, запобігання грабункам орг-ція займалася культурним та духовним розвитком своїх членів. При громаді створено кінний і піший муштровий загони, б-ку, хор. Згодом подібні осередки утворилися при всіх великих рудн. Для заснування достатньо було 20 чоловік, список яких затверджувався у *волосній управі*. Прийом відбувався на загал. зборах при наявності рекомендації від трьох членів т-ва. Тов-во обирала робочий орган (раду), до якого входили: голова, його заступник (товариш), писар, його товариш і скарбник. б-м за посадою був сотник (командир загону). Місц. громади об'єднувалися у волосну, а волосні – у повітову. Вищим органом у кожній з них були загал. збори, що скликалися 1 раз на 6 місяців. До волосних зборів обирався 1 представник від 50 членів, до повітових – 1 від 100. Члени кожної первинної орг-ції (міської, сільської, рудничної) об'єднувалися у муштрову сотню, до якої входили дійсні козаки і кандидати, які здавали іспити козацької старшини на знання статуту і інструкції. Старшина приймала від новачків присягу. Після оформлення сотні вона починала існувати незалежно від керівників громади, проводила свої збори і прийом членів. Сотенні козацькі збори обирали старшину у складі сотника, підсотника і писаря. Але повноваження вони отримували лише після затвердження полковником. На сотенних зборах обиралися й ін. посадові особи: бунчужний, скарбник, складник, обозний і кашовар. Сотні поділялися на чоти на чолі з чотником – старшим або молодшим урядником або приказним. Рой ділився на зони (4–6 чол.) на чолі з зонним – приказним. Чотники, роєві і зонні обиралися на зборах козаків і затверджувалися сотником. У межах волості сотні об'єднувалися у курінь, де гол. були збори - по 1 представнику від 25 козаків з місць і курінна старшина у складі курінного, його заступника і писаря. Всі вони обиралися на зборах громади, а курінний – ще й коштовим отаманом. У повіті з куренів створювався полк. Про заснування кожної муштрової сотні відразу доповідалося повітовій нар. управі і повітовому комісарові, а вже він оповіщав Генеральне секретарство внутрішніх справ. Муштрові сотні охороняли громадський порядок під кер-вом нач. міліції, а у негайних випадках – своєї старшини. Арешти та труси допускалися лише з дозволу адм. або урядової влади. Ніякої платні за охорону громадського порядку козаки не отримували. Як міліція, так і В.к. активно застосовувалися у боротьбі з червоноармійцями. Саме тому кер-во В.к. поступово переходило від Міністерства внутрішніх справ до Міністерства військових справ. 23 січ. 1918 ухвалою Ради нар. міністрів заснувалося Вільне реєстрове козацтво.

Криворізьку р-ну орг-цію очолював депутат *Криворізької Ради* від *Ростковського рудн.* (нині "Жовтневий") – Співак.

Громада на рудн. *Колачевського* нараховувала більше 300 осіб, споч. на чолі з Богаєвським, потім - з доктором П. Фере. Сотнею командував Чепелик (згодом загинув). В період австро-угорського контролю на Криворіжжі існував полк В.к. на чолі з гол. отаманом Ричмедилом Павлом Дмитровичем - колиш. гол. Криворізької Ради. Його штаб знаходився на *Шмаковському* (нині ім. К. Лібкнехта) рудн. Штаб Криворізької міської орг-ції розташовувався на вул. Вокзальна (частина нинішньої вул. Леніна). 26 берез. 1918 оформилася Верхньодніпровська повітова орг-ція В.к., якій підлягали села пн. суч. Криворіжжя. Головою т-ва обрано Бузька, заступником - Скорика, скарбником - Купченка, писарем - Візнюра, товаришем писаря - Олексієва. На рудн. *"Дубова Балка"* загін В.к. орг-вав К. Руденко. У рудн. осередках активну участь брали військовополонені-українці з Галичини. У Рахманівці загін очолював старшина Ткаченко. Загонами В.к. у свій час командували також і майбутні більшовики Воробйов і Кирило Мохур. На жаль, в реальному житті все складалося не так добре, як хотілося. Деякі сотні потрапляли під вплив кримінальних елементів, які проникли всередину, або по-анархістському налаштованих старшин. Покликані охороняти порядок, вони самі часто ставали на шлях насильства, грабунків та пияцтва. Загони В.к. наказом військового міністра УНР від 5 квіт. 1918 почали ліквідуватися і у трав. припинили існування. Проте, значна частина козаків зберегла зброю і згодом влилася в повстанські загони, які діяли на Криворіжжі у 1918-21 (див. *Визвольні змагання на Криворіжжі, Повстанський рух на Криворіжжі*).

Дж.: Пахомов А.Г. *Очерки из истории пролетарской революции и гражданской войны на Криворожье*. Машинопис. КІКМ, КН-27749 а. 111; Кривошлик І.Р. *Історія Криворізького залізничного басейну*. Рукопис. КІКМ, КДФ-6600 (12), а. 192; Верещинський А.С. *Спогади*. Рукопис. КІКМ, КДФ-8944; Літ.: "Селянська спілка", 1917, 20 жовт.; "Вісник комісаріату Херсонщини", 1918, 3 січ.; "Верхньодніпровське життя", 1918, 23 берез.; "Вперед", 1918, 7 черв.; "Днепровская Правда", 1967, 22 январа.

Вільчурі і Каменьковича рудник "Рахманівський" на землях селян Олександродару (нині сел. Рахманівка). Засновано у 1910. У 1912 працювало 3 шахти, обладнані 3-а паровими двигунами загальною потужністю 85 к.с.; підземних робітників - 160, поверхневих - 60; видобуто 3 116 420 пуд. руди, продажна ціна - 6,75 коп. за пуд. У 1913 працювало 2 шахти, 7 парових двигунів загальною потужністю 99 к.с.; підземних робітників - 235, поверхневих - 45; видобуто 3 738 420 пуд. руди.

Дж.: СТЗО Херсонской губернии за 1912 г. Херсон, 1913, с. 111; СТЗО Херсонской губернии за 1913 г. Херсон, 1914, Дод. ст. 064-065.

Вільчурі Я.О. рудник. Засновано у кін. 1899. Знаходився на Червоному пласті на 2 дес. землі, заорендованої у громаді Криворізьких селян. Товщина наносів 4,3 м, пласту - 8,9 м, поклад оцінювався у 13,9 млн. пуд. У 1900 глибина виробітку складала 10,5 м; видобутку не було. При В.р. побудовано 1 казарму на 30 осіб. У 1901 видобуто 300 тис. пуд. Собівартість 1 пуд. руди складала 3,37 коп. Продажна оцінка В.р. - 111 тис. крб.

Дж.: *Статистика железорудной промышленности Южной России*. X., 1901, с. 37; СХЗ. Херсон, 1902, № 1, с. 100-101.

Водні види спорту. Перші спроби орг-ції секції байдарочників відносяться до трав. 1927, коли окружна спілка працівників місц. транспорту вирішила придбати човни для своїх чл. (подальші відомості відсутні). Кресівське водосховище більше відповідало вимогам для розвитку гребного спорту, ніж р. Інгулець і Сакагань, але на той час профспілки міста не знайшли коштів на обладнання. При окружній раді фізкультури у 1927 створено секцію з В. в.с., побудовано вишку для стрибків. Перші змагання з плавання відбулися у черв. 1927 на р. Інгулець. Р-ні чемпіонати з плавання стають регулярними з 1932. З цього часу криворізькі спортсмени беруть участь в обласних змаганнях (кілька разів проходили у Кривому Розі). Міські змагання включали запливи на 100 і 400 м вільним стилем для чоловіків, 100 і 200 м - для жінок, стрибки з

вишки у воду. Переможцями обласних змагань 1940 стали Брова Є.Ф. (200 м), Нікітський П.Ф., Малолітко Г.С., Ступаленко Д.І., Швець І.Н. (естафета на 400 м).

Переможець у змаганнях на веслуванні - студентка Гірничого Технікуму Олійник М.

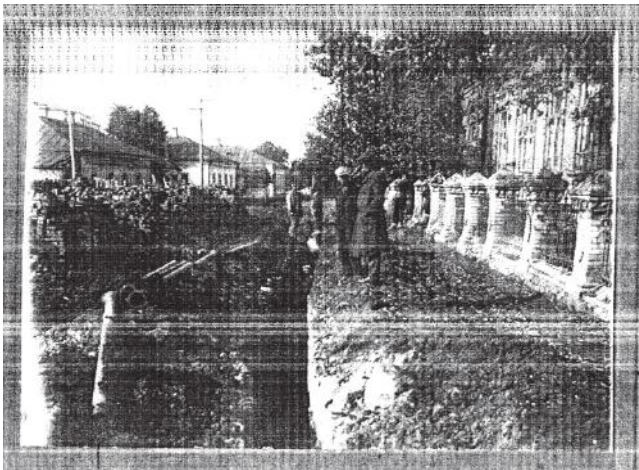
Перші міські змагання з веслування (парні гонки) пройшли у серп. 1932. У них взяли участь по 2 жін. і 2 чол. від кожного рудн. З лип. 1933 почали проводитися В. змагання з військово-прикладних в.с.: веслування в протигазі на 1 км (чол. і жін.), запливи на 50 м з гвинтівкою, запливи на 1 000 м вільним стилем. З 1934 проводилися індивідуальні та командні першості з веслування на байдарках (жін. - 1 000 м, чол. - 2 000 м).

Літ.: "Красный Горняк", 1927, 27 мая, 7 июн.; "Червоный Гірник", 1929, 9 квіт.; Там само, 1932, 11 серп.; Там само, 1933, 19 лип., 23 лип.; Там само, 1934, 9 лип.; Там само, 1940, 28 серп., 30 серп.

Водогінна мережа міста - сукупність В. ліній (трубопроводів) для подачі води до місць споживання, один з основних елементів сис-ми водопостачання. Вперше питання буд-ва В.м. постало на поч. лип. 1914, коли Криворізька сільська громада звернулася до Херсонської земської управи з проханням виділити на це кошти. Але війна, що розпочалася, не дозволила втілити проект у життя. Повторно справа розглядалася на засіданні президії *Криворізького окрвиконкому* січ. 1924. Проект В.м. виконувала московська контора "Водоканал", його планувалося закінчити до 1 груд. 1925. Вартість В.м. при пропускній спроможності 100 тис. відер на добу становила 750 тис. крб. На поч. робіт у Цекомбанку взято кредит на 50 тис. крб. При виконкомі створено спеціальну комісію по контролю за буд-вом, яке було заплановано на 1926. Але вчасно його розпочати не вдалося через відсутність необхідних коштів, які були отримані лише у листоп. 1926 (550 тис. крб.). Роботи по буд-ву 1-ї черги розпочато у квіт. 1927, а закінчено у лют. 1928. Споч. гілку було прокладено по вул. Українській і однойменному провулку. Потім - по вул. К. Маркса, Леніна і Чорногорці, далі - по Вознесенській (нині Кобилянського) і Больничній (нині Іллічівська). Довжина В.м. складала 17 км. Сис-му ввели до експлуатації з чисельними недоробками, к-ть відпускних пунктів була недостатньою, будинків до В.м. приєднано мало. У черв. 1929 прийнято рішення про буд-во р-ного водогону, який повинен охопити також рудн. селища. Роботи виконував *"Водоканалбуд"*. Вартість проекту становила 4 млн. крб. Першими до міської В.м. було приєднано рудн. ім. *Артема* та ім. *К. Лібкнехта*. На поч. 1930 В.м. дотягли до *Веселих Тернів* та *Долгінцево*. Реальне споживання води на одного жителя у 1931 складало 1,7 відра на добу, що у 2 рази менше, ніж в середньому по Укр. Річна потреба води для Кривбасу, включаючи промислові під-ва, досягала 60 млн. кубічних метрів. Для вирішення цієї проблеми прийнято рішення про буд-во Карачунівського водосховища, кошторисна вартість якого досягала 7 млн. крб. На поч. 1933 довжина міського водогону складала 21,4 км. До нього було приєднано 280 споживачів. У 1936 на поширення В.м. виділено 300 тис. крб. До кін. року вона подовжилася на 14 км. З 1937 розпочато масове включення будинків ц. міста і встановлення в них внутрішніх водопроводів. На розширення В.м.м. і прилучення нових абонентів асигновано 1,05 млн. крб. На 1940 капіталовкладення в буд-во В.м. склали 212 тис. крб. В.м. було поширено в напрямку селищ Карнаватка і Шевченково у Дзержинському р-ні.

Стаття у газ. КГ з повідомленням про поч. буд-ва, 1926, 1 квіт.

Буд-во В. по вул. Петровського
(нині Сиволапа), 1927

Дж.: ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 1916, А. 174; ДАДО, Ф. 19, Оп. 1, С. 906, А. 86;

Літ.: «Известия Херсонской уездной земской управы», № 25. Херсон, 1914, с. 621; Мельник О.О. Криворізька міськрада в 1920–1941 роках. Кривий Ріг, 2005, с. 138–143.

Водоканалбуду - Південно-східного державного т-ту по проведенню водопровідних і каналізаційних робіт Криворізька контора. Т-т орг-но у верес. 1928 у Москві. Знаходився у віданні ВРНГ СРСР. 1 січ. 1930 у Харкові почав працювати уповноважений В., до завдань якого входила орг-ція Укр. відділення В. (почало функціонувати 29 берез. 1930). На відділення було покладено проведення водопровідних, каналізаційних, гідротехнічних і бурових робіт, а також буд-во споруд для очищення води. Згідно з наказом В. від 24 берез. 1931 Українське відділення перейменовано на Південно-східне. На підставі постанови колегії Наркомважпрому СРСР від 5 берез. 1932 на базі Пд.-сх. відділення В. орг-но Всесоюзний т-т буд-ва водопровідних, каналізаційних і гідротехнічних споруд (Південводбуд). Криворізьке відділення у 1928–30 займалося буд-вом водогону у місті. У 1928–34 – *Кресівського водосховища*. Впроваджувало на буд-ві безперервний робочий тиждень, займалося питаннями механізації буд-них робіт та виконання виробничих планів. Криворізьку контору ліквідовано у квіт. 1930 у зв'язку з реорг-цією. Її місце заступило р-не управління т-ту по водопостачанню Донбасу і Криворіжжя (Донбасводт-т) та Південводбуд, який будував *Карачунівське водосховище*.

Дж.: ЦДАВОУ, Ф. 1279, Оп. 1, С. 37; Там само, Ф.1, Оп. 5, С. 636; Літ.: «Червоний Гірник», 1930, 12 квіт.

Восний комунізм – здійснювані *більшовиками* з кін. 1917 до весни 1921 соц.-екон. перетворення. У сфері споживання рад. влада була спроможна забезпечити лише мінімум продовольства за картками. У пром. галузі завданням стало суцільне одержавлення засобів вир-ва, тобто ліквідація приватної власності. Одержавлення залізорудної пром-ті проводилося шляхом націоналізації, починаючи з берез.

1918, але австро-угорська «окупація» перервала цей процес. Весною 1919 роботу було продовжено, але денкінська влада не дала її завершити. Остаточний перехід до держави оформлено за станом на 1 січ. 1920. Націоналізація ліквідувала господаря-власника, але не знищила відчуженості робочої сили від засобів вир-ва. Налагодження обліку матеріальних ресурсів, розробка кошторисів і планів, контроль за використанням фондів вимагали великої к-ті обліковців. Управлінський апарат *Райруди*, кушів рудкомів і рудн. при їх неробочому стані у 3 рази перевищував показник 1913. На вир-ві, що орг-лося по-комуністичному, неможливо було обійтися без трудової повинності. Вже 11 лют. 1920 створено проєкт мілітаризації Криворізького басейну, а 16 квіт. оголошено мобілізацію гірничих робітників. Одночасно розпочато боротьбу з т.зв. дезертирами трудового фронту – створено повітовий «комдез». Другим важливим спрямуванням роботи було постачання населення продуктами харчування і розподілу його напрямку, а не через торгівлю, як раніше. З січ. 1919 на селян по дворах і волостях почали накладати обов'язкові завдання, які називалися продрозкладкою. Споч. вона стосувалася хліба і фуражу, а потім поширилася на всі ін. види продовольства і сировини. При цьому держава платила за взяття продукцію стільки, скільки вважала за необхідне. По своїй сутності продрозкладка фактично була реквізицією і вилучалася за допомогою військової сили. Селяни почали чинити збройний опір працівникам наркомпроду, які її збирали. Так, на 1920 Криворізький повіт повинен був здати 950 000 пуд. стеблофуражу, 1 800 000 пуд. хлібофуражу, 35 104 голови рогатої худоби, 14 339 голів свиней, 11 619 овець, 7 974 пуд. битої птиці, 97 490 пуд. картоплі, 213 764 пуд. олійного насіння тощо.

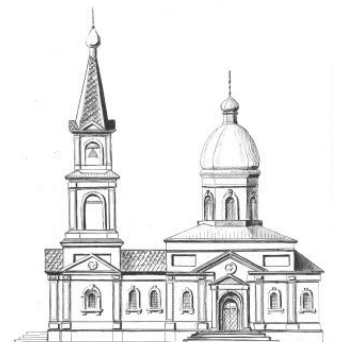
15 лип. 1920 з'явився декрет «Про розрахункові операції», згідно з яким купівля виробів, продуктів і матеріалів орг-ціями, підпр-ами, установами могла здійснюватися лише за безготівковим розрахунком. Купівля на вільному ринку заборонялася. Спроби ввести в с-г держ. підпр-ва (радгоспи) викликали різку негативну реакцію селянства, яке почало проти цього збройну боротьбу. У результаті обов'язкове створення радгоспів (без згоди селян) було відмінено. Колапс пром-ті й с-г на поч. 1921 змусив владу відмовитися від курсу безпосереднього комуністичного буд-ва і поступово перейти до госпрозрахунку і продовольчого податку.

Дж.: ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 238, А. 69; Там само, С. 144, А. 169; ЦДАВОУ, Ф. 2, Оп. 1, С. 26, А. 46; Там само, Ф. 2602, Оп. 1, С. 44, А. 38; Літ.: Венедиктов А.В., Организация государственной промышленности в СССР, т. 1. А., 1957, с. 46–53; Хмель И.В., Аграрные преобразования на Украине. 1917–1920 гг. К., 1990, с. 9–36.

Восні спеціалісти у РСЧА – офіцери і чиновники армії Російської імперії, яких добровільно або примусово взято на службу в період громадянської війни 1918–21. На 1 трав. 1920 у *Криворізькому повіті* мобілізовано до лав червоного війська 4 генерали (піхотний, артилерійський, кавалерійський та інж.-адмірал флоту), 3 полковники, 2 підполковники, 1 капітан, 1 поручик, 1 підпоручик, 1 прапорщик, 1 підпрапорщик, 1 військовий чиновник. В.с. відігравали важливу роль у становленні та розбудові РСЧА. У 1930-ті більшу частину колиш. офіцерів репресовано.

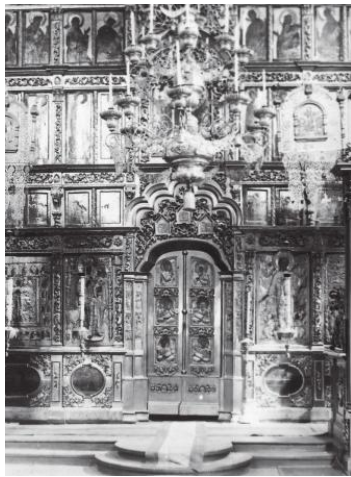
Дж.: ДАДО, Ф. Р3650, Оп. 1, С. 49, А. 23.

Вознесенська церква (1904–34), знаходилася на вул. Вознесенській (нині пл. Воровського). Побудована у класичному рос. стилі. У плані – хрестово-купольна, з видовженими боковинами. 2-ярусна дзвіниця, збудована над притвором, мала високий шатер (12 м). Вітвар 3-гранний, з прибудованими

Реконструкція О. Мельник.
Худ. В. Тополь

різницею і дьяконником, які урівноважували бічні крила притвору. Купол на широкому 8-гранному барабані знаходився на перетині повздовжньої і поперечної вісей. Бічні крила (пн. і пд.) у плані були квадратні і відповідали центральній підкупольній залі. Фасади храму були оформлені пілястрами, що несли спрощений антаблемент, який закінчувався широким вінчаючим карнизом невисокого фронтона. Оригінальним був і інтер'єр храму. Підпружні арки врзані у товщу стін, завдяки чому у прямокутному нефі утворювався підкупольний квадрат, що ніс за допомогою парусів купол на круглому з середини і 8-гранному зовні барабані. Висота інтер'єру до zenіту купола – 21,3 м. Він викликав урочисте враження завдяки добре розкритому об'єму і висотному простору – у вікнах були вітражі з кольорового скла.

Іконостас Вознесенської церкви, 1916

Висота дзвіниці 32 м, висота куполу в обрізі хреста 28 м, довжина храму 30 м. В.ц. була найбільшою за розмірами у *Кривому Розі*. Гол. дзвін роботи майстра Франца Скопинського мав вагу 100 пуд. 1-й священик – от. Василь Панкеев, голова попечительської ради – Сисой Литовка.

В.ц. зруйновано у берез.–трав. 1934.

Дж.: ДАДО, Ф. 523, Оп. 1, С. 9, А. 161.

Літ.: "Херсонские епархиальные ведомости", 1908, № 18, с. 302; Те ж саме, № 23, с. 537.

Вознесенське намісництво – адм. тер. одиниця у Пд. Україні кін. 18 ст. Згідно з указом Катерини II від 27 січ. 1795 з частини Брацлавського намісництва, земель, які відійшли до Російської імперії згідно Яського мирного договору 1791 і 3-х повітів Катеринославського н. (*Херсонського*, Єллісаветградського і Новомиргородського) утворено Вознесенську губернію з центром у м. Новомиргород. 7 листоп. 1795 губернія перетворена у В.н., адм. центром якого стало м. Вознесенськ. Криворіжжя на той час знаходилося у складі Херсонського повіту. Згідно з указом імператора Павла I від 12 груд. 1796 В.н. ліквідовано, а частина його тер. (в т.ч. Херсонський повіт) увійшла до складу Новоросійської губернії.

Літ.: ЕІУ, т. 1, К., 2003, с. 601.

"Войково" – курган доби міді–бронзи, що знаходився біля однойменного села (нині промзона ПдГЗК). Досліджувався Л. Криловою у 1968. Висота 4 м, діаметр 40 м. Знайдено 22 поховання кін. 3-го – 2-го тис. до н.е. Найціннішим виявилось захоронення кемі-обинської культури (24 ст. до н.е.), здійснене у кам'яному ящику з розписом внутрішніх стін ялинковим орнаментом. У похованні 12, віднесеному до катакомбної культури (21 ст. до н.е.), знайдено кам'яну грушоподібну булаву, бронзовий наконечник списа, бронзове шило і 13 крем'яних вістрів стріл з виїмкою в основі.

Літ.: Мельник А.А. Кто мы?.. Кривой Рог, 2003, с. 86.

"Войково 1" – курган доби міді–бронзи, що знаходився біля с. Войково. Висота 1,5 м. У 1967 археолог Л.П. Крилова досліддила у ньому 18 поховань різних культур: 7 ямних, 6 катакомбних, 3 доби пізньої бронзи, 1 кіммерійське, 1 невизначене.

Для ямних поховань характерне скорчене положення на спині або боці, прямокутні камери з кам'яним переkritтям, поспілка вохрою. Інвентар представлений яйцеподібними горщиками і крем'яними вістрями дротиків. Катакомбні поховання знайдені в овальних камерах. Скелети витягнуті на

спині, мають сліди посипання вохрою. У похованні 18 череп носить сліди прижиттєвої трепанації в області потилиці. Інвентар представлений грушоподібною булавою.

Літ.: Мельник А.А. Кто мы?.. Кривой Рог, 2003, с. 86.

"Войково 2" – курганна група у складі 2-х насипів, яка досліджувалася у 1970 археологом Л.П. Криловою. У кургані 1 знайдено 2 кіммерійських поховання, здійснених у витягнуто-овальних ямах. Одне зруйновано у давнину, у 2-му померлий лежав витягнуто, головою на пн.

У кургані 2 досліджено 24 поховання: 6 ямних, 17 катакомбних, 1 доби бронзи. Ямні поховання мали прямокутну форму, переkritтя – з кам'яних плит. Померлі лежали скорчено на спині. У могилі № 7 знайдено срібні сережки на 1,5 оберти, ліпну посудину, щелепу кабана й кікла хижака.

Катакомбні захоронення здійснені в овальних камерах, кістяки лежали слабоскорчено на правому боці. Одне поховання парне, в ін. – троє померлих, ще в одному – п'ятеро. Останнє виявилось унікальним жертвоприношенням: 4 кістяка були розчленовані надвое, причому верхні частини двох скелетів лежали впоперек єдиного цілого скелета. У двох ін. грудні клітки знаходилися між ромбовидно укладеними ногами. Тут знайдено: кам'яна булава, бронзове шило, крем'яне вістря стріли.

У похованні 24 у камері відкрито розібрану парадну колісницю складної конструкції, в якій знаходився померлий у напівсидячому положенні. Його супроводжували: ліпний горщик, 2 бронзових шила і ніж, 2 срібні підвіски на 1,5 оберти, намисто з 300 черепашок.

У похованні 13 у вхідній ямі зафіксовано кістяк молодої жінки, направлений головою у камеру. На ній було намисто з 13 кістяних пронізок. У камері біля витягнутого на спині скелета лежало крем'яне вістря дротика, щелепа і кістки жеребчика.

Літ.: Мельник А.А. Кто мы?.. Кривой Рог, 2003, с. 88–89.

Волейбол – спортивна гра з м'ячем 2-х команд (по 6 чол. у кожній). На Криворіжжі В. набуває розповсюдження з 1927, коли на всіх великих рудн. сформувалися свої команди і організовується міська. Городські змагання стають регулярними. Найвідомішими у 1920-ті були команди торговельно-промислової шк., окружної парт. шк., окружного військомату і "Службовець", яка стала чемпіоном міста у 1927. Окружні змагання почали проводитися з верес. 1928. Округ було поділено на 6 кушів: Криворізький, Жовтневий, Ленінський, Нікопольський, Широківський і Долгінцевський. Про популярність В. серед населення Криворіжжя свідчить той факт, що у 1929 лише при радпартшк. було 11 команд. Місц. команди брали участь у чемпіонатах України. У 1929 у нас побували збірні Харкова, Дніпропетровська, Зінов'євська (Кіровоград), Херсону. Наші спортсмени їздили боротися до Одеси.

В період голоду 1932–33 активне спортивне життя на Криворіжжі припиняється. Участь у чемпіонатах Укр. відновилася з лип. 1933. У берез. 1934 у *Кривому Розі* пройшла обласна першість з В., у якій взяли участь команди з Запоріжжя (переможці чемпіонату), Кривого Рогу, Дніпропетровська і Кам'янського (Дніпродзержинськ). Чол. команда з Кривого Рогу посіла 4-е, а жін. – 3-є місце. Метою р-них змагань було виявлення кращих спортсменів для включення до складу міської команди. З 1936 проводяться міські і р-ні першості серед шкільних команд. У берез. 1937 відбулася перша міжміська зустріч школярів Кривий Ріг – Дніпропетровськ (виграли гості). Найбільших результатів у В. досягли спортсмени т-в "Динамо", "Здоров'я", "Буревісник", "Спартак", "Локомотив", *пед. ін-ту, гірничого технікуму*. За результатами р-ного турніру 1938 1-е місце вибороли чоловіча команда т-ва "Буревісник" і жіноча рудн. ім. *Артема*. У груд. 1938 відбувся 1-й міський бліц-турнір з В. Серед чоловічих команд чемпіоном став "Локомотив", серед жіночих – команда рудн. ім. *Леніна*. Серед шкільних команд 1-е місце посіла СШ № 8 (юнаки) і СШ рудн. *"Більшовик"* (дівчата). У 1939 найбільше В. команд було у т-ві "Руда" (40). З них найсильнішими вважалися спортсмени

гірничого технікуму, т-ту "Октябрьруд" і жіноча команда рудн. ім. К. Лібкнехта. За результатами бліц-турніру 1939 (груд.) першість завоювала команда т-ва "Спартак" (чол.) і т-ва "Знання" (жін.). У бліц-турнірі 1940 (5 груд.) чемпіонський титул здобули команди т-ва "Руда" (жін.) і пед. ін-ту (чол.). Переможці отримали перехідний міський приз "Герб СРСР". Останній передвоєнний бліц-турнір з В. відбувся 15 черв. 1941 на стадіоні шахтоуправління рудн. ім. Фрунзе. У ньому взяла участь 12 чол. і 12 жін. команд. Переможці отримали перехідний приз – бюст волейболіста.
Літ.: "Красный Горняк", 1927, 18 сент., 16 окт.; Там само, 1928, 17 трав., 29 трав., 18 верес.; "Червоний Гірник", 1929, 20 квіт., 23 серп.; Там само, 1934, 5 берез.; Там само, 1935, 19 верес.; Там само, 1936, 15 черв., 26 черв., 3 груд.; Там само, 1937, 21 січ., 23 берез.; Там само, 1938, 29 січ., 4 груд., 9 груд.; Там само, 1939, 10 січ., 3 лют.; Там само, 1939, 26 черв.; Там само, 1940, 7 груд.; Там само, 1941, 5 черв.

Волосний старшина, 1861–1919. Вибирався В. сходом на 3 роки і затверджувався земським начальником з числа 2-х рекомендованих кандидатів. До обов'язків В.с. входило: спостереження за поліцейським порядком у волості, сприяння у роботі відомчих органів (суду, акцизного нагляду, податкової інспекції тощо), збір і виконання рішень сходів і вирішення ряду станових селянських справ. В.с. мав право накладати штрафи на посадових осіб і селян (до 1 руб.) і заарештовувати на термін до 2-х діб. Земський начальник мав право заарештовувати В.с. на термін до 7 діб.

В.с. Криворізької волості у 1901 був Тимофій Максимович Статива, секретарем – Федір Дикий. У 1915 В.с. Веселотернівської волості був К.З. Бень, писарем – І.Л. Шнякін. У Лозуватській волості – А.А. Жучан та Й.Г. Піддубний.
Літ.: Катеринославский адрес-календарь за 1915 г. Екатеринослав, 1915, с. 342; БСЭ, в. 1, т. 12. М., 1928, с. 797.

Волосний суд, 1861–1917 - нижчий становий селянський с. у царській Росії, відособлений від сис-ми загал. с. В.с. у складі голови і 3-х суддів розглядав цивільні і кримінальні справи (найбільш поширені в житті селян). Створено у 1861. У 1889 затверджено "Тимчасові правила про волосний суд". Судді В.с. вибиралися повітовим з'їздом. Ліквідовано у 1917.

З 1 січ. 1914 в Херсонській і Катеринославській губерніях введено реформований місц. с.: зменшено підсудність с. (позиви на рухомість не більше 100 руб., замість 300), сільс. т-вам дозволено самим обирати суддів (раніше обирали кандидатів), створено особливий верхній сільс. с., де можна було скажити рішення В.с. Нагляд за В.с. покладався на мирового суддю та мировий з'їзд.

У 1915 головою Веселотернівського В.с. був Олексій Андрійович Литвиненко, секретарем – Спиридон Тимофійович Кучерявенко. У Лозуватському В.с. головою був Семен Петрович Остапенко, секретарем – Іван Митрофанович Тимофіїв.

Літ.: Деловой и коммерческий Кривой Рог. Кременчуг, 1914, с. 83–84; БСЭ, в. 3, т. 5, с. 328; Катеринославский адрес-календарь за 1915 г. Екатеринослав, 1915, с. 343.

Волосний сход – орган місц. селянського станового управління у дореволюційній Росії, відособлений від сис-ми загал. судів. Діяв у період з 1861 по 1919. В.с. складався з представників поселень (по 1 на 10 дворів) і всіх посадових осіб волості. В.с. збирався 2–3 рази на рік з відома земського начальника. До повноважень В.с. входили вибори посадових осіб волості, кандидатів у гласні повітового земства, уповноважених по вибору до

Представники селян на волосному сході, 1917

Державної Думи тощо, а також розкладка волосних зборів і повинностей та деякі заходи по благоустрою і адмініструванню.

Літ.: БСЭ, т. 12. М., 1928, с. 796–797.

Волосні виконавчі комітети Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, 1918–23. Створені на підставі постанови Тимчасового робітничо-селянського уряду Укр. "Про орг-цію місц. органів Радянської влади і порядку управління" від 8 лют. 1919 як в. органи В. з'їзду Рад. В межах волості були вищою владою в період між з'їздами і безпосередньо підпорядковувалися *повітвиконкому*. Перестали діяти у 1923 у зв'язку з адм. реформою.

Виконували директиви Всеукр. ревкому про землю (5 лют. 1920) і про продподаток (1921). Проводили заходи по укріпленню рад. влади на селі та по переходу від продрозверстки до продподатку. Займалися питаннями передачі землі у відання земельних к., ревізіцією "хлібних лишків" та ін. продуктів харчування у "куркулів" і спекулянтів, боротьбою з саботажем "контрреволюційних елементів", створенням в. і сільських податкових комісій. Сприяли орг-ції комун, проведенню колективного обробітку посівних угідь, роботі комісії допомоги жертвам контрреволюції. Важливим напрямком діяльності була боротьба з селянським повстанським рухом. З цієї метою на місцях створювалися збройні загони з *бідноти*. Проводили місц. безпартійні конференції, загал. збори селян, *КНС*. Узгоджували дії з волосними і сільськими ревкомами. Вирішували питання відкриття дитячих будинків, розвитку народної освіти, культурно-просвітницької роботи на селі, збору податків, введення єдиного сільгосподатку. Займалися орг-цією продуктової допомоги бійцям Червоної армії і робітникам промислових підприємств. Проводили заходи по боротьбі з голодом 1921–23. Вели облік чисельності населення у волості, к-ті посівної площі та домашніх тварин. Контролювали проведення весняних кампаній, виборів. Складали відомості про збитки, нанесені австро-нім. "окупантами" та петлюрівцями (1921). Слідкували за ходом продрозверстки.

Кількісний склад В.в.к. коливався таким чином: згідно Конституції 1918 – 10 осіб, за Положенням 1920 – скорочено у малих волостях до 3-х, а в більших – до 7 осіб, за Положенням 1922 – для всіх волостей 3 особи. Робочий апарат у 1922 складався із загал. канцелярії, що розподілялась на кілька підрозділів (земельний, військовий, загал. тощо) і фінансово-податкову частину. Загал. кер-во належало голові, який у проміжках між засіданнями міг самостійно приймати рішення від імені В.в.к., з подальшою доповіддю на найближчому засіданні. Секретар міг не бути членом В.в.к. Взаємовідношення з низкою відомчих органів, які паралельно вели рад. роботу у волості, були досить складними, а часто і конфліктними, бо не були чітко врегульованими законодавчо.

У 1920 практично у всіх волостях *Криворізького повіту* виконками складалися з безпартійних селян. Відмічалось, що найкраще працюють В.в.к. *Інгулецької, Широківської, Миколаївської, Шестеряньської, Високопільської і Грушевської волостей*. У випадках, коли В.в.к. погано виконували продподаток, вони розпускалися і призначалися перевибори. На поч. 1923 до В.в.к. Криворізького повіту було вибрано 133 особи, з яких 60 були членами КП(б)У. Перед ліквідацією повіту в лют. 1923 у В.в.к. нараховувалося 122 члени (в т.ч. 1 жін.). З них членами КП(б)У були 62, безпартійними – 60. З голів В.в.к. найбільш відомий Іван Іванович Литвиненко (Веселі Терни), який був одним із керівників визвольних змагань у Криворізькому повіті.

Дж.: УДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 228, А. 118; ДАДО, Ф. 1, Оп. 1, С. 437, А. 43; Там само, С. 872, А. 8;

Літ.: Радянське буд-во України. К., 1967, с. 354.

Волосні земства. За Тимчасовим положенням від 21 трав. 1917 В.з. мали такий склад: 1) волосні земські збори, члени яких – гласні – обиралися на 3 роки на основі загал. рівного голосування, при віковому цензі: для виборців – 20 років, для тих, кого обирали – 21 рік; 2) В.з. управа, яка обиралася на 3 роки і очолювалася головою, що мав значні повноваження

стосовно особистого керування. В.з підпорядковувалися повітовому з., а також спеціальному судовому органу і губернському урядовому комісару, який мав право на ревізію з. діловодства і опротестування постанов. Вибори, проведені на Криворіжжі у серп.–верес. 1917, виправдали сподівання Тимчасового уряду, зосередивши у В.з. інтелігентську верхівку сіл, заможних селян, дувіництво. Депутати В.з., в основному, стояли на позиціях есерів, соціал-демократів, кадетів.

У *Криворізькій волості* В.з. розпочало роботу 20 серп. 1917. 23 верес. створено Верхньодніпровську повітову з. управу з 37 осіб на чолі з Н.Т. Гришком (соціаліст-революціонер). До її складу ввійшов селянин з *Веселих Тернів* А.О. Литвиненко. Повітове з. нараховувало 63 депутати. Відкриття Веселотернівського В.з. відбулося 27 верес. 1917. Головою обрано П.Ф.Кравченка, гласними – П.Є. Вінка, М.В. Клименка, М.В. Шкарбуна, М.В. Яічного, кандидатами – І.Д. Каменева, О.Ф. Михайленка, М.І. Скидана. Гласних (депутатів) нараховувалось 39 осіб.

Лозуватське з. своє 1-е засідання провело 5 жовт. 1917. Головою з. управи обрано М.Х. Левченка, членами – П. Приймака, Р. Дудку, І. Свириденка, М. Тарана.

У лют. 1918 В.з. були розпущені більшовиками, а на поч. квіт. знову відновили свою роботу. Повторно розпущені у лют. 1919.

Літ.: «Известия Криворожского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов», 1917, № 16, авг.; «Народная жизнь», 1917, 10 сент.; «Верхнеднепровская народная газ.», 1917, 22 сент., 27 окт., 3 нояб., 21 нояб.; «Верхньодніпровське життя», 1918, 22 квіт., 7 трав.

Волосні з'їзди Рад, 1918–23. Орг-ція рад. влади у волостях після Жовтн. перевороту зіткнулася з великими труднощами через наявність волосних земств, які продовжували ефективно працювати. Великий авторитет мали есери. Там, де земства були слабкі, їх вдавалося замінити Волсовделом. Але виконками знову потрапляли під контроль есерів та заможної верхівки селянства. Цей вплив був зламаний лише на поч. 1919 створенням *комітетів бідноти* (волкомбеди), які отримали більші права і стали фактичною владою на селі. На поч. існування рад. влади В.з.Р. проходили часто як спроба витіснити собою волосні сходи і волосні земські збори. Згідно з Конституцією РРСФР В.з. скликалися не рідше одного разу на місяць при нормі 1 депутат від 10 чл. сільради. А оскільки чл. сільради обирався 1 на 100 чол. населення, то на В.з. 1 депутат представляв 1 тис. чол. н. Згодом, (з груд. 1919), представництво змінилося - 1 депутат від 100 мешканців, причому посилати депутатів на В.з. почали Ради рудн. селищ. Інтервал проведення В.з.Р. було збільшено до 3-х місяців. Згідно з Положенням від 18 берез. 1920 термін повноважень волвиконкому вже був 6 місяців, відповідно змінилися і терміни скликання В.з.Р. Положення 1922 ще дужче зменшило роль В.з.Р. (1 раз на рік при нормі 1 делегат на 2 тис. населення). Про компетенцію В.з.Р. у Положенні нічого сказано не було, лише констатувалося, що вони є «вищим органом влади на території волості». У період воєнного комунізму та поч. непу роль В.з.Р. зводилася до виборів ВВК і делегатів на повітові з.Р., обговорення доповідей про міжнародний та внутрішній стан, про роботу волвиконкомів. У зв'язку з адм. реформою 1923 скликання В.з.Р. припинилися.

Дж.: Державний архів Дніпропетровської області. Дніпропетровськ, 1987, с. 32.
Літ.: БСЗ, в. 1, т. 12, с. 798–799;

Волосні комітети (волком) ВКП(б). Парт. орг-ції у селах будувалися по тер. ознаці. Парт. ячейки сіл об'єднувалися під керівном В.к., що знаходився у В. центрі. Парт. осередки з-дів і ф-к, що розташовувалися на тер. волості, знаходилися під загал. кер-вом В.к. Вибірались на загал. В. парт. зборах або на В. конференціях і були вищим парт. керівним органом на тер. волості між суміжними конференціями. Коло завдань і обов'язків В.к. визначалося статутом ВКП(б), у якому говорилося: «волосний комітет направляє і керує роботою всіх орг-цій, що входять до складу волостей, веде реєстрацію всіх членів партії, організує розподіл літератури, устроює мітинги,

лекції тощо, створює нові ячейки і рекомендує їх на затвердження повітового (окружного) комітету, завідує партійною касою, надає звіт про свою діяльність один раз на місяць до повітового комітету і направляє роботу волосного виконкому через партійну фракцію». Фактично В.к. керував діяльністю селянських громад, кооперації, комітетів селянської взаємодопомоги, роботою культурно-просвітницьких орг-цій, що діяли на тер. волості «в інтересах соціалістичної перебудови села» в її специфічному більшовицькому розумінні.

Літ.: БСЗ, в. 1, т. 12, ст.8.

Волосні комітети (волкоми) ВЛКСМ – виборчі керівні органи комсомольських орг-цій на тер. волостей від конференції до конференції. Комсомольські орг-ції на селі, (як і парт.) орг-цією будувалися по територіальній ознаці (первинні орг-ції створювалися по селах). У волостях, де нараховувалося 3 і більше сільських осередків, на волосних зборах або конференціях обирався В.к. До його завдань входило кер-во всіма орг-ціями ВЛКСМ, що знаходилися у даній волості, створення нових первинних орг-цій і подання їх на затвердження до повітового к., представництво в парт., рад., проф. та ін. громадських орг-ціях волості, надання звіту про свою діяльність до повітового комітету.

Літ.: БСЗ, в. 1, т. 12, ст.8.

Волосні правління. Створено у зв'язку з проведенням реформи землеволодіння держ. селян у 1837 і підлягали Палаті держ. майна. За положенням від 19 лют. 1861 стали адм. одиницею станового селянського управління, з 1874 знаходилися у віданні повітового по селянських справах присутствія, а з 1889 стали підлягати земським дільничним начальникам. До обов'язків В.п. входило: видача паспортів, земське добровільне і обов'язкове страхування від вогню, складання призовних списків по військової повинності, участь у наборі новобранців, справи нотаріального характеру (засвідчування договорів і угод), поштові операції, опікунська справа, збір податків, нагляд за відбуванням натуральних повинностей, охорона порядку у громадських місцях, безпека осіб і майна від злочинних дій, прийняття першочергових заходів для відновлення порядку, порушеної тиші, безпеки, розпорядження при надзвичайних ситуаціях (пожежах, повеннях, епідеміях, епізоотіях), нагляд за належним утриманням доріг, мостів, перевозів, проведення зізнань, нагляд за правильністю торгівлі, виконанням всіх законних вимог влади, за відповідністю мір і вагів, за дотриманням правил торгівлі спиртними напоями, облік запасних військовозобов'язаних і ополчення.

В.п. складалося з В. старшини, всіх сільс. старост і виборних, збірників податків. Закон передбачав дорадчий характер В.п., яке лише по деяких питаннях (використання коштів, затвердження деяких вироків сільс. т-в) могло виносити постанови, але фактично ці питання вирішувалися В. старшиною та В. писарем, які служили за наймом, але відігравали велику роль у волості. Така сис-ма управління селянством, яке складало 85 % населення, визивала незадоволення у ліберальної частини дворянства і буржуазії, звідки і чисельні проекти всестанової волості, дрібної земської одиниці, які, не дивлячись на різноманітні ценові обмеження, ніяк не могли пройти в Держ. Думі. Після лютневої революції 1917 буржуазно-дворянські ліберальні кола, в першу чергу в області місц. самоврядування, створили В. земства. В.п. ліквідовано у 1919.

Дж.: ДАДО, Ф. 54, Оп. 1, С. 37, А. 93;

Літ.: Доклад Херсонской уездной управы о деятельности по снижению волосных сборов. Херсон, 1902, с. 17; БСЗ, т. 12. М., 1928, с. 795–796.

Волосні ячейки (волячейка) – громадськ. парт. орг-ції, яким повітові комітети партії доручали виконання обов'язків В. парт. орг-цій. Згідно зі статутом ВКП(б) у волостях, де по селах нараховувалося менше 3-х ячеек, волосний комітет партії не створювався; повітовий комітет міг доручити В.я. виконання обов'язків В. орг-ції. Там, де волкоми існували,

В.я. підлягала нарівні з ячейками сіл волкому ВКП(б). Такі ж орг-ційні форми розповсюджувалися і на В.я. ЛКСМ.
Літ.: БСЭ, в. 1, т. 12, ст. 8.

Волості Криворіжжя. Суч. Кривбас знаходиться в межах таких колиш. В.:

Херсонський повіт – Криворізька, Миколаївська I, Шестерянська, Широкивська;

Олександрійський повіт – Мушківська, Софіїгейківська;

Верхньодніпровський повіт – Веселотернівська, Лозуватська.

Збори на надільні селянські землі складали бл. 1 крб. з десятини, (з них 56 коп. – викупні платежі, 44 – мирські збори), а на дворянські землі – лише 3,2 коп. (1899). Характер волосних витрат на 1897 в середньому складав (у %):

1. Утримання волосних посадових осіб і службовців – 53,0;

2. Буд-во і ремонт споруд волосних правлінь, сторожа, коні, канцелярські витрати – 33,2;

3. Витрати по управлінню і веденню громадських справ – 0,46;

4. Забезпечення громадської безпеки (поліція, десятники тощо) – 5,2;

5. На освіту, медицину, хлібні склади, дороги, пожежну безпеку тощо – 9,4.

У 1897 *Криворізька В.* мала пл. 36,32 тис. дес., з яких надільна земля складала 21,6 тис. дес. Волосні витрати склали 3 440 крб. Миколаївська I мала пл. 35 тис. дес., з них надільної 5,4 тис. дес., інша земля складала 84,6 %, волосні збори – 1 381 крб. Широкивська мала пл. 50,5 тис. дес., надільної землі було 37,4 тис. дес., ін. землі – 25,9 %, волосні витрати – 2 947 крб.

26 лют. 1919 створено *Криворізький повіт*, який складали 34 В.: Архангельська, Братолобівська, Боківська, Гурівська, Богоблагодатна, Базувцька, Веселотернівська, Високопільська, Грушівська, Жовтянська, Зеленівська, Излучиста, Інгулецька, Костромська, Кам'янська, Корсунівська, Криворізька, Казанківська, Лозуватська, Мар'їнська, Мар'янівська, Михайлівська, Миколаївська I, Новомиколаївська, Ордовасилівська, Петровська, Покровська, П'ятихатська, Саксаганська, Софіївська, Федорівська, Шестерянська, Широкивська.

4 серп. 1920 Наркомвнуправ постановив перейменувати Криворізьку В. на Новокриворізьку з перенесенням центру В. у село Новий Кривий Ріг. Постановою ВУЦВК від 12 жовт. 1921 Архангельську В. за виключанням сіл Іванівки і Миколаївки передано до складу Миколаївської губернії. 12 листоп. 1922 з'їзд Рад Михайлівської В. вирішив перейменувати В. на ім. Раковського.

Дж.: ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 488, А. 99; Доклад ХУЗУ о деятельности по снижению волосных сборов. Херсон, 1902, с. 14–17, 21–25; СУ УССР, 1921, ст. 136.

Літ.: «Рудничный рабочий», 1922, 12 нояб.

Волость – дрібна адм.-тер. одиниця, складова частина повіту, через яку здійснювалось управління *державними селянами та удільними селянами*. За правління імператриці Катерини II у волосне управління введено часткове самоврядування у вигляді виборних волосних старшин та голів. За положенням 1838, яке реформувало управління держ. селянами, передавши їх у відання Палати держ. маєтностей, ін-т виборного волосного голови доповнено волосним сходом (один представник від 20 дворів) та волосним правлінням. Згідно з положенням 1861 В. – адм.-тер. одиниця, що об'єднує групу сільс. громад, орган станового селянського правління та самоврядування, юрисдикція якого поширюється на все селянське населення. Держ. нагляд за станом справ у В. здійснювали *мирові посередники*, з 1874 – повітові у селянських справах «присутствія», з 1889 – земські та селянські начальники. [Органи волосного управління: *волосний сход, волосне правління та волосний старшина*]. Відповідно з тимчасовим Положенням від 21 трав. 1917 В. – дрібна земська одиниця (див. *Волосне земство*). За доби укр. революції (1917–20) В. існувала як самоуправна одиниця. Більшовики

на противагу волосним земствам проводили *волосні з'їзди* ради селянських та батрацьких депутатів, створювали волосні ради депутатів та *волосні виконкоми*, а також волосні *комітети бідноти*, згодом *КНС*. В УСРР В. як адм.-тер. одиницю, згідно з адм. реформою 7 берез. 1923, було замінено р-нами. У Криворізькому окрузі замість 34 В. створено 14 р-нів.
Літ.: ЕІУ, т. 1. К., 2003, с. 624.

Ворошилова імені шахта (колиш. рудник «Саксаганський»). Похила шахта глибиною 150 м, гирло з дна кар'єру закріплено цеглою, а на глибині – без кріплення. Підйомник для 2-х клітей на 2 вагонетки з противагою. Копер дерев'яний, з прилягаючими до нього естакадами, що вели на вантажну платформу і по ній до під'їзної залізничної колії на ст. Мудрьона. Паровий підйомник потужністю 50 к.с. з 3-ма котлами. Продуктивність ш. у 1913 складала 149 тис. т руди на рік. Було споруджено будівлі рудничної контори, магазину, кузні і механічної майстерні. Збудовано також 2 казарми на 180 робітників, баня на 20 осіб. Для службовців і сімейних робітників було 9 будинків на 32 сім'ї.

На підземний видобуток перейшли у 1907. Споч. застосовувалася сис-ма «ортів» і ярусна (суцільна виїмка по простиранню). У кін. трав. 1908 під час 4-годинної зливи підземні виробітки затопило і мул вичищали протягом 4-х місяців.

Дж.: НА КІКМ, КДФ. 16568, 15-6. Глебин І.П. Краткая история рудн. им. Дзержинского.

Вохра – окис заліза жовтого або червоного кольору. Широко розповсюджена на Криворіжжі і була відома ще за часів пізнього палеоліту (розпис печери Гайдамацька у Дубовій балці). В. знайшла широке застосування у практиці поховального обряду у 3–2 тис. до н.е. У регіоні червоною В. розписували внутрішні стінки кам'яних ящиків представники *кеміобинської культури*, посипали дно поховальних камер і тіла померлих, розмальовували одяг і тіла, а можливо використовували В. при татуїровці. Зафіксовано випадки малюнків на дні поховальних камер («стопи катакомбників») розмальовування черепів, виготовлення циліндрів, куль, речей для поховального обряду. Застосовували В. для розмальовування кераміки і кам'яних виробів (стел, сокир).

Великі поклади В., що виходили у давнину на денну поверхню, були розташовані у р-ні суч. сел. Карнаватка і у балці Червона.

Літ.: Мельник А.А. Кто мы?.. Кривой Рог, 2003.

Врангеля наступ на Криворізький повіт. У кін. черв. 1920 у зв'язку з наступом П. Врангеля Криворізький повіт оголошено на осадному стані. По місту та рудн. розпочато мобілізацію до Червоної армії і вербування добровольців, яких відразу відправляли на фронт. З лип. по листоп. 1920 на Криворіжжі мобілізовано понад 3 тис. осіб, у т.ч. 150 комуністів і комсомольців. 4 серп. 1920 створено повітовий *ревком* у складі К. Міхна, Некрасова і Далінкевича для орг-ції опору та боротьби з чисельними повстанськими загонами. У сер. серп. Криворіжжя ввійшло до прифронтової смуги. Частина Першої кінної армії, які прибували з польського фронту, відразу ж відправляли на передову, яка знаходилась на тер. суч. Апостолівського р-ну.

10 жовт. над містом з'явився врангелівський літак, який скинув листівку із закликом про орг-цію повстання проти рад. влади. Ревком у відповідь оголосив, що за заклики до повстання проти влади вводять

П. Врангель віддає наказ про форсування Дніпра в напрямку суч. Апостолівського р-ну

ся смертна кара, а за відмову приймати рад. гроші – арешт. Наростала паніка і 17 жовт. прийнято постанову про розпуск міської парт. орг-ції. Для вербування до Червоної армії нових бійців на село і рудн. направлено до сотні агітаторів, які за два тижні набрали бл. 700 робітників і 500 незаможників. Парт.-рад. апарат евакуювався на ст. П'ятихатки. На Криворіжжя прибули підрозділи 51-ї стрілецької д-зії, які відкинули врангелівців за Дніпро. Безпосередня загроза місту і повіту була ліквідована. Під час бойових дій гол. шпиталь знаходився у приміщенні ст. *Долгінцево*.
Дж.: ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 20, С. 236, А. 91–92; КІКМ, КП 27749, А. 224–229, Пахомов А.Г. Из истории пролетарской революции и гражданской войны на Криворожье. Рукопис.

Врожайність – середній рівень врожаїв с-г культур за певний період часу з одиниці площі.

Залежно від поставленого завдання, розрізняють біологічну, польову і фактичну В. На формування В. основної продукції (зерно, корені, бульби, плоди) і побічної (солома, стебла, гичка, бадилля) впливають різні фактори навколишнього середовища: кліматичні, ґрунтові, соціально-орг-ційні. Про суттєву дію природних факторів на В. вказують дані, наведені в таб. 1, коли її величина в суміжних роках могла досягати амплітуди 3–5 разів.

В умовах колгоспно–радгоспної сис-ми основною перепоною у зростанні В. була незацікавленість виконавців у результатах своєї роботи, зрівнялівка і невисока оплата праці. Не дивлячись на соціальні недоліки, на 1940-й В. на Криворіжжі значно піднялася порівняно з поч. 1930-х, завдяки застосуванню передових методів агротехніки, внесенню мінеральних добрив, правильній сівозміні тощо. Але, на думку спеціалістів, реальний врожай міг би бути у 2–3 рази вищим, ніж той, якого було досягнуто на той час.

Середня В. основних культур Криворіжжя за 1880–1924, 1932, 1940 (до 1901 – пуд./дес., з 1902 – в ц/га):

Таб. 1

Культура	1880	1882	1884	1886	1888	1890
Жито озиме	7,6	12,5	18,2	19,8	46,0	20,5
Пшениця озима	9,8	23,8	16,1	26,7	57,6	27,6
Пшениця яра	7,9	12,2	22,0	18,5	38,6	15,8
Ячмінь	12,7	15,8	28,5	24,8	40,5	24,6
Овес	9,6	12,5	40,9	21,3	40,8	18,6
Просо	10,9	4,4	26,2	22,1	30,5	13,4
Кукурудза	1,9	12,1	55,7	51,8	31,2	38,4
Льон і коноплі	12,7	5,7	–	–	11,4	11,2
Горох і чечевиця	16,5	32,8	32,8	25,2	30,0	19,0

(продовження)

Культура	1892	1894	1896	1898	1900	1901
Жито озиме	16,7	57,2	26,9	28,5	25,3	41,1
Пшениця озима	20,3	43,7	18,0	23,4	18,9	44,1
Пшениця яра	48,2	48,8	27,9	37,9	14,5	30,4
Ячмінь	62,2	61,1	38,5	46,2	19,0	42,0
Овес	53,4	37,3	36,8	54,2	18,2	31,1
Просо	60,2	29,2	31,0	36,1	4,4	33,4
Кукурудза	97,1	151,4	74,0	72,7	10,4	57,3
Льон	22,5	50,4	32,0	31,9	7,1	19,8
Коноплі	–	20,0	15,6	11,3	3,1	47,0
Горох	–	25,0	25,5	26,9	8,8	26,9
Чечевиця	–	25,0	–	24,0	10,;	22,7
Квасоля	–	25,0	–	33,2	10,1	29,8
Суріпка	–	–	27,3	26,2	4,4	25,4
Картопля	200,0	200,1	86,1	130,1	46,0	118,0

(продовження)

Культура	1902	1903	1904	1905	1906	1907
Жито озиме	10,7	4,6	3,8	4,6	6,1	5,0
Пшениця озима	12,4	4,5	4,9	4,8	7,8	4,7
Пшениця яра	7,9	5,7	6,1	5,9	4,3	4,5
Ячмінь	9,5	7,2	6,3	7,5	7,8	6,7
Овес	7,0	7,1	5,7	7,2	5,9	6,8
Просо	6,5	4,6	1,4	7,1	6,5	3,9

(продовження)

Культура	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Жито озиме	2,3	4,2	8,7	4,4	7,7	8,0

Пшениця озима	3,0	4,1	9,0	5,2	5,7	8,5
Пшениця яра	5,6	6,6	6,0	3,8	3,8	6,3
Ячмінь	6,1	8,0	9,2	7,1	6,9	8,4
Овес	6,0	7,9	10,0	6,7	7,5	8,6
Просо	6,4	3,5	8,1	3,2	6,6	6,0

(продовження)

Культура	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Жито озиме	6,5	9,1	7,8	5,8	5,8	6,3
Пшениця озима	8,2	10,8	10,6	6,8	6,7	6,1
Пшениця яра	2,6	4,6	3,9	4,5	2,3	4,1
Ячмінь	4,9	6,8	7,2	6,1	2,6	7,8
Овес	6,4	7,4	9,5	6,4	3,8	7,6
Просо	5,6	5,5	–	7,0	6,4	6,1

(продовження)

Культура	1920	1921	1922	1923	1924	1932	1940
Жито озиме	1,9	0,7	3,3	7,2	2,7	6,7	12,8
Пшениця озима	2,2	0,9	2,0	8,0	3,1	8,4	12,1
Пшениця яра	3,4	0,8	5,1	2,9	3,1	5,0	10,7
Ячмінь	3,9	0,4	6,9	3,0	2,3	4,7	14,2
Овес	4,5	0,4	7,2	2,3	1,9	6,3	11,2
Просо	3,3	0,7	5,7	1,8	5,8	6,9	7,8
Кукурудза	–	–	–	–	–	1,6	8,9
Квасоля	–	–	–	–	–	7,8	9,4

Дж.: Херсонская губерния. Свод цифровых данных. В. I. Население и сельское хозяйство. Херсон, 1910, с. 116–119; СТЭО Херсонского уезда за 1913 г. Херсон, 1914, Дод. с. 039; Статистический сборник Екатеринославской губернии. 1925. Екатеринослав, 1925, с. 220–223; ЦДАГОУ, Ф. 1, оп. 20, С. 5368, А. 41.

Всеробітземліс – Всеукраїнський комітет Всесоюзної професійної спілки сільськогосподарчих і лісових робітників (ВУК СГЛР). З 1926 – профспілка с-г і лісових робітників, а з жовт. 1930 – профспілка с-г робітників. Орг-ція об'єднувала пролетарських і напівпролетарських верстви населення (наймитів, робітників радгоспів, лісництв, земельних та лісових установ, а пізніше – МТС) та фахівців сільс. та лісового г-ва. Мета – всебічне залучення робітників та спеціалістів до соц. реконструкції сільс. г-ва. Після приєднання до В. профспілки цукровиків (1931) стала єдиною спілкою працівників сільс. г-ва. У 1932 розукрупнена на галузеві спілки робітників землеробських радгоспів і тваринницьких радгоспів, цукрової пром-ті, МТС і наймитів.

Криворізьке відділення існувало з кін. 1920, як осередок Південного бюро ЦК В. Криворізька філія Укрбюро ЦК В. існувала з 1923. Гол. завдання – кооперування і колективізація батрацтва, проведення “Дня колективізації і врожаю”, мобілізація членів спілки на село в рахунок 25-тисячників, боротьба з “куркульством”, участь у с-г виставках, проведення с-г кампаній, охорона праці, впровадження наукової орг-ції праці, технавчання, орг-ція соц. змагання. У кін. 1922 повітова спілка нараховувала 509 чоловіків, 162 жінки, в т.ч. 40 підлітків. На повітовому з'їзді В. 3 листоп. 1922 обрано керівні органи. 5 лют. 1923 створено комісію по переереєстрації чл. В. Криворізька міська орг-ція В. у кін. 1926 нараховувала 129 чол. і 80 жін., з них 109 робітників і 100 службовців. На 1 січ. 1926 окружна спілка В. складалась з 3 146 чл., у квіт. 1927 – з 793, на верес. 1930 – бл. 5 тис. Криворізьку окружну спілку В. розформовано наприкін. 1930.

Дж.: ДАДО, Ф. Р3225, Оп. 1, С. 13, А. 3; Там само, Ф. 1, Оп. 1, С. 872, А. 25; Там само, С. 892, А. 45 зв., 162; ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 3, С. 3402, А. 36; Літ.: Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов. Кривой Рог, 1927, с. 6; “Червоний Гірник”, 1930, 16 верес.; Центральный державный архив Жовтневої революції і соціалістичного буд-ва УРСР. Х., 1960, с. 510–511.

Всеросійської професійної спілки робітників-металістів відділення Крайового бюро. У 1917 у Харкові створено Донецько-Криворізьке обласне бюро В.п.с.р.м., яке об'єднало профорг-ції м. Харківської і Катеринославської губерній, Донбасу і Кривого Рогу. 4 верес. 1917 на обласній конференції створено обласну екон. раду, до компетенції якої входило регулювання пром-ті, розподіл палива, робочих ресурсів і їх раціональне використання. Без рішення екон. ради не можна було закривати з-ди. У жовт. 1917 узгод-

жувальна комісія з представників пром-ті та профспілка м. Донецько-Криворізького басейну вели переговори по тексту колективного договору. У груд. проведено обстеження місц. металургійних з-дів, здійснено облік безробітних. Профспілка металістів звернулася до РНК з вимогою оголосити всі ф-ки і з-ди держ. власністю. У квіт. 1918 В.п.с.р.м. ліквідовано. У трав. 1918 у Харкові створено К. (Укр.) В.п.с.р.м. С.р.м. і службовців об'єднані в єдину с. "Металіст". У лип. 1918 місц. в.с. затвердило новий устав, згідно з яким до спілки почали приймати осіб, яким виповнилося 16 років (раніше – з 21). Орг-но збір коштів на допомогу робітникам Юзівського з-ду. К.б. здійснювало координацію страйкового руху, надавало допомогу безробітним, контролювало оплату праці тощо. У берез. 1919 замість Крайового орг-но Південне б. Центрального комітету В.п.с.р.м.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 2699, Оп. 1, С. 1, А. 2, 34, 52, 57; Там само, С. 2, А. 1, 6, 15, 20, 23, 28, 34.

Всесоюзного державного об'єднання металургійної, залізорудної і марганцевої промисловості "Сталь" представництво у Кривому Розі.

В.о. "С". орг-но у Москві за постановою Президії ВРНГ СРСР від 12 січ. 1930. З 1 січ. 1931 переведено до Харкова. Споч. підпорядковувалося ВРНГ СРСР, потім – Наркомважпрому СРСР. Ліквідовано 9 квіт. 1937 згідно з постановою Наркомважпрому СРСР від 29 груд. 1936.

Криворіжжя входило у сферу діяльності об'єднання "Дні-просталь". До обов'язків входило:

- забезпечення КМЗ вогнетривкою глиною, формовочним піском і кварцитом;
 - планування, регулювання вир-ва і реалізація продукції;
 - буд-во КМЗ;
 - орг-ція робіт по винахідництву, підготовка кадрів, розподіл молодих фахівців;
 - розробка п'ятирічних планів КМЗ, планів потреби робочої сили, планів капітальних робіт на з-ді, рудн. і кар'єрах;
 - орг-ція раціоналізаторської роботи, контролю за якістю продукції;
 - буд-во приміщень для фабрично-з-дських уч-щ;
 - контроль якості капітального буд-ва, добротної будівельних матеріалів;
 - закупка за кордоном техн. обладнання та мехн., залучення до буд-ва закордонних фірм;
 - поліпшення конструкції мартенівських печей;
 - впровадження у вир-во результатів дослідних робіт.
- Дж.: ЦДАВОВУ, Оп. 1–2 фонду 1281.

Всесоюзного товариства колишніх політкаторжан і засланих поселенців Криворізький осередок. Створено у берез. 1922. До завдань входило: збір, зберігання та публікація документів, що розповідали про важке життя осіб, відправлених царською владою у заслання та засуджених до каторжних робіт, надання взаємодопомоги чл. т-ва, орг-ція роботи клубу, читальні, б-ки, проведення зборів учасників подій 1905–07 та зборів членів т-ва, створення історико-революційної комісії та звітність про її роботу, ведення особистих справ к.п. і з.п. Головою у Кр.Р. у 1920-ті був Іван Павлович Юхневич. Осередок ліквідовано у 1935.

Дж.: КІКМ, КДФ 8615, А. 5;
Літ.: Государственный архив Днепропетровской области. Путеводитель. К., 1987, с. 201.

Всесоюзної лєнінської комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ) Криворізька орг-ція, до 1924 – Російська КСМ, до 1926 – Російська ЛКСМ, до 1991 – ВЛКСМ – громадська політично-молодіжна орг-ція, філія КПРС, важлива складова к. режиму. Гол. завдання – виховання м. у к. дусі, підготовка кадрів для ВКП(б).

Орг-ційні збори К.о., в яких взяли участь 40 осіб, відбулися 15 черв. 1919. Ініціатором їх проведення були Казаков і Галінський, які з цією метою приїхали з Катеринослава. На зборах до К.о. вступило 15 осіб. Секретарем обрали Семена Грінгута. К.о. проіснувала до кін. лип. Більшість чл. було

мобілізовано до лав Червоної армії. Після відновлення рад. влади, 5 лют. 1920 обрано міський комітет КСМУ, а у квіт. створено орг-цію "Друзі комсомолу", куди входили підлітки 10–14 років. У 1-й пол. 1920 утворено місц. орг-ції, а в сер. року – повітове бюро, яке об'єднало 6 рудн. і 4 сільс. осередки. Чл. бюро обрано: Савіна, Зеленського, Мусієнка, Грузова, Пину, секретарем – Шварцштейна. 16 верес. проведено 1-у комсомольсько-безпартійну конференцію м. Протягом року до орг-ції вступило 60 осіб.

На повітовому з'їзді (18 серп. 1921) прийнято рішення про створення ударних осередків КСМ по відновленню пром-ті та про орг-цію політгуртків. На поч. року орг-ція нараховувала 300 чл., в кін. – 240, на лютий 1922 – 287 об'єднаних у 19 осередків. У квіт. обрано Криворізький повітовий комітет з 5 робітників, 4 селян і 3 службовців. Тоді ж створено Залізорудний райком комсомолу. З форм роботи в практику введено тижневики зближення з партією, мобілізацію на службу до флоту, шефство над 3-м Криворізьким полком Червоного козацтва, перевірку умов праці підлітків. На 3-й міській конференції (1 груд. 1921) обрано новий повітовий комітет у складі: Бабушкін, Бєднов, Савін (секретар), Мєловський, Дольніков, Голдовський, Андрюшева, Шварцштейн, Дєєв.

У 1923 з 287 чл. виключено 44, гол. чин. за приховання соціального походження. Повітовий комітет складався з Бабушкіна (секретар з серп. 1923), Савіна, Мусієнка, Мєлова, Чудної, Лебідя, Правицького, Марченка. У серп. орг-но клуб з гуртками: юнацького руху, газетним, літ. і драм.

У 1924 оголошено лєнінський прийом до комсомолу. Вимоги до тих, хто хотів вступити, були суттєво знижені. Це дозволило на 1 жовт. 1924 збільшити окружну орг-цію до 677 чл. і 298 кандидатів (32 осередки). На окружній конференції у черв. поставлено завдання збільшення к-ті чл. на 300 % і повного охоплення всієї робітничої молоді, збільшення прошарку комуністів в орг-ції на всіх керівних посадах аж до секретаря осередку. У квіт. 1925 міська орг-ція перевищила 600 осіб, а окружна досягла 4 228 (161 осередок). Протягом року орг-но 57 політшк. і 379 "політчиталень". Гол. завданням проголошено участь у колективізації і у розвитку вир-ва. У лют. 1926 окружна комсомольська орг-ція зросла до 9 216 осіб, з яких 33 % були робітниками, 23 % – батраками, 40 % – селянами. Охоплено 50 % робітничої молоді (з них 27 % дівчат, 78 – чл. КП(б)У, 459 – кандидати). Нарховувалось 180 осередків (14 виробничих, 20 міських, 146 сільс.). За 2-е півріччя прийнято 1 831 нових чл. У 1927 орг-но перший конкурс на кращу сільс. орг-цію. Почали практикувати проведення мітингів із висловленням засудження троцькістської орг-ції; тижневиків оборони, під час яких відбувався масовий вступ до *Авіахіму*. 9-та окружна конференція (берез. 1928) проголосила гол. завданням ліквідацію неписьменності серед робітничої молоді, оволодіння виробничими спеціальностями, участь у хлібозаготівлі та засівкампаніях, проведення військ. походів. Під час місячника лікнепу бл. 500 комсомольців було мобілізовано на боротьбу з неграмотністю. На поч. 1929 Криворізька міська орг-ція нараховувала 21 осередок (515 чл.).

Криворізький повітовий комітет КСМ, 1922

Випуск ЧГ присвячений 12-річчю КСМ з портретом перших комсомольців Кривого Рогу, 1931

Через рік число комсомольців перевищило 3,5 тис., а у 1934 їх було більше 12 тис. Під час репресій 1937–38 з комсомолу виключено бл. 3 тис. осіб, у половині орг-цій не відбувався прийом. На кін. 1940 орг-ція міста нараховувала 12 235 чл.

У 1925 секретарем окружного комітету КСМ був Ялов, у 1926 – Усов, у 1932 – Уваров, у 1933 – Трофимов, у кін. 1933 та 1934 – Осьмак, у 1936 – П. Лебедев, у 1937 – П. Бурлаков. Дж.: ДАДО, Ф. 5, Оп. 1, С. 51, А. 249; Там само, С. 131, А. 49, 50, 24; КІКМ, КДФ-8608, Пахомов А.Г., Дольчук А.В. Ленінський комсомол на Криворіжжі. Машинопис. Літ.: "За роботу", 1921, 2 авг.; 24 сент.; "Рудн. робочий", 1922, 3 верес.; "Грядущая смена", 1923, 3 окт.; Там само, 12 квіт.; "Червоний Гірник", 1926, 20 лют.; "Молодий рудокоп", 1928, 27 жовт.; "Червоний Гірник", 1930, 7 жовт.; 1931, 2 серп.; 1931, 4 серп.; 1934, 29 жовт.; "Більшовицька зміна", 1938, 11 трав.; Варгатию П.Л., Криворіжжя. Путівник. Дніпропетровськ, 1969, с. 110.

Всеукраїнська контора Всесоюзного державного об'єднання по заготівлі зернових, бобових, круп'яних, олійних і фуражних культур (Заготзерно). Створено на підставі постанови Раднаркому СРСР від 13.02.1932. У результаті об'єднання В.к. Союзхліб і Укрсілкоопцентру. Містилася у Харкові і керувала контрактацією, заготівлею, зберіганням усіх видів зернових, фуражних, бобових, олійних і круп'яних культур.

У результаті ліквідації заготівельного сектору З. і хлібофуражного відділу управління уповноваженого Комітету заготівель с-г продуктів Раднаркому СРСР на Україні, яка буда здійснена 13.02.1933, заготівельні функції З. передано створеному Управлінню заготівель зерна і соняшника при уповноваженому Комітету заготівель при Раднаркомі СРСР на Україні. У відання Комітету заготівель також передані місц. контори і філії З.

Криворізька к. З. займалася питаннями орг-ції та проведення хлібозаготівельної кампанії та контрактацією с-г

культур, заготівлею олійних культур, виконанням нарядів на відвантаження на експорт зерна.

На 1937 у сис-мі Криворізького р-ного відділення З. входили: Радушанський елеватор, Пічугінський, Колачевський, Карнаватський пункти, Криворізький, Мусіївський підсобні перевалочні пункти. Під час зберігання у сховищах часто траплялися випадки зараження сортового зерна кліщем, довгоносомиком і головнею.

Дир. Радушанського елеватора Цвіркуна було репресовано. Уповноваженим комітету заготівель УРСР Пшеничин працював у 1934–37.

Дж.: ДАДО, Ф. 19, Оп. 2, С. 727, А. 84–85.

Літ.: Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного буд-ва УРСР. К., 1960, с. 391.

Всеукраїнська центральна комісія по націоналізації земель для промисловості і наукової мети при Наркомземі УРСР (ВЦВК по нацземель НК УРСР), 1920–24. Орг-но за постановою Наркомзему УРСР і Профбюро України, у сер. квіт. 1920 в Харкові. Ліквідовано за постановою колегії Наркомзему УРСР на поч. квіт. 1924.

Криворізька р-на комісія займалася питаннями націоналізації земель, відведенням землі ПРТ для виробничих потреб, визначенням і розмежуванням міської смуги, землевпорядкуванням і вирішенням суперечних питань розмежування з селянськими громадами. Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 744, Оп. 1, С. 57, А. 39–41; Там само, Ф. 39, Оп. 1, С. 686, А. 3, 6.

Всеукраїнське кооперативно-промислової спілки страхових кас (Вукопромспілка) Криворізьке відділення (1930–33). Орг-но у Харкові наприкін. 1929. Мета – поліпшення умов праці та побуту, розвиток заходів, спрямованих на покращення матеріального становища членів і учасників кас. У серп. 1931 реорг-но у В.к.п.с.с.к. Криворізька окр-промстрахаса (згодом міжрайпромстрахаса) займалась соціальним страхуванням і забезпеченням учасників кас взаємострахування і взаємодопомоги, допомогою дитячим садкам і яслам, мед. обслуговуванням членів, допомогою по непрацездатності. Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 794, Оп. 1, С. 92; Там само, Ф. 1, Оп. 8, С. 308, А. 450.

Всеукраїнське товариство сприяння "Юному ленінцю" при ВУЦВК. У 1923 у Харкові створено В.т.с. "Юному спартаківцю" при ВУЦВК. 7 черв. 1924 перейменоване у В.т.с."Ю. л." Ліквідовано у 1927.

Окружне відділення т. займалось розвитком фізкультурного руху серед дітей, орг-цією виставок, майстерень, відкриттям літніх дитячих майданчиків, клубів, кімнат ігор, дитячих б-к, різноманітних гуртків. Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 282, Оп. 1, С. 93, А. 37–39; Літ.: "Грядущая смена", 1923, 30 июн.; "Красный Горняк", 1926, 13 янв.

Всеукраїнське торговельно-промислове АТ (Всеукторгпром). З метою орг-ції торгівлі зернопродуктами, мануфактурою, взуттям, виробами зі шкіри, хімічними товарами, паливом і буд. матеріалами восени 1922 в Харкові засновано В. Засновники – губвиконкоми Укр. Ліквідовано постановою РНК УРСР від 2 січ. 1924.

Криворізька контора т-ва займалась закупівлею, транспортуванням і розподілом товарів, їх обліком і страхуванням у конторах і складах, контролем роздрібних цін, проведенням торговельних операцій. У *Кривому Розі* діяв 1 магазин В., а в окрузі їх було 7 (1923). Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 51, Оп. 1–2, С. 7, А. 9; Статистический сборник Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1925, с. 600–601, 606–607.

Всеукраїнський комітет Всесоюзної професійної спілки працівників народного зв'язку (ВУК Нарзв'язку, 1921–32). На поч. січ. 1920 у Харкові орг-но Південне бюро ЦК п.с.п.н. на Україні. Постановою ЦК с. Н. від 24 верес. 1920

замінено уповноваженим ЦК Всерос. п. Н. на Україні. На підставі постанови президії Всеукр. ради профспілок від 17 груд. 1924 замість уповноваженого орг-но Всеукр. центральне правління с. Н., перейменоване у 1926 на ВУКп. Н. Ліквідовано постановою президії ВРП від 1 груд. 1932.

У *Кривому Розі* діяло окружне відділення Н., яке займалося питаннями оплати і охорони праці, преміювання, пенсійного забезпечення, постачання, боротьби з прогулами, найму та звільнення робітників, соціального забезпечення, культурно-масової роботи, обліку і звітності місц. профорг-ції, орг-цією відпочинку і лікування чл. с., охоплення членством робітників і службовців Н., проведення тижневиків профруху тощо. На 12 січ. 1926 у Криворізькому окрузі нараховувалося 215 чл. с. Н., а на 1 квіт. 1927 – 287. П.Н. охоплювала всіх працівників сис-ми Н., з них право голосу на жовт. 1926 мало 78 осіб.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 3, С. 3402, А. 36;

Літ.: Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с 13 февр. по 28 мая 1927 г. Кривой Рог, 1927, с. 6–8.

Всеукраїнський комітет Всесоюзної професійної спілки радянських і торгових службовців (ВУК РТС, 1921–1931). 24 серп. 1920 у Харкові орг-но Південне бюро ЦК Всерос. п. РТС. За постановою президії ВЦРПС у січні 1921 замінено уповноваженим ЦК Всерос. профспілки РТС на Україні. На підставі постанови президії Укр. ради п. від 17 груд. 1924 замість уповноваженого ЦК орг-но Всеукраїнське центральне правління РТС. У 1926 ВУЦП с. РТС перейменовано у ВУК РТС. У 1931 за постановою 5-го пленуму ВЦ РПС ВУК с. РТС розукрупнено на три с: 1) працівників держ. установ; 2) фінансово-банківських працівників; 3) працівників держ. торгівлі і кооперації.

Криворізьке окружне відділення займалося орг-цією хлібозаготівельних кампаній, нормуванням праці і підвищенням її продуктивності, розгортанням соц. змагання, укладанням колективних договорів з різними орг-ціями, контролем за діяльністю низових орг-цій. В окружній філії на 1 січ. 1926 нараховувалося 1 835 чл. профспілки, а у квіт. 1927 – 2 285 (відсоток охоплення досягав 87). За період 1926 – 1-й квартал 1927 відбулося 18 виробничих нарад і 122 засідання комісії (загальна к-ть учасників 683), де розглянуто 185 питань, з яких 103 по вир-тву. На окружних нарадах місцькомів розглядався стан екон. роботи, виконання місц. бюджету, роботи на селі, заслуховувалися звіти р-них відділень, проводилися довибори правління. 3 верес. 1927 при окружному відділенні орг-но торговельну секцію. Регулярно проводилися перевірки місц. комітетів: церобкопу, страхкаси, окрфінвідділу, окружного суду. Відмічались недоліки діяльності по охороні праці та масової роботи. Здійснювався контроль за своєчасним зниженням цін і скороченням адм.-госп. витрат. Впроваджувалося спрощення звітності, велася боротьба з протекціонізмом і “волокітою”. У 1928 різні форми звітності скорочено на 88 %, а адм. витрати – на 700 тис. крб., спрощено товаропроводящу мережу, ліквідовано ряд непотрібних орг-цій.

Літ.: «Красный Горняк», 1925, 6 июн.; Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с 13 февр. по 28 мая 1927 г. Кривой Рог, 1927, с. 6–8, 34–35; «Красный Горняк», 1927, 13 сент.; Там само, 1928, 3 квіт.; 24 квіт.

Всеукраїнський комітет Всесоюзної професійної спілки робітників комунального господарства (ВУК ВСРКГ) (Криворізьке відділення, 1920–31). У верес. 1920 у Харкові орг-но Південне крайове бюро ЦК ВСРКГ, яке згодом замінене уповноваженим ЦК ВСРКГ у груд. 1921 за рішенням 2-го пленуму ЦК ВСРКГ знову орг-но Південне крайове бюро ЦК ВСРКГ, яке почало працювати у січ. 1922. У груд. 1923 замінено уповноваженим ЦК ВСРКГ. У груд. 1925 замість уповноваженого засновано Всеукраїнське центральне правління (ВУЦП) ВСРКГ, у груд. 1926 перейменовано у Всеукраїнський комітет ВПСРКГ. Ліквідовано постановою президії Всеукр. ради профспілок від 16 черв. 1934.

У *Кривому Розі* знаходилося окружне відділення ВУК ВСРКГ, яке займалося питаннями охорони і оплати праці,

поліпшення побуту робітників, укладанням колективних договорів, преміюванням робітників і службовців, реалізацією 2-ї і 3-ї позик індустріалізації, клубним буд-вом, орг-цією соц. змагань і ударництва. На 1 січ. 1926 нараховувалося 271 чл. спілки, а на 1 квіт. 1927 – 245, працюючі були охоплені на 100 %. У лип. 1927 окрвідділ комунального г-ва реорг-но в окружний місц. комітет. 10–12 жовт. 1926 пройшов 2-й окружний з'їзд, на якому було 14 делегатів. На ньому вказано на необхідність рішучої боротьби з розтратами спілкових коштів і на необхідність викоринення проявів хуліганства серед чл. профспілки. У резолюції вказувалося на необхідність прискороного переобладнання підпр-в місц. пром-сті, особливо тих, які обслуговують потреби села. Було взято курс на 100 % охоплення комуністів членством у спілці, частіше проведення виробничих нарад, добитися доведення зарплати К. до рівня працівників місц. пром-сті, покращити культмасову роботу тощо.

У верес. 1930 окружне відділення спілки ліквідовано, замість нього створено об'єднаний груповий комітет. Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, оп. 3, С. 3402, А. 36; Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с V по VI окружной съезд. Кривой Рог, 1927.

Літ.: «Красный Горняк», 1926, 21 окт.; Те ж саме, 1927, 8 июл.; «Червоный Гірник», 1927, 8 авг.; «Червоный Гірник», 1930, 12 верес.; Те ж саме, 1937, 24 серп., 3 жовт.; Те ж саме, 1940, 8 черв.; Те ж саме, 1941, 4 берез.

Всеукраїнський комітет товариства допомоги жертвам інтервенції. Орг-но у Харкові 3 квіт. 1924. Ліквідовано у трав. 1927.

Криворізький окружний к. займався з'ясуванням розмірів людських і матеріальних збитків, завданих іноземною військ. інтервенцією, обліком масових і окремих руйнувань, грабунків, погромів, вбивств, насильств, знущань, заподіяних інтервентами. Складав список претензій потерпілих громадян.

3 1 верес. 1924 по 1 верес. 1925 отримано 5 383 заяв-претензій на суму 4 349 914 крб. У результаті обстеження виявлено, що к-ть вбитих – 49, розстріляних – 5, згвалтованих – 27, важко скалічених – 16, побиті та погрози розстрілу піддавалося – 150 осіб (в т.ч. малолітні). Після повного підрахунку претензій місц. населення всі дані передано до губернського к. і Криворізький окружний к. розпущено.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, оп. 2, С. 3662, А. 99; ДАДО, Ф. Р2875, Оп. 1, С. 22, А. 14;

Літ.: «Красный Горняк», 1924, 23 дек.; Там само, 1925, 10 берез.

Всеукраїнський центр зернової кооперації (Укрзерноцентр, 1929–31). Орг-но у Харкові 1 груд. 1929. Завдання У. полягали у тому, щоб “допомагати соціалістичній перебудові сільського господарства”, орг-ти постачання колгоспно-кооперативної сис-ми і посівного матеріалу, налагодити переробку зернових культур. У квіт. 1931 У. злився з Всеукр. спілкою скотарсько-молочної кооперації “Добробут”, утворивши В.ц. с-г к.

На Криворіжжі діяла окружна зерноспілка. Займалася апробацією посівів. Проводила заходи по укріпленню та розвитку с-г к. Слідкувала за підготовкою і проведенням посівної і збиральної кампаній 1929–30, контракцією с-г продукції, забезпеченням радгоспів і МТС кваліфікованими кадрами, за утворенням агрокультурного фонду і за його витрачанням, за покращенням стану громадського харчування на селі, посиленням культурно-освітньої роботи, за орг-цією меліоративних робіт. Опікувалася забезпеченням колгоспів, МТС і радгоспів с-г машинами, проведенням курсів трактористів і рахівників.

Літ.: «Червоный Гірник», 1930, 8 лют.; 8 верес.; Там само, 1931, 14 січ.

Всеукраїнський центральний комітет допомоги хворим і пораненим червоноармійцям, інвалідам війни, їхнім сім'ям і демобілізованим при Наркомсоцзабезі УРСР (Всеукрцекондоп, 1921–34). Комітет допомоги хворим і пораненим червоноармійцям при ВУЦВК утворено у Харкові на підставі постанови президії ВУЦВК від 26 трав. 1920. Поста-

новою ВУЦВК від 1 жовт. 1921 на його базі орг-но Центральну комісію допомоги (Цекомдоп), яку згодом перейменовано на В. Згідно постанови президії ВУЦВК від 10 груд. 1924 В. перейшов у відання Наркомсоцзабезу УРСР. У груд. 1934 В. ліквідовано у зв'язку з реорг-цією Наркомсоцзабезу та його місц. органів.

На Криворіжжі послідовно діяли повітовий, окружний і р-ний комітети допомоги. Займалися питаннями помочі незможному населенню, працевлаштування жінок, виробничого навчання, забезпечення одягом, продовольством та паливом хворих і поранених червоноармійців, демобілізованих, їхніх сімей, страхування, орг-ції медичної допомоги. Окружний комітет орг-но 5 серп. 1924. Споч. його прибутки мали випадковий характер (від продажу марок, орг-ції лотерей, реалізації домашніх аптечок тощо). Починаючи з 1926 діяльність комдопу налагоджується. Доходи отримуються від проведення ігор (лото, більярду та ін.). На 1 жовт. 1925 працевлаштовано 67 колиш. червоноармійців, демобілізованих та інвалідів; видано 1 тис. пуд. вугілля; 509 демобілізованим і 33 інвалідам надано різноманітну допомогу. 18 черв. 1926 орг-но міський комітет комдопу, який видавав безкоштовні обіди, виділяв кошти на подарунки ветеранам революції, приймав участь у ремонті ночліжного будинку. З 1 жовт. 1925 по 1 берез. 1926 окремодоп надав 7 485 крб. допомоги. У 1-й пол. 1927 – 8 391 крб. 666 сім'ям. У 1928 на утримання Нікопольського будинку інвалідів відпущено 12 тис. крб. Наприкін. 1927 ліквідовано р-ні комдопи, а у кін. 1930 – окружний комдоп, правонаступником якого став Криворізький р-ний комітет допомоги. Правління утворено 18 жовт. 1931, до нього входив представник від міськради. Контора комдопу знаходилася при міськраді.
Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 3, С. 3402, А. 60; Там само, Оп. 4, С. 765, А. 77;
Літ.: “Красный Горняк”, 1926, 6 апр.; 21 сент.; Там само, 1927, 11 трав.; 8 груд.; Там само, 1928, 3 лип.; “Червоний Гірник”, 1933, 9 січ.

Всеукраїнського акціонерного товариства торгівлі (ВАКОТ) Криворізьке відділення орг-но у жовт. 1924. Розташовувалося по вул. К. Маркса, 54. Займалося продажем пром. і продовольчих товарів у *Криворізькому окрузі*, виготовленням різноманітного одягу, включаючи спецівку, побутового чавунного литва та ужиткових речей із сортового заліза. У 1924 товарів продано на суму 374 340 крб. З 1 жовт. 1927 розпочато вир-во халви. У 1928 торговий обіг перевищив 3,5 млн. крб. З 1928 відділення почало обслуговувати *Нікопольський р-ні* займатись реалізацією галантерейних виробів. Ліквідовано наприкін. 1930 у зв'язку з реорг-цією окружної сис-ми управління.
Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 4, С. 765, А. 29,68;
Літ.: “Красный Горняк», 1925, 27 янв.; Там само, 1926, 30 січ.; Там само, 1927, 18 верес.

Рекламне оголошення в “Червоний Гірник” за 31 жовт. 1925

Всеукраїнського державного тресту проектування цивільного будівництва (“Укрцивільпроектбуд”) Криворізька філія.

У черв. 1927 у сис-мі НКВС УРСР було створено В. пайове будівельне т-во (“Укрпайбуд”). Місце перебування правління – Харків. 30 черв. 1930 його реорг-но в Укр. д. т. ц. б. (“Укрцивільбуд”), з підпорядкуванням ВРНГ УРСР. У лют. 1932 його передано до сис-ми Наркомату комунального г-ва УРСР. На поч. 1933 “Укрпайбуд”. перейменовано в “У”. Ліквідовано у 1936.

К.ф. займалася спорудженням адм. рудн. будівель та для культурно-побутових потреб. Згодом до функцій “У”. ввійшло

також ц. та пром. б. у басейні, а з переходом у сис-му Наркомату комунального г-ва УРСР – на “У”. покладено завдання по п. та забудові *Соціміста* і реконструкції старої (центральної) частини *Кривого Рогу*.

Б. Соціміста розпочалося у 1931 і продовжувалося до поч. ВВВ. Проект був розрахований до 1950-го – планувалося створити нов. міста з населенням бл. 250 тис. чол.

За 1-й рік б. було засвоєно 3,098 млн. крб. капіталовкладень, що склало 15–20 % від запланованого. На 1 верес. 1932 було закінчено 2 житлові будинки на 80–90 %, 1 – на 50–80 %, 3 – на 35–60 % і 4 – на 19–35 %. Також було зведено стіни 4-х 64-квартирних будинків, їх готовність складала 10–35 %.

План б. 1932 виконано на 28 %. За 1-й квартал 1933 – на 35 %. Низькі темпи б. пояснювалися нестачею основних матеріалів, поганою орг-цією робіт, малим коефіцієнтом використання будівельних механізмів, низькою продуктивністю праці, відсутністю госпрозрахунку в бригадах.

На поч. 1934 було передбачено фінансування в сумі 4 166 000 крб. В середньому у вказаному році здавалося по 7,2 тис. м² житла за квартал. У 4-у кварталі при закладених коштах у сумі 2 136 000 крб. заплановано здати лише 6,5 тис. м².

На сер. 1935 у населення Соціміста складало бл. 20 тис.

На б. протягом 1936 витрачено 9 млн. крб., що дозволило збільшити житлову площу на 93 тис. м².

Дж.: ДАДО, Ф. 19, Оп. 1, С. 790, А. 238.

Літ.: “Червоний Гірник”, 1932, 5 верес.; Таке саме, 1934, 8 черв., 27 жовт.; Таке саме, 1936, 18 лют.

Всеукраїнського істпарту при ЦК КП(б)У Криворізький осередок (Істпарт – комісія зі збирання та вивчення матеріалів з історії революційного руху). Створено за постановою ВУЦВК 6 квіт. 1921 у Харкові як Комісія з вивчення Жовтневої революції та громадянської війни в Укр. та історії комуністичної партії Укр.

Криворізьке повітове бюро з 3-х осіб (С. Тинок, К. Міхна, М. Фрідшон) створено 3 серп. 1922. У берез. 1923 реорг-но в окружну комісію з підпорядкуванням ЦК КП(б)У. Працювала у тісному контакті з окружним архівом, спільно з яким орг-лися виставки, зустрічі з колиш. революцонерами і учасниками громадянської війни, збір спогадів та документів, їх обробка і сис-матизація і публікація у журналах (В. Валявко “Літопис революції”, Д. Рапопорт “Шляхи революції”). У 1929 І. реорг-но в Ін-т історії партії і Жовтневої революції в Україні Криворізький відділ почав передавати матеріали безпосередньо до нього. Після ліквідації Криворізького округу у кін. 1930 створено Криворізьку І. комісію при МПК на чолі з уповноваженим А. Євсеевим. До її складу входили: Слободян, Зорте, Гришкевич, Лошак, Нестеров, Нікішин, Топчій. Комісія займалася підготовкою історії рудн. і з-дів Кривбасу. Гол. завданням на 1932 визначено складання ґрунтовної історії революційного руху на Криворіжжі. Для цього створено спеціальну редакційну колегію і виділено кабінет для прийому відвідувачів. Проводились наради з колиш. учасниками рев. руху і вієв їх облік, випускались відозви з метою збору матеріалів. Видання планувалося здійснити до 15-річчя Жовтня (1933). На підпр-вах, де працювало понад 3 тис. осіб, були створені постійні І. комісії, а де штату було менше, призначались уповноважені. Комісії утворювались при бюро парткомів в к-ті 5 осіб. Були створені осередки

по перевірці спогадів, особлива увага зверталась на період з 1917 по 1921. Миську групу по дослідженню іст. партії споч. очолював Василівський, з листоп. 1932 – Ф. Нетреба. Через протиріччя у спогадах учасників і очевидців та відсутність ґрунтовної джерельної бази узагальнену працю до

Звернення істпарту до учасників революційного руху, ЧГ, 1928, 5 лют.

15-річчя Жовтня видано не було. Єдина книжка, яка вийшла до поч. Другої світової війни, – “Нарис з історії робітничого руху та революції 1905 на Криворіжжі” Андрія Пахомова (Х., 1932). Багато з її положень на сьогодні є суперечливими і не підтверджуються архівними документами.

Дж.: ДАДО, Ф. 1, Оп. 1, С. 892, А. 4; Там само, Ф. 19, Оп. 1, С. 189, А. 8, 130, 142.

Літ.: “Красный Горняк”, 1926, 14 нояб.; Там само, 1927, 15 верес.; Там само, 1928, 3 лют.; “Червоний Гірник”, 1931, 23 листоп.; Там само, 1932, 1 січ.; 4 квіт.; 10 квіт.; 11 квіт.; Там само, 1933 10 серп.

Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки будівельних робітників (ВУК будівельників) Криворізьке відділення, 1923–30. На поч. жовт. 1920 в Харкові орг-но Південне бюро ЦК спілки б. р., яке за постановою президії ВЦРПС від 8 груд. 1920 замінено уповноваженим ЦК спілки б. р.

У 1925 на 2-му Всеукр. з'їзді профспілок б. р. замість уповноваженого ЦК обрано Всеукр. центр. правління Всерос. п. с. б. р.

У берез. 1931 згідно з постановою 5-го пленуму ВЦРПС спілку розукрупнили на три самостійні:

1. С. р. пром. і комунально-житлового буд-ва;
2. С. р. залізничного, портового і шляхового буд-ва;
3. С. п. цементно-керамічної пром-ті.

На Криворіжжі діяла окружна с. б. р., яка займалась поліпшенням житлових умов р. і службовців, оплатою праці інж.-тех. персоналу, учнів і підлітків, ліквідацією неписьменності, роботою серед жінок, питаннями винахідництва і раціоналізаторства.

На 1 січ. 1926 у *Криворізькому окрузі* нараховувалось 1 020, а на 1 квіт. 1927 – 1 342 чл. спілки Б., відсоток охоплення досяг 96,5. За 1926 – 1-й квартал 1927 проведено 5 виробничих нарад, 17 засідань екон. комісії, на яких обговорено 57 питань. У роботі взяло участь 267 чл. п. с. У лип. 1927 зі спілки Б. до с. комунальників передано всіх, хто працював у апараті окрмісцьгоспу. На кін. 1928 діяло 23 робітничих комітети. До 1930 чл. с. Б. були місц. деревообробники.

Криворізьку спілку ліквідовано у верес. 1930.

Літ.: Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с 13 февр. 1926 по 1 апр. 1927 г. Кривой Рог, 1927, с. 6–7, 34; «Красный Горняк», 1927, 8 июл.; Там само, 1928, 24 листоп.; 8 груд.; “Червоний Гірник”, 1930, 9 верес.

Всеукраїнського комітету Всеросійської професійної спілки працівників медико-санітарної праці (ВУК Медсанпраці Криворізьке окружне відділення, 1921–30).

Об'єднувала працівників охорони здоров'я. Попередниками у Кривому Розі були с. зубних лікарів (20 осіб) і с. фельдшерів і акушерів (40 осіб), які виникли влітку 1917. У 1920 у Харкові створено представництво ЦК п. с. М. на Укр. і призначено уповноваженого ЦК. У груд. 1921 замість уповноваженого ЦК пленум ЦК обрав Південне бюро ЦК. У верес. 1923 ЦК спілки постановив перейменувати Південне бюро ЦК на Українське бюро ЦК спілки М. На 1-му Всеукр. з'їзді мед.-сан. працівників (1924) Укр. бюро перейменовано на Всеукр. центр. правління, яке у 1927 реорг-но у ВУК М. Ліквідовано згідно з постановою Всеукр. ради профспілок від 16 черв. 1934.

Криворізьке окружне відділення М. займалось питаннями культроботи, робітничого постачання, поліпшення матеріально-побутових умов чл. с., медичного обслуговування робітників і селян, боротьби з травматизмом, роботи серед молоді, буд-ва медико-санітарних установ. Брало участь у проведенні весняно-посівних кампаній, орг-ло роботу лікарень, застосовувало раціоналізаторські методи діяльності у мед. установах.

На 1 лют. 1926 у Криворізькому окрузі на облік нараховувалось 952 чл. спілки, а на 1 квіт. 1927 – 1 439 (100% охоплення). За цей період відбулося 5 виробничих нарад і 14 засідань екон. комісії, у яких взяло участь 237 чл., обговорено 37 питань.

З 1926 проводилися щорічні окружні, а з 1930 – р-ні зїзди М. с. На поч. жовт. 1928 в окрузі нараховувалося 23 первинних орг-цій. У Кривому Розі проходили щорічні загальні збори, на

яких приймали колективні договори і заслуховували звітні доповіді.

Криворізьку окружну філію М. с. ліквідовано у верес. 1930 у зв'язку з адм. реформою. правонаступником стала міська М. с., яка проводила щорічні звітно-виборні конференції.

Дж.: Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с V по VI окружной съезд. Кривой Рог, 1927, с. 6–7. Літ.: «Известия Криворожского Совета», 1917, июл., № 15; Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с 13 февр. 1926 по 28 мая 1927 г. Кривой Рог, 1927, с. 6–8, 34; “Красный Горняк”, 1927, 22 февр.; “Червоний Гірник”, 1928, 21 жовт.; 24 листоп.; Там само, 1930, 22 черв.; 9 верес.

Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки працівників місцевого транспорту (ВУК Местран Криворізьке відділення, 1921–32). У 1920-ті об'єднувала, гол. чин., вантажників. Попередником у Кривому Розі була п. кучерів, яка оформилася навесні 1917 і нараховувала бл. 60 чл. 1 квіт. 1921 ЦК Всерос. профспілки транспортних робітників (ВП СТР) призначив свого уповноваженого на Укр., який працював у Харкові. 4 черв. 1921 на 3-й Всерос. конференції транспортних робітників група укр. делегатів обрала Південне бюро ЦК ВП СТР. На підставі постанови пленуму ЦК спілки від 12 лип. 1922 Південне бюро замінено уповноваженим ЦК на Укр. У 1924 орг-но Всеукр. центр. правління Всерос. спілки транспортних робітників, у 1926 перейменовано у Всеукр. комітет профспілки працівників місц. транспорту. Окружну п. створено у 1924.

Криворізьке окружне відділення спілки займалось питаннями боротьби за підвищення продуктивності праці і трудової дисципліни, запровадженням преміальної і відрядної сис-ми оплати праці, контролем за роботою низових орг-цій.

На 1 січ. 1926 у спілці нараховувалось 694 чл., а на 1 квіт. 1927 – 946, охоплення складало 100 %.

До 1926 до спілки входили працівники АТ “Доброфлот”, “Транспортник” і “Погрузка”, профспілки яких згодом об'єдналися в одну. Гол. вид роботи АТ – навантаження зернових. Сезонний характер роботи призводив до періодичного безробіття багатьох чл. с. Важко було налагодити роботу кас взаємодопомоги через нерегулярність надходження відрахувань. П. с. вела постійну роботу по удосконаленню тарифів і сис-ми оплати праці. У фонд боротьби з безробіттям з 1928 відраховували 0,5 % місячної зарплати. Криворізьке відділення контролювало виконання умов колективних договорів з адм. АТ, займалось підвищенням культурного рівня вантажників, розповсюдженням позик серед чл. п. с.

Окружне відділення п. ліквідовано у верес. 1930. правонаступником стала Криворізька міська орг-ція “Місьцтран”.

Дж.: «Известия Криворожского Совета», 1917, июл., № 15; Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с V по VI окружной съезд. Кривой Рог, 1927, с. 7.

Літ.: Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с 13 февр. 1926 по 28 мая 1927 г. Кривой Рог, 1927, с. 6–8; «Красный Горняк», 1928, 12 апр., 16 апр.; 23 мар.; “Червоний Гірник”, 1930, 14 верес.

Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки працівників народного харчування і гуртожитків СРСР Криворізька орг-ція (1922–33). У лют. 1922 ЦК Всеукр. профспілки працівників нар. харчування і гуртожитків призначив свого уповноваженого на Укр. На підставі рішення оргколегії ЦК спілки працівників нар. харчування і гуртожитків від 31 трав. 1922 посаду уповноваженого ЦК тимчасово скасовано.

Управління уповноваженого ЦК спілки на Укр. орг-но наприкін. груд. 1922. Почало свою діяльність з січ. 1923 у Харкові.

На 1-му Всеукр. з'їзді працівників нар. харчування і гуртожитків орг-но Всеукр. центр. правління, яке почало працювати у січ. 1925. У 1926 перейменоване на Всеукр. комітет профспілки працівників нар. харчування і гуртожитків СРСР. У листоп. 1933 ВУК спілки Нархарч ліквідовано.

Криворізьке відділення займалось питаннями орг. і культурно-масової роботи, плануванням розвитку нар.

харчування в окрузі і р-ні, укладало угоди з міськгоспом, сільрадами, ін. орг-ціями, приймало активну участь у буд-ві підпр-в громадського харчування, слідкувало за підвищенням продуктивності праці, впровадженням загал. харчування в колгоспах і радгоспах, проводило роботу серед жінок, молоді і сезонних робітників, вело боротьбу з проф. захворюваннями, організувало роботу клубів і б-к спілки.

На 1 лют. 1926 у спілці Нархарчу нараховувалося 990 чл., а на 1 квіт. 1927 – 1 592. Відсоток охоплення досяг 87. Середній заробіток чл. спілки на кін. 1926 складав 61,51 крб.
Дж.: Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с V по VI съезд (13.02.1926–28.05.1927). Кривой Рог, 1927, с. 6–9.

Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки працівників освіти Криворізьке відділення (1921–33). У 1920 у Харкові орг-но Південбюро ЦК Всерос. профспілки працівників освіти і соціалістичної культури. У кін. 1921 в зв'язку зі злиттям зі спілкою працівників мистецтва створено Південне бюро ЦК Всерос. спілки працівників освіти й мистецтва. За постановою 3-го пленуму ЦК спілки про поділ об'єднаних спілок у трав. 1922 утворилося Південбюро ЦК Всерос. спілки працівників освіти, яке 23 лип. 1923 перейменовано у Укрбюро ЦК спілки працівників освіти, а 27 груд. 1924 – у Всеукр. центр. правління спілки працівників освіти. У кін. 1926 перейменовано у Всеукр. комітет профспілки працівників освіти. Постановою президії Всеукр. ради профспілок від 16 черв. 1934 комітет ліквідовано.

Криворізьке окружне відділення ВУК займалось питаннями дитячого руху, підготовки кадрів та висуванців, соцзмагання, складання колективних договорів, поліпшення умов праці та побутового обслуговування вчителів і працівників освіти.

У Криворізькій окружній філії на 1 лют. 1926 нараховувалося 1 835 чл., а на 1 квіт. 1927 – 2 285. Охоплення спілкою складо 87,7 %.

Окрвідділення спілки організувало обговорення щорічних колективних договорів по всіх низових осередках, проводило р-ні конференції працівників освіти. У Будинку робітників освіти постійно читались лекції для підвищення загальноосвітнього і культурного рівня вчителів.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 2717, Оп. 1, С. 19;
Літ.: Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов за период с 13 февр. 1926 по 28 мая 1927 г. Кривой Рог, 1927, с. 6–7; «Красный Горняк», 1927, 6 сент.; Там само, 1928, 16 берез.; «Червоний Гірник», 1928, 1 груд.; Там само, 1930, 28 берез.

Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки робітників-металістів (ВУК ВСРМ) Криворізька орг-ція (1920–32). У серп. 1919 на з'їзді представників робітників-металістів Півдня Росії обрано Крайове бюро спілки робітників-металістів Півдня Росії. На підставі постанови ЦК Всеросійської спілки робітників-металістів від 15 груд. 1919 засновано бюро Півдня Росії, згодом перейменоване на Південне бюро ЦК Всеросійської спілки робітників-металістів. Згідно з постановою ЦК ВСРМ і Південбюро ВЦРПС у берез. 1921 Південне бюро замінено уповноваженим ЦК Всеросійської спілки робітників-металістів на Укр. Після Всеукр. конференції спілки робітників-металістів (1924) знову створено Південне бюро ЦК Всеросійської спілки робітників-металістів.

У серп. 1923 Південне бюро ЦК ВСРМ реорганізоване в Укр. бюро ЦК СРМ. Знаходилось у Харкові.

На другому Всеукр. з'їзді металістів (січ. 1925) створено Всеукр. комітет Всесоюзної професійної спілки робітників-металістів.

На 1 січ. 1926 у місц. профспілці нараховувалося 215 чл., на 1 квіт. 1927 – 436, всі працюючі у цій сфері охоплювалися на 100 %.

У берез. 1931 згідно з постановою 5-го пленуму ВЦРПС спілку робітників-металістів розукрупнено на 7 самостійних спілок. Це стосувалося і спілки металістів України:

1. Спілка робітників металургійної пром-сті;
2. С. р. транспортного машинобудування;

3. С. р. с-г машинобудування;
4. С. р. електротехнічної пром-сті і електростанцій;
5. С. р. автотракторної пром-сті;
6. С. р. машинобудівної пром-сті;
7. С. р. по видобутку і обробці кольорових металів.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 2699, Оп. 1, С. 112, А. 11–15.

Всеукраїнського комітету Всесоюзної спілки гірників (ВУК ВСГ) Криворізька орг-ція (1920–30). Згідно з постановою 1-го Всеросійського з'їзду профспілки гірників у квіт. 1920 засновано Південне бюро ЦК Всеросійської спілки гірників (ЦК ВСГ), яке об'єднувало проф. орг-ції гірників Укр. ЦК ВСГ мистився у Харкові.

У груд. 1920 у Південне бюро ЦК ВСГ влився Політичний від. мілітаризованих трудових військ Донбасу.

Згідно з постановою 2-го Всеросійського з'їзду гірників у лют. 1921 Південне бюро ЦК ВСГ замінено уповноваженим ЦК ВСГ на Укр.

За постановою 1-го Всеукр. з'їзду гірників (27–29 берез. 1925) замість уповноваженого ЦК ВСГ на Укр. засновано Всеукр. комітет Всесоюзної профспілки гірників.

У 1931 згідно з рішенням 5-го пленуму ВЦРПС спілку гірників розукрупнено і ВУК ВСГ припинив своє існування.

Криворізьке відділення ВСГ займалось питаннями відбудови гірничої пром-сті, встановленням норм видобутку, зниження собівартості руди, постачання продовольства і спецодягу, розгортання соц. змагань, скорочення робочого дня, капітального буд-ва на рудн., підготовки кваліфікованої робочої сили, ліквідації неписьменності, робочого винахідництва, орг-ції контролю за діяльністю кас взаємодопомоги, орг-ції “шк. політграмоти”, соціального страхування і соціального забезпечення.

У трав. 1921 ВСГ об'єднувала 37 орг-цій, які нараховували 3 090 чл., в т.ч. 379 жін. За рік проведено 8 засідань райкому, відбулося 9 мітингів (1 506 чол.), 18 вистав (8 330 чол.), 8 кіносеансів (3 404 чол.), прочитано 1 лекцію (28 чол.). У клубах нараховувалося 511 чл., діяло 17 б-к, 9 театрів, 4 кінотеатри, 1 дитячий майданчик на 225 чол., музичне уч-ще (27 учнів).

На 1 верес. 1923 ВСГ на Криворіжжі нараховувала 4 151 чл. У 1924 на рудн. створено рудкоми з 5 чол., звільнених від ін. роботи. Губвідділ ВСГ знаходився на рудн. “Дубова Балка”.

До складу рудкомів у 1925 обрано 32,5 % нових членів, а у 1926 – 65,2 %. З них у 1925 чл. ВЛКСМУ було 5,4 %, українців – 65,5 %, росіян – 31,5 %, а у 1926 – відповідно 7,3; 55,4; 37,2 %. Нац. склад орг-ції у 1926 був такий: укр. – 11 277 (59,03 %), рос. – 7 607 (39,9 %), євр. – 44 (0,2 %), ін. – 96 (0,9 %).

На 1 січ. 1926 спілка нараховувала 17 239 чл., на 1 квіт. 1927 – 19 142. Відсоток охоплення членством досяг 86,4. Діяло 16 шахтбюро, 43 низових орг-цій.

У 1929 профспілка гірників взяла активну участь у орг-ції переходу до роботи на безперервний тиждень. На 15 жовт. 1929 на БРТ було переведено 11 шахт, які давали 49,7 % всього видобутку і нараховували 44 % робітників.

Згідно з рішенням ВУРПС ВЦК ВСГ у лют. 1931 створено спілку робітників вугільної пром-сті і спілку робітників гірничорудної пром-сті.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 2602, Оп. 1, С. 422, А. 236; Там само, С. 730, А. 55; Там само, Оп. 2, С. 4, А. 112; Отчет Криворожского окружного совета профессиональных союзов. (13.02.1926–28.05.1927). Кривой Рог, 1927, с. 6–14; Спілка гірників СРСР. Всеукраїнський комітет. Звіт про роботу за два роки 1927–1929. Х., 1929, с. 98–99;
Літ.: “Червоний Гірник”, 1931, 6 лют.

Всеукраїнського кооперативного товариства по збуту і експорту продуктів птахівництва (“Кооптах”) Криворізьке відділення. “К.” орг-но Вукоопспілкою, спілкою с-г кооперації “Сільський господар” і Харківською спілкою кооперативів 21 серп. 1924 з метою розвитку племінного п. на Україні, орг-ції кооперативного збору продукції п. на тер. СРСР і за кордоном. Керівний центр розміщувався у Харкові. Ліквідовано на поч. 1931 згідно з постановою об'єднаного засідання президії, ради і ревізійної комісії “К”.

К.в. створено у серп. 1925. Мало ряд р-них контор у межах *К. округу* і дослідну станцію п. Займалося заготівлею і відправкою яєць на експорт, контролем за ходом інкубаційних кампаній та зростанням поголів'я птиці, контрактицією та перевезенням яєць та птиці, заготівлею п. п., тари.

Так, у серп. 1927 в окрузі було заготовлено 1 189 ящиків для яєць (1 ящ. = 1 440 шт.) на суму 47 080 крб., а вивезено 1 462 ящики. Ціна за десяток становила 27 коп.

Окружна орг-ція "К." розпочала діяльність у листоп. 1928, згідно з постановою окрвиконкому від 8 трав. 1928. У берез. 1930 було відведено ділянку для створення великого п. г-ва (р-н ст. Долгінцево).

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, оп. 4, С. 765, А. 106; Там само, Оп. 5, С. 537, А. 136; Центральный державный архив Жовтневої революції і соціалістичного буд-ва УРСР. Путівник. К., 1960, с. 369.

Літ.: "Красный Горняк", 1925, 8 серп.; Таке саме, 1927, 22 лип., 13 верес.

Всеукраїнської контори "Цекомбанк" (Центрального комунального банку) Криворізька філія – займалася обслуговуванням кредитом міського г-ва і буд-ва. Відкрито у 1932. Розташовувалася у будівлі колиш. управління "Коксохімонтаж" (вул. Спортивна, 6). Через брак площі деякі відділи розміщувалися у коридорах (до 1935). Згодом приміщення було розширено за рахунок сусіднього житлового будинку (пожильців відселили). Заступником дир. у 1932–35 був Боярцев.

"Ц." К.ф. видавала довготермінові кредити на капітальні ремонти, вела розрахунково-касове обслуговування комунальних підпр-в, видавала позики на індивідуальне житлове буд-во і ремонти; короткотермінове кредитування комунальних підпр-в, приймала від населення плату за комунальні послуги та квартиру.

Ліквідовано у 1939. Функції передано *Держбанку СРСР* і *Промбанку СРСР*.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 8, С. 308, А 521; ДАДО, Ф. 19, Оп. 1, С. 906, А. 111.

Літ.: "Червоний Горняк", 1934, 6 жовт.; Таке саме, 1935, 16 січ.

Всеукраїнської спілки кооперативних об'єднань інвалідів (Вукоопінспілки) Криворізьке відділення, (1923–32). Всеук. кооперативно-виробниче об'єднання інвалідів організоване в Харкові у жовт. 1923. 1 квіт. 1928 реорганізоване у В. Ліквідовано на поч. 1933. У *Кривому Розі* знаходився окружний (з 1928 р-ний) від. В., який займався соц. забезпеченням інвалідів війни і їхніх сімей, звільненням від пром. податку деяких виробничих об'єднань інвалідів, здачею в оренду підпр-в кооперації інвалідам, устаткування майстерень, обстеженням виробничих артілей, заготівлею товарів, орцією с-г артілей інвалідів. В окружному об'єднанні інвалідів на кін. 1926 нараховувалось 8 великих артілей і ряд дрібних, які експлуатували 8 млинів, 4 маслоз-ди, 2 кондитерські, 2 пекарні, 8 магазинів по збуту власної продукції. У В. працювало 145 чол. (див. *Інвалідна кооперація*).

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 794, Оп. 1, С. 79, А. 37–43;

Літ.: "Красный Горняк", 1926, 19 дек.; Там само, 1927, 15 груд.

Всеукраїнської спілки кустарно-промислової кооперації (Українкустарспілки) Криворізьке відділення (1921–24). Орг-но у жовт. 1921. На 1-у Всеукр. з'їзді пром. кооперації (20–23 січ. 1922) створено Всеукр. спілку кустарно-пром. кооперації (Вукооппромспілка). У лют. 1922 введено нову назву – Українкустарспілка. Мала своїм завданням шляхом об'єднання кустарно-пром. кооперації на Україні допомогти розвитку продуктивних сил республіки і удосконалення вироб-ва кустарної пром-ті, а також поліпшення добробуту трудящих. Правління ВСКПК знаходилось у Харкові. Ліквідовано постановою Укр. екон. наради від 7 трав. 1924. У *Кривому Розі* діяло відділення спілки, засноване у 1922. Інспектор контролював діяльність підвідомчих місц. спілок і контор пром.-кустарної кооперації. Спілка кустарів орг-цією оформилась у лип. 1925 (див. *Кустарно-пром. кооперація*).

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 217, Оп. 1, С. 97;

Літ.: "Красный Горняк", 1926, 3 авг.

Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП) Криворізька орг-ція. Існувала на Криворіжжі у 1930–32. Попередником було Криворізьке літ.-громадське об'єднання ("Кривліто"), створене 21 груд. 1925. На поч. лют. 1930 при редакції газ. "Червоний Горняк" орг-но літ. групу "Забой", яка стала основою для орг-ції Криворізького відділення ВУСПП. Оформлення орг-ції здійснено на 1-й окружній літ. нараді 27 берез. 1930 і звано назву Криворізька літературна група ВУСПП та "Молодняк". Гол. завдання новоствореної орг-ції задекларовано так: "За проводом партії та комсомолу бути ударним загonom, готовим відобразити досягнення соцбуд-ва та допомагати поборювати негативні явища нашої дійсності". З лют. 1930 у "Червоному Горнику" почала виходити раз на 2 тижні "Літературна сторінка", де друкувалися твори місц. літераторів і початківців. На рудн., при навч. закладах і орг-ція активно створювалися літгуртки. Була спроба започ.вати регулярний випуск місц. "Літературної газети" при редакції "Червоного Горника", але вийшов лише 1 номер у серп. 1930. На поч. верес. 1930 великі гуртки діяли на рудн. "Жовтневий", ім. К. Лібкнехта, ім. Кагановича, у Нікополі, Марганці, П'ятихатках, Сталіндорфі. На жовт. засіданні секретаріату ВУСПП до цієї орг-ції прийнято криворізьких літераторів: Л. Юхвіда, М. Хазана, П. Плахотю, О. Гришу, І. Штукіна, М. Олійника, які стали керівним ядром групи. Своєю діяльністю вона охоплювала всі 14 р-нів колиш. *Криворізького округу*. При "Червоному Горнику" започатковано відділ літ. хроніки з метою оперативної інформації про поточні справи орг-ції. Секретаріатом ВУСПП для допомоги Криворізьким літераторам до орг-ції прикріплено письменника Первомайського. У листоп. 1930 на Міжнародний пленум революційних письменників від Криворіжжя делеговано Л. Юхвіда і М. Олійника. Одночасно розпочинається кампанія призову ударників вир-ва у пролетарську літ. Всім літгурткам дано завдання "заклику" певної к-ті осіб. Паралельна робота велась і через комсомольські орг-ції. У жовт. 1930 вперше підіймається питання про створення Криворізького літ. журналу, а у груд. – про орг-цію кабінету письменника. Місц. літератори брали активну участь у проведенні місячників укр. культури, орг-ли літ. диспути та літ. вечори, на які запрошували авторів творів. Частими гостями бували І. Ле, І. Кириченко, І. Капустянський, І. Бойко та ін.

На поч. берез. 1931 обрано секретаріат Криворізької орг-ції з 5 осіб: М. Олійник, Л. Юхвід, П. Плахотня та 2 робітники-ударники. На честь 1-ї річниці створення орг-ції (27 берез. 1932) проведено зліт літгурток. К-ть учасників – 80, з них 80 % – ударники вир-ва. Через занепад роботи багатьох осередків визнано за необхідне перенести методи соцзмагання на творчість письменників-початківців. Посилує тиск на роботу літераторів міський парт. комітет, який заслуховує доповіді

ДРУЖНІЙ ШАРЖ Д. СИНЦЬКОГО

Дружній шарж Д. Синцякого, на чл. Криворізької орг-ції в честь п'ятиріччя створення

про їхню діяльність на своїх засіданнях і приймає відповідні постанови, обов'язкові для виконання. Гол. завданням залишається масовий "літературний призов" робітників з вир-ва. У разі будь-яких небажаних "ухилів" від Криворізької орг-ції надсилаються "літбригади" з 3-х чоловік для "налагодження роботи". Гол. критерієм цінності творів стає "більшовизація", що тлумачиться як боротьба за ленінський світогляд, діалектичний матеріалізм, "за чистоту літературно-політичної лінії пролетарської літератури". 15 серп. 1931 МПК прийняв постанову про випуск літ. ж.-щомісячника "Кривбас". 23 серп. при орг-ції ВУСПП створено "критичну бригаду" на чолі з С. Несміхом. 1-й номер "Кривбасу" вийшов у верес. Того ж місяця до орг-ції прийнято Н. Троценка, Г. Горбашевського, Ю. Козаченка, І. Косинського, О. Масляного, П. Ногіна, К. Крячка, О. Гурєєва, В. Шаблія, Д. Нікуліна, О. Стулія, А. Москаленка, В. Розу та ін. 16 жовт. 1931 ухвалено постанову про збір матеріалів для написання "Історії Криворізьких шахт і з-дів". З цією метою до підпр-в прикріплено чл. літ. орг-ції. У кін. року оголошено конкурс на кращий твір з висвітлення боротьби за виконання виробничих планів.

30 берез. 1932 відбувся 1-й з'їзд Криворізької орг-ції ВУСПП, на якому з доповіддю виступив відповідальний секретар ВУСПП І.Кириленко, а зі співдоповіддю – відповідальний секретар Криворізької орг-ції Л. Юхвід. До складу нового секретаріату обрано І. Кириленка, Л. Юхвіда, І. Никитченка, М. Олійника, Нахатовича, Жовтецького, О. Гришу, М. Хазана, І. Штукіна, Коваленка, Павелка, А. Мартинцева. Діяльну участь взяли літератори Криворіжжя у святкуванні 40-річчя літ. творчості Максима Горького. Криворізька орг-ція ВУСПП активно підтримувала позицію ЦК КП(б)У з питань літ. і займала "непримириму позицію" відносно т. зв. буржуазно-націоналістичних проявів серед місц. літераторів і письменників, які не приділяли достатньої уваги питанням класової боротьби (М. Пронченко). Надруковано офіційні рішення у підтримку розпуску Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), практикувалась групівщина, чіпляння ярликів, декларувалась відданість партійній доктрині.

Місц. орг-цію ВУСПП, як і ін. літ. осередки, ліквідовано на підставі постанови ЦК ВКП(б) від 23 квіт. 1932 "Про перебудову літературно-художніх орг-цій". Згодом частину колишніх активістів Криворізької орг-ції, які своїми творами показували вірність ідеям більшовизму, прийнято до Криворізької орг-ції Спілки письменників України. У 1935 місц. письменників об'єднано у Криворізьку літ. студію.
Літ.: "Красный Горняк", 1925, 17 дек.; "Червоний Гірник", 1930, 9 лют.; 22 берез.; 22 серп.; 12 жовт.; 19 жовт.; 9 листоп.; 23 листоп.; 14 груд.; Там само, 1931, 11 берез.; 21 трав.; 24 черв.; 17 лип.; 26 серп.; 17 верес.; 16 жовт.; 18 груд.; Там само, 1932, 31 берез.; 24 верес.

Всеукраїнської спілки садово-городніх, виноградарських і бджільницьких кооперативів ("Плодоспілка") Криворізька філія. Створення низової мережі "П". у К. округі розпочато у листоп. 1925. "П". К.ф. займалася питаннями бджільництва, створення підпр-в по переробці і консервуванню плодів, влаштування розсадників і насінників, контрактиції сировини і збуту продукції. Визначала перспективні напрями садівництва і городництва. Базовим підпр-вом був плодівничий радгосп "Веселі Терни". К. ф. ліквідовано у берез. 1931.
Літ.: "Червоний Гірник", 1931, 17 берез.

Всеукраїнської центральної секції робітників кооперації при Всеукраїнській спілці споживчих кооперативних організацій (Уцербсекції) Криворізьке відділення. (Див. Укоопспілка). 1926–30. Займалася питаннями: розвитку робітничої кооперації в окрузі і зміцнення її фінансового положення, кредитування, збільшення частки робітничої кооперації при розподілі дефіцитних товарів, посилення товаропостачання Кривого Рогу і Нікополя. Проводило заходи по поліпшенню матеріального достатку робітників, по підвищенню культурного рівня по наданню робітникам пільг по кооперуванню. Здійснювало контроль за виконанням циркулярів і директив вищестоящих орг-цій з питань розвитку і зміцнення робітничої

кооперації, проведення кампаній по заготівлі с-г продуктів. Займалося складанням договорів з держ. і кооперативними орг-ціями про взаємопоставки, зниження відпускних і роздрібних цін на товари, поліпшення діяльності ревізійних комісій, проведення місячника кооперування робітників.
Літ.: Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного буд-ва УРСР. К., 1960, с. 333.

Всеукрторгпром - (див. Всеукраїнське торговельно-промислове ЗАТ (Всеукрторгпром)).

Вторчормет – спеціалізована орг-ція по збору (закупівельні пункти), заготівлі, сортуванню, розфасовці і первинній обробці брухту чорних металів. Збір і використання металобрухту планувався. У Кривому Розі відділення В. існувала з 1929. Крім самостійної діяльності контора В. через органи влади сис-матично проводила тижневики і місячники збору металобрухту. До цієї роботи залучалися школярі, профспілкові та комсомольські орг-ції. У 1939 Криворізька контора ГлавВ. отримала перехідний червоний прапор за кращі показники роботи у Дніпроп. обл. Надплановий прибуток склав 76,4 тис. крб.
Літ.: "Червоний Гірник", 1929, 28 груд.; Там само, 1934, 2 черв.; Там само, 1939, 8 серп.

Вукоопінспілки - (див. Всеукраїнської спілки кооперативних об'єднань інвалідів (Вукоопінспілки)).

Вулиці історичного ядра Кривого Рогу (нині Центрально-Міський р-н). Назви на 1913: Вокзальна – включала частину суч. Леніна (від перетину з Каунаською), Урицького і Валявка. З'єднувала ц. міста зі ст. Кривий Ріг (нині Кривий Ріг – Західний). На той час найдовша у Кривому Розі (бл. 4 км). Вознесенська - від однойменного храму, який на ній знаходився (нині Кобиланського). Глинка – на сх. кутку В. видобували глину для буд-ва і побутових потреб. Нині – Глінки – на честь композитора (результат заміщення). Голодяєва провул. – від прізв. власника основної к-ті будівель, які там розташовувалися (нині частина вул. Жовтневої (сквер О.Поля). Базарна – на поч. 20 ст. вздовж неї розташовувалися магазини, лавки та торгові ряди (нині Жовтнева). Верхньобазарна - тобто на кін. Базарної, де був підйом (нині частина Новоросійської, частково забудована). Старобанна – розташовувалась міська баня (нині частина Чкалова). Базарна пл. – місце, де споч. велась торгівля кіньми та худобою, а згодом і с-г продуктами (нині продовольчий ринок "Центральний"). Должанського провул. – знаходились будинки І.М. Должанського, відомого мецената (нині Рози Люксембург). Колечкін провул. – назва походить від імені місц. жителя, що мав репуацію пройдисвіта, у нього збирались волоцюги і злодії (нині Карагандинська). Лермонтовська – на честь М.Ю. Лермонтова (назва збереглася). Пушкінська – нині Пушкіна, на честь О.С. Пушкіна. Миколаївська – на честь гол. храму міста св. Миколая Чудотворця, одна з перших В. Кривого Рогу, оформилась у 1780-х (з

Вул. Карла Маркса, 1933

1923 – Леніна). Німецька – від німців-ремісників, які на ній проживали (нині – Карла Лібкнехта). Йорданська – по ній на Хрещення йшов хресний хід на Йордан (злиття Інгульця і Саксагані). Включала частину нинішніх Першотравневої та Грабовського. Поліцейська – від волосної поліцейської дільниці, яка на ній розташовувалася (нині Електроніки). Поштова – одна з перших В. міста, оформилась у 1780-х. По ній до 1836 проходив поштовий тракт (Кизикирменський шлях), (з 1923 – Карла Маркса). Широківська – проходив шлях (Кизикирменський) на Широке (назва збереглася). Церковна – від частини будівель, які входили до комплексу Миколаївської церкви (з 1926 – Дзержинського, з 1957 – Калініченка). Староярмарочна – від місця, де до поч. 20 ст. проводились місц. ярмарки (4 на рік), (нині Сиволапа - від перетину з Першотравневою до хлібз-ду № 1). Новоярма-

рочна – розташовувалася на сх. від однойменної площі та обмежувала її (нині Залізородна). Новоярмарочна пл. – місце, де на поч. 20 ст. робилися спроби організувати ярмарки, але через відсутність води довелося знову повернутися на Староярмарочну. Різдвянобогородицька – знаходилась однойменна церква (нині пн. Української). Покровська – від однойменного храму, побудованого 1886 (нині пн. Української). Червона – від однойменної балки, де велися розробки залізної руди. Вела до ст. Червона вздовж пд. берега вказаної балки (нині Пісочної). Синагогальна – знаходилося 2 синагоги, в т.ч. Гол. (Хоральна) (нині Каунаська).

Переважну частину В. перейменовано у квіт. 1923.

Дж.: ЦДАВОВУ, Ф. 1, Оп. 2, С. 1430, А. 3 зв.

Літ.: Деловой и коммерческий Кривой Рог. Адрес-календарь. Кременчуг, 1913.